

ISMERTETÉS ÉS BÍRÁLAT

A filozófia története I. kötet

(Gondolat kiadó, 1958)

„A filozófia története” a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Filozófiai Intézetének kiadásában jelenik meg. Az ötkötetes munka az egyetemes filozófia történetét öleli fel.

Az első és a második kötet a marxizmus előtti filozófiai tanok történetével, a harmadik, negyedik és ötödik kötet pedig a marxizmus kialakulása után elterjedt filozófiai áramlatok és a marxista filozófia történetével foglalkozik.

„A filozófia története”-nek megjelenése igen fontos eseménye a nemzetközi ideológiai életnek, mert az első olyan marxista filozófiatörténet, amely a filozófiai fejlődését az ókortól egészen napjainkig ábrázolja szemben a korábbi kísérletekkel amelyek az 1848 utáni fejlődést már nem tárgyalták.

Az ötkötetes hatalmas munkának a Szovjetunióban eddig a két első kötet látott napvilágot.

„A filozófia története”-nek első kötete ez év júniusában jelent meg magyarul a Gondolat Kiadó gondozásában. Ez a kötet sokat fog segíteni hazánkban, de más országokban is a filozófiai élet előbbrevitelében, az egyetemi oktatásban, a filozófia történetének tanulmányozásában és megértésében. Jelentős segítséget nyújt a megjelent kötet a filozófia és a tudományok fejlődése kapcsolatának feltárásában, mert igen bő tudománytörténeti anyagot tartalmaz, amely nélkül a filozófia fejlődését nem lehet megérteni.

Az első kötet egy számos — szovjet és népi demokratikus országokbeli — tudóst összefoglaló kollektíva munkája. „A filozófia története” megírásánál is megmutatkozik, persze még csak kezdeti formában, a szocialista tábor országainak tudományos együttműködése.

„A filozófia története”-nek első kötete az ókortól a XVIII. század végéig a XIX.

század elejéig tárgyalja a filozófia történetét. A kötet a filozófia fejlődését Nyugat-Európában a XVIII. század végi francia polgári forradalomig bezárólag, Észak-Amerikában a nemzeti felszabadító háború befejezéséig és a kapitalizmus győzelméig, vagyis a XVIII. század végéig — a XIX. század elejéig, Oroszországban a dekabristák 1825. évi felkeléséig bezárólag, a keleti országokban pedig a kapitalizmus ottani kialakulásáig ismerteti.

„A filozófia története”-hez B. M. Kedrov, M. T. Jovcsuk és M. A. Dinnyik írtak Bevezetést, amelyben a következő főbb metodológiai problémákkal foglalkoznak: a filozófiatörténet tárgya, a marxista filozófiatörténeti koncepció és az idealista filozófiatörténeti koncepciók ellentéte, a filozófiatörténet pártossága, a filozófiatörténetnek mint tudománynak a jelentősége.

A Bevezetés szerzői a következőképpen határozták meg — helyesen — a filozófiatörténet tárgyát: „A filozófiatörténetnek mint tudománynak a tárgya... a filozófiai gondolkodás fejlődése a társadalom fejlődésének különböző fokain, elsősorban a *fő filozófiai irányzatok — a materializmus és az idealizmus — keletkezésének, kialakulásának, fejlődésének és harcának története*.”

A marxista filozófiatörténet azt vizsgálja, hogyan fejlődött a materialista filozófia az idealizmus elleni harcában, a materializmus egyik formáját hogyan váltotta fel egy másik. De nemcsak a materializmus történetét és különféle fajtáit tanulmányozza, hanem az idealizmus történetét is, vizsgálja az idealizmus módosulásának folyamatát, az egymás után következő idealista irányzatokat.” (10. o.).

A Bevezetés írói aláhúzzák, hogy a materializmus és az idealizmus harca az az alapvető tényező, amely meghatározza a filozófiai fejlődés arculatát, de ezen túl

kiemelik azt is, hogy vele szoros kapcsolatban van — neki rendelődik alá — a dialektikus és metafizikus módszer harca.

„A tudományos filozófiatörténet ezenkívül tanulmányozza — folytatódik a fenti idézet — a megismerés két ellentétes módszerének — a dialektikus és metafizikus módszernek — a keletkezését, kialakulását fejlődését és harcát is...

A filozófiatörténet tárgya ezért a *dialektika és a metafizika keletkezésének, kialakulásának, fejlődésének és harcának történetét* is magában foglalja, mely harc szorosan össze függ a fő filozófiai irányzatok harcával.”

Rámutat a Bevezetés, hogy a filozófiatörténet feladata — a filozófia fejlődése sajátos törvényeinek megragadása, mert mint az ideológia meghatározott formájának, a filozófiának is megvannak a saját fejlődési törvényei, bizonyos belső logikája, amely általánosított formában fejezi ki a világ megismerésének törvényszerűségeit — ezek pedig a természet és a társadalmi élet objektív törvényszerűségeit tükrözik vissza (11. o.).

Leninre támaszkodva, a Bevezetés írói megfogalmazzák a marxista filozófiatörténet pártosságának elvét. Utalnak rá, hogy a filozófiában meg kell látni az egymással szembenálló és harcoló pártokat, azt a harcot, mely a társadalom ellentétes erőinek tendenciáit és ideológiáját fejezi ki. Rámutatnak arra is, milyen különbségek állanak fenn a filozófiatörténet felfogását illetően a marxista és a különböző idealista filozófiatörténeti koncepciók között, hogy a polgári filozófiatörténészek „a filozófia fejlődésének fő motorjaként szemlelmi tényezőket tüntetnek fel,” a marxista filozófiatörténeti tudomány pedig a társadalom anyagi létfeltételeiből magyarázza meg a mindenkor filozófiai nézeteket. A burzsoá filozófiatörténetek meghamisítják a való tényeket, elhallgatják, elferdítik a múlt pozitív bölcséleti eredményeit, ezzel szemben a marxista filozófiatörténet objektíven értékeli a proletár internacionalizmus álláspontjáról a letűnt korok és a jelen filozófiai irányzatait.

Aláhúzza a Bevezetés, hogy a filozófiatörténetnek nagyon komoly jelentősége van a gyakorlat szempontjából, hogy fel kell tárni a filozófiai nézeteknek nemcsak szociológiai, hanem ismeretelméleti gyökereit és a vallási képzetek valódi forrásait is, melyeknek szétzúzásában a filozófiatörténet jelentős mértékben segíthet.

A Bevezetés a filozófia történetét a társadalom anyagi létfeltételei változá-

sának alapján periodizálja. Két nagy korszakot különböztet meg a filozófia fejlődésében. A két korszak között a választóvonalat a marxista filozófia megjelenése képezi. Az első nagy időszakot a következőképpen osztja fel: 1. a rabszolga társadalom, 2. a hűbéri társadalom filozófiája, 3. a hűbéri társadalomból a kapitalizmusba való átmenet időszakának filozófiája, 4. a kapitalista társadalom filozófiája (a XVIII. század végi francia polgári forradalomtól kb. a nyugat-európai 1848–49-es forradalmakig). — Ez a periodizáció megfelel a valóságos társadalmi és egyben filozófiai fejlődésnek.

„A filozófia története” első kötetének egyik nagy pozitívuma, hogy szerzői és szerkesztői az ókori, a nyugat-európai filozófia, továbbá a Szovjetunióban lakó népek filozófiája történetének ismertetésén kívül igyekeztek bemutatni a keleti országok (Kína, India, Egyiptom és más arab országok, valamint Irán és Japán), továbbá számos kelet-európai, észak-amerikai és latin-amerikai ország filozófiájának történelmi fejlődését is.

Természetesen ezeken az új területeken nem tud mély ismeretet adni a könyv, mert ezek marxista kutatása még csak most kezdődik és a komolyabb vizsgálat és megismerés a jövő feladata. De már az is jelentős lépés, hogy vázlatos utalásokkal és ismertetésekkel felhívja a figyelmet ezen országok gondolkodóira.

A kötet első fejezetének pozitívumaként kell megemlíti, hogy kimutatja: Keleten már a görög filozófia előtt jelentős bölcsélet alakult ki és az hatott a görögökre is. Egy másik érdeme e fejezetnek, hogy világos belőle: az ókori Kelet és a görög rabszolgatársadalom filozófiája között sok rokonvonás áll fenn az azonos társadalmi fejlettségi fok következtében. Felmerül pl. Keleten és a görögöknél is az őselvek (föld, víz, tűz, levegő), a törvényszerűség (tao-logos) problémája, a Zenon-aporiák dialektikus kérdése stb.

„A filozófia történeté”-nek 11. oldalán ezt olvassuk: „A filozófiai gondolkodás fejlődése attól függ, hogy a társadalmi fejlődés adott történelmi szakaszain milyen az osztályharc jellege és melyek a sajátosságai az egyes országokban, függ továbbá a tudomány, különösen pedig a természettudomány jellegétől és fejlődési színvonalától.”

E sorok, melyeket a Bevezetésből vetünk, lényegében azt a követelményt tartalmazzák, hogy a filozófiatörténetnek a filozófiai nézeteket mindenkor az adott társadalmi helyzetből és a tudományok, elsősorban a természettudományok fejlett-

ségi fokából kell megérteni és megmagyarázni. Nézzük meg, hogy az első kötetben ezt a célkitűzést hogyan sikerült a szerzőknek megvalósítani!

Több esetben nagyon jól megmutatja a kötet, hogy a filozófia az adott kor és ország konkrét társadalmi viszonyaival milyen összefüggésben van. Így pl. helyes, hogy a reformáció kezdetének a XV. század eleji cseh huszita mozgalmat tekinti, és e mozgalom okait a cseh társadalom gazdasági körülményeiből mutatja ki. Ugyanezt azonban már nem teszi meg a németországi reformációval kapcsolatban. A filozófia és a társadalom összefüggését legjobban a XVI. század angol materialista filozófiájának tárgyalásánál sikerült megragadni. Itt történelmi alapossággal elemzik az angol társadalom sajátosságait, a polgárság és a nemesség viszonyát és ebből az elemzésből napfényre kerülnek azok a tényezők, amelyek F. Bacon és John Locke teológiai következtetését meghatározták, amelyek Hobbes következetes ateizmusát létrehozták. A történelmi helyzet, változásainak megmutatása lehetővé teszi, hogy e rész szerzője a filozófiai nézetek változását tényleges okai alapján magyarázza. Nagyon jó az a társadalmi kép is, amelyet „A filozófia története”-nek első kötete a XVIII. század végi francia polgári forradalom előtti Franciaországról ad. Ebből teljesen érthető, miért volt a XVIII. század francia polgársága és filozófiája sokkal haladóbb, radikálisabb mint a XVII. századi angol polgárság és annak filozófiája.

Több helyen azonban hiányos a filozófia társadalmi alapjainak megmutatása. Ezt látjuk a görög bölcelet kezdeteivel kapcsolatosan, ahol e rész szerzője a görög gondolkodás kezdeteit túlnyomóan a természettudományok fejlődésére, illetve azok csíráinak megjelenésére vezeti vissza. Ugyanez a hiányosság, a szociológiai tényezők nem kielégítő teljességű feltárásánál jelentkezik Herakleitoszal, a hellenizmus bölceleti áramlataival kapcsolatban is.

A pythagoreusokról, mint „a reakciós rabzsolgatórtó arisztokrácia ideológusai”-ról beszél a szerző. Valószínűbb azonban, hogy a pythagoreusok nem az arisztokrácia, hanem a már differenciálódott demokrata tábor gazdagabb rétegének voltak az ideológiai képviselői.

A könyv harmadik fejezete a hűbériség filozófiájával foglalkozik. A szerzők itt szétzúzzák a burzsoá filozófiatörténeteknek azt a hamis álláspontját, amely szerint a feudalizmus idején és általában a történelem folyamán komoly, jelentős

bölselet csak Európában alakult ki, a keleti népek pedig filozófiailag éretlenek.

„Teljesen helytelen a reakciós, 'europocentrista' burzsoá történészeknek az az állítása — olvassuk a 145. oldalon —, hogy a keleti népek anyagi és szellemi kultúrája örökösen 'pangott', megállt a feudalizmus korszakában. A keleti népek ókori elődeik gazdag kulturális hagyományait tovább fejlesztve a feudalizmus korában is kiváló eredményekkel gazdagították a világkultúra kincsesházát. Kimutatja „A filozófia története”-nek első kötete a harmadik fejezetben, hogy a korai feudalizmus időszakában a keleti népek magasabb színvonalat értek el az anyagi és szellemi kultúra fejlődésében, mint az európaiak. A mű elosztja azt a hamis nézetet, amely szerint a középkor csupán hanyatlás, a sötétség korszaka volt az emberiség történetében. „A vallási ideológia uralma, az egyház nyomasztó hatalma a társadalom szellemi életében korántsem jelentette azt, hogy a hűbéri társadalom merő hanyatlás volt az emberiség kultúrájának fejlődésében. Súlyos hiba volna ... ha azt hinnénk, hogy a középkor a történelem menetében egyszerű megszakadás volt, amelyet az évezredes barbárság okozott.” (144. o.)

Rámutat a könyv, hogy a nyugat-európai országokban, ahol a Római Birodalom felbomlása után az egyház osztatlan uralma idején évszázadokon át visszaesett a tudomány és a kultúra, a tudományok fellendülése valamivel később kezdődött, mint a keleti országokban. Ezt a tényt konkrét elemzéseken keresztül tárják fel a szerzők — az egyes keleti országok filozófiájának tárgyalásakor.

„A filozófia története” első kötetének egyik legnagyobb pozitívuma, hogy jól megmutatja, milyen szoros kapcsolat állt fenn a történelem folyamán a tudományok — elsősorban a természettudományok — és a filozófia fejlődése között. Ezt különösen szépen mutatja „A mechanikus materializmus és a metafizikus gondolkodásmód természettudományi alapjainak kialakulása a XVII. században” című rész. A könyv itt szoros egységben tárgyalja a polgári fejlődést, a természettudományokat és a filozófiát. Helyesen mutat rá, hogy a polgári fejlődés és a vele kapcsolatos filozófiának a létrejötté elválaszthatatlanul összefonódott a feudalizmus és annak eszméi kifejeződése és védelmezője — a skolasztika elleni harccal.

A konkrét és részletes vizsgálat után jogosan állapítja meg e rész írója, hogy „A XVI. század végén és a XVII. század

első felében véglegesen kialakultak a haladó irányzatok Nyugat-Európa filozófiájában. Ezek az irányzatok szoros kapcsolatban voltak a természettudomány eredményeivel és ellenségesen álltak szemben a középkori skolasztikával.” (303. o.)

A természettudományok és a filozófia történelmi kapcsolatának megmutatása végigvonul az egész kötetben, kezdve az ókori Kína, India, Babilónia és Egyiptom vizsgálatától egészen a XIX. századig. Különösen azok az adatok érdekesek, amelyek bizonyítják, hogy Keleten komoly természettudományos eredmények születtek már az ókorban és a feudalizmus idején.

Az indiai tudósok pl. igen jelentős eredményeket értek el a középkorban a természettudományok művelése terén. „Az indiai matematikusok ismerték a törtekkel végzett műveleteket, tudtak négyzet- és köbgyököt vonni. Indiai tudósoké az érdem, hogy az ábécé betűit alkalmazták az ismeretlen mennyiségek jelölésére, s ezekkel ugyanolyan műveleteket végeztek, mint a számokkal, vagyis megvetették az algebra alapjait.

Brahmagupta (VII. sz.) és Sridhara (VIII. sz.), az indiai középkor legnagyobb matematikusai kidolgozták az első- és másodfokú határozott és határozatlan egyenletek megoldásának elméletét, a magasabb fokú egyenletek általános megoldását. A jelek alkalmazása — más műveletekről nem is szólva — az elvont gondolkodás nagy fejlettségét bizonyítja. Az indiai tudomány történetét kutató indiai tudósok megállapítják, hogy az indiai matematikusok már a X–XII. sz. folyamán kidolgozták a differenciálszámítás, a függvénytan alapjait, stb.” (164. o.)

Felhívja a könyv a figyelmet arra, hogy Indiában a természettudományok elsősorban a materialista filozófia hatására fejlődtek. Kár, hogy ezt a megállapítást tényekkel nem tudja megfelelően alátámasztani.

A középkori arab filozófia tárgyalásánál azt emeli ki, „A filozófia története”-nek első kötete, hogy a tudományok fejlődését a fellendülő kereskedelem, földművelés és ipar szükségletei hozták létre, és a gyorsan fejlődő tudományok ezek szükségleteit voltak hivatottak kielégíteni. Az arab országokban a VIII–IX. sz. folyamán a tudományok magasabb fejlettségi fokot értek el, mint ugyanabban az időben Nyugat-Európában.

Erdekesen mutatja meg az első kötet, hogy a természettudományi ismeretek

mindenkori állapotától hogyan függött a mindenkori filozófia. Pl. a mechanika nagyarányú fellendülésének idején — e tudomány szelleméhez kapcsolódva — magát az embert is gépnek tekintik. Spinoza pedig a geometriai módszernek mint a legegyszerűbb módszernek az alapján írja meg főművét, az Etikát. Francis Bacon, aki az empirikus természettudományok nagy fejlődését éli át, szükségszerűen dolgozza ki az empirikus tudományos módszert, az indukciót.

Gazdag tényanyagon keresztül mutatják be a szerzők az egyes fejezetekben a mindenkori filozófiai módszernek és a tudományok adott állapotának összefüggését. Kimutatják, hogy pl. a görögökre azért jellemző általában a naiv dialektikus szemlélet, mert érzékileg a világot a maga egészében ragadták meg, de a részleteket nem ismerték s ezért dialektikájuk szükségszerűen csak a természet közvetlen szemléletén alapuló naiv dialektika lehetett. Ezen a ponton túl kellett menni és a görög filozófia mechanizálódása, metafizikus irányú eltolódása (Demokritos) ezt a szükségletet fejezte ki. A mélyebb megismerést az újkor hozza meg. Az újkorban azonban nem mint összefüggő egészet szemlélik a valóságot, hanem elmerülnek a részletekbe, egyes jelenségeknek és azok egyes oldalainak tanulmányozásába. Nem látják a részletektől, hogy az izoláltan vizsgált részek egységet is alkotnak egymással. Nem képesek megragadni a különböző jelenségek és az egyes jelenségek különböző oldalai közti kapcsolatokat. Miután azonban az egyes részeket, az egyes dolgokat és oldalait a tudományok mélyen feltárták, lehetővé vált, hogy ezeknek egymáshoz való viszonyát is felszínre hozzák. Ez az idő az egyes tudományok és konkrét kérdések terén más és más időpontban jött el. A tudományok egészét tekintve ez az időszak a XIX. század.

A könyv a filozófiai módszernek változásait szükségszerű, a természet- és társadalomtudományi fejlődésből fakadó változásoknak tekinti.

A fény természetére vonatkozó fel fogások tárgyalásánál jól megfigyelhetjük, miként jutottak el a természettudósok a valóság egyik jelenségének, a fénynek lényegi megismeréséhez. Newton szerint a fény korpuszkuláris, Huygens szerint viszont hullámtermészetű. E két vélemény hosszú időközön keresztül mereven szemben állott egymással és csak később nyert a fény természete a maga teljességében helyes megvilágítást. A tudomány mai álláspontja szerint a fényre mind kor-

„duszkuláris, mind hullám-jellegű tulajdonságok egyaránt jellemzőek.

Az ilyen konkrét elemzések az egyes tudományos kérdésekkel kapcsolatban jól mutatják, hogyan teremtették meg a természettudományos felfedezések és ismeretek a dialektikus módszer kialakulását, annak lehetőségét.

A tudománytörténeti vizsgálódások a legtöbb helyen szorosan kapcsolódnak „A filozófia történeté”-nek első kötetében a filozófiai problémákhoz. Egyes helyeken azonban szinte önállókká válnak és a filozófiatörténetből tudománytörténet lesz. Ezt látjuk pl. Lomonoszovval kapcsolatban. A szerző részletesen leírja Lomonoszov felfedezéseit, az egyes természettudományi kérdésekben elfoglalt álláspontját. Filozófiai nézeteiről és a filozófusokra gyakorolt hatásáról azonban alig esik szó.

Hasonló jelenséget tapasztalunk, mikor az észak-amerikai filozófián belül Priestleyről van szó.

Ezek a természettudományi adatok kultúrtörténeti és tudománytörténeti szempontból igen jók, de egy filozófiatörténeti munkában arra lenne szükség, hogy szervesen illeszkedjenek bele az anyagba.

A tudománytörténeti részek közül azok a legjobbak, amelyeket B. M. Kedrov írt: A természettudomány kérdései Arisztotelész filozófiájában. A XVIII. század természettudományi kérdései stb. című részek.

„A filozófia történeté”-nek első kötete napfényre hoz, helyes megvilágításba helyez több olyan filozófust, akit az idealista filozófiatörténészek elhallgattak vagy meghamisítottak.

Igy pl. Pierre Gassendit, a XVII. század első felének nagy francia materialista gondolkodóját, aki egyúttal korának egyik legkiemelkedőbb csillagásza, fizikusa és matematikusa. Gassendi felújította Epikurosz tanításait, megtisztította azokat a skolasztika sallangjaitól.

Gassendi művet ír a skolasztikusok ellen, amelyben rámutat, hogy a skolasztikusokat nem az igazság érdekli, hanem csak a szofisztika kell nekik.

Nagyon jelentős „A filozófia történeté”-ben annak a kritikának az elemzése, amelyet Gassendi Descartes metafizikája felett gyakorolt. Gassendiserint Descartes „cogito ergo sum” tétele hibás, mert szubsztanciává teszi a gondolkodást, de semmi pozitívát nem mond róla, hanem csak arról beszél, hogy *mi nem* a gondolkodás. Ez a negatív fogalom pedig tartalmatlan valami.

Kimutatja „A filozófia története”, hogy Gassendi nem elégedett meg Descartes idealista ismeretelméletének, a descartesi intuíciónak bírálatával, hanem „mechanikus felfogásának megfelelően igyekezett megállapítani a gondolkodás anyagi alapját, terjedelmét s atomos szerkezetét, valamint empirikus érzéki alapját is.” (337. o.)

Egy másik gondolkodó, akit a szerzők kiemelnek az agyonhallgatás világából — John Toland angol filozófus. Toland Locke követőjének vallja magát, de Locke megtagadja vele a közösséget következetessége miatt.

Kiemeli a könyv, hogy Toland a filozófia fejlődését azzal vitte tovább mindenekelőtt, hogy kimutatta: az anyagot és a mozgást nem lehet egymástól elszakítani. Látta, hogy az anyag és a mozgás egymástól való elszakítása azt eredményezi, hogy a mozgás okaira nem kapunk magyarázatot és így egy külső erőhöz kell fordulnunk. Szerinte a mozgás az anyag lényeges belső tulajdonsága, belső aktivitása.

„Az aktivitás — mondja Toland —, az anyag lényeges tulajdonsága, mert reális alanya mindazoknak a módifikációknak, amelyeket térbeli mozgásoknak, változásoknak, különbségeknek és eltéréseknek nevezünk, a legfőbb ezért, hogy az abszolút nyugalom, amelyre az anyag tehetetlenségének vagy holtágának fogalma épült, mint üres koholmány — teljesen megdőlt és lelepleződött.” (370. o.)

„A filozófia története” az első nagyobb terjedelmű marxista munka, amely az egyetemes filozófia fejlődését tárgyalja. Epp emiatt nem mentes a fogyatékoságoktól. A már érintetteken kívül szeretnénk megemlíteni ehelyütt még néhányat.

Az egyik hiányosság, hogy a filozófia fejlődésének voltát nem sikerült megfelelő módon megragadni mindenütt úgy, mint pl. az angol materializmusról szóló részben, ahol F. Bacon és Hobbes filozófiájának fejlődésbeli különbségeit érzéki megfoghatósággal állítja elének a könyv. Kiemeli, hogy Hobbes túlmegy Bacon empirizmusán és a baconi empirizmusba racionális elemeket visz. Egyúttal azonban az is világos az itteni tárgyalásból, hogy „Hobbesnál az empirikus és racionális ismeret, az indukció és dedukció nem kapcsolódik össze egymással, egyik sem megy át a másikba”. (317—318. o.)

A fejlődés megmutatásának hiányát látjuk pl. Spinozával kapcsolatban. A

némétalföldi gondolkodónál mélyen elemzi „A filozófia története” a szabadság-szükségyszerűség problémáját. A hiányosság az, hogy ezt a fontos filozófiai kérdést nem mutatja meg történelmi felmerülésében, fejlődésében, hanem csak elszigetelten Spinozánál.

Diderot-val kapcsolatban a könyv szerzői részletesen foglalkoznak az esztétika kérdéseivel. Kimutatják, hogy Diderot a realista művészet kiváló teoretikusa, aki művészetelméleti munkásságában nem szorítkozott általános megállapításokra, hanem kidolgozta az építészet, a szobrászat, a zene és a dráma esztétikai elméletét is. Helyesen írják, hogy Diderot a művészet lényegének a valóság konkrét alakban való reprodukálását tekintette és a szépség felfogásában a materialista ismeretelméletből indult ki, ti., hogy a művészetben a szépség alapja ugyanaz, mint a filozófiában, vagyis az igazság; az pedig azt jelenti, hogy ítéleteinknek és művészi ábrázolásainknak egyaránt meg kell felelniük a külvilágnak, a természetnek.

Diderot esztétikájának elemzéséből kiderül az is, hogy benne dialektikus elemek vannak. Ezt a tényt „A filozófia története” Diderot szavaival mutatja meg: „Helyezeteink legyenek erősek; helyezzük őket ellentétbe a jellemekkel, helyezzük az érheket is egymással ellentétbe. Ne érhesse el az egyik a maga célját anélkül, hogy a másiknak szándékaiba ne ütköznék és valamennyien azonagy eseményel elfoglalva, mindegyik azt a maga módja szerint kívánja meg. Az igazi ellentét a jellemek és helyzetek és érdekek meg érdekek ellentéte.” (463. o.)

Helytelen azonban, hogy „A filozófia története” megelőző részeiben esztétikáról alig volt szó és most Diderot-nál egy fejlett esztétikai elmélettel találjuk magunkatszembe. Arisztotelész esztétikájáról épp csak említés történik és itt Diderotnál sincs megmutatva, mennyiben kapcsolódott a nagy görög gondolkodóhoz.

A szerkezeti arányok nem mindig felelnek meg az egyes filozófiai rendszerek és az egyes filozófusok történelemben, a

filozófia fejlődésében játszott tényleges szerepének. Többet kellett volna foglalkozni a görög filozófiával, elsősorban Arisztotelésszel, akinek nagy jelentőségét Marx Engels, Lenin is sokszor hangsúlyozták.

Nagyobb figyelmet kellett volna fordítani az ismeretelmélet, a megismerés fejlődésének problémáira, amelyek egyes részekben nagyon háttérbe szorulnak.

A szerzők nem mindenütt vitték következetesen végig a Bevezetés megfogalmazta célkitűzéseket. Engels azt írja A természet dialektikájában, hogy a gondolkodás történetét kritikailag kell feldolgoznunk és ki kell belőle szűrni azokat a pozitív eredményeket is, amelyek sajátos történelmi körülmények folytán az idealizmus talaján jöttek létre. „A filozófia története” azonban pl. Sokratesnél és Platonnál kissé túlságosan negatíven értékeli e két böleselő tanításait.

Nagyobb figyelmet kellett volna szentelni a kereszténység elemzésének, a kereszténység létrejötté valódi okai feltárásának. Ez a ma is aktuális probléma több munkát, több elemzést érdemelne. Ezt a filozófiatörténeten kívül megkívánja az ateizmus propagandája is.

„A filozófia története”-nek megjelése nagy lépést jelent előre az egyetemes filozófia fejlődésének megértésében, az emberi gondolkodás történelmi útjának feltárásában. Új területeket kutat marxista szemmel. Komoly jelentőséget nyújt az filozófiai és tudományos fejlődés kapcsolatának megértésében.

Reméljük, hogy a következő kötetek munkálatainál már figyelembe vesszük az első és második kötetről megjelent ismeretésekből foglalt kritikai megjegyzéseket és ilyenformán sikerül még jobban megmutatni az elmúlt idők filozófiai fejlődését. Helyesnek tartanánk, ha a szerkesztőbizottság nagyobb mértékben támaszkodna a Szovjetunióban és más országokban élő marxista filozófiatörténészek által elért eredményekre.

Pais István

V. P. Tugarinov: A dialektikus materializmus kategóriáinak kölcsönviszonya

(Leningrád 1956)

A szóban forgó mű a leningrádi egyetem filozófiai fakultásán tartott speciális előadások anyagát tartalmazza monografikus formában. Nem népszerű munka, hanem meghatározott tudományos kutá-

tások eredménye, ezért elsősorban azok részéről tart számot érdeklődésre, akik a dialektikus materializmust ismerik.

A téma kétségtől nagyjelentőségű. A kategóriák problémája jelenlegi formá-

jában csak a legutóbbi években vetődött fel és ez az oka annak, hogy ma még meglehetősen kevés e téren a tudományos igényű fellépő irodalom.

A könyv szerzője azt tűzi ki alapvető feladatául, hogy vizsgálat alá vegye a dialektikus materializmus kategóriáinak kölcsönviszonyát, alárendeltségét. Bevezetőben csak röviden érinti a kategóriákkal kapcsolatos általános kérdéseket, mint pl. a kategóriák mibenlétének, a kategóriák és törvények viszonyának, a kategóriák rendszere és a dialektikus logika kapcsolatának problémáját. Így a figyelmet valóban a legfőbb kérdés-csoportra, a kategóriák kölcsönviszonyára fordítja.

V. P. Tugarinov szerint helytelen lenne azt állítani, hogy a dialektikus materializmus kategóriáinak rendszerét létre kell hozni. Enélkül a dialektikus materializmus mint tudomány eddig sem létezhetett volna. A feladat tehát nem egy kategória rendszer létrehozása, hanem az egyes kategóriák tartalmának, kapcsolatainak, alárendeltségi viszonyainak a tisztázása, valamint az egyes szaktudományok által produkált új eredmények filozófiai általánosítása.

A jelenlegi időszakban ezen a téren sem lehet azonban egyszerre olyan eredményt várni, amely a problémákat valamennyire is a teljesség igényével oldaná meg. A feladat ennél szerényebb. Lépésről lépésre kell az anyagot összegyűjteni és kellő anyag felhalmozódása után azt elméletileg feldolgozni. Ugyanakkor már ma sem lehet megelégedni csak a részletekbe menő kutató munkával, hanem szükséges menetközben a lehetőségekhez képest bizonyos általánosító jellegű munkát is elvégezni.

Ezen munka során különböző vélemények, a kérdések különböző megközelítési módjai vetődnek fel, melyeknek egyikét sem szabad természetesen abszolutizálni.

A szerző fellép azon nézetek ellen, amelyek itt-ott még ma is akadályozzák a kategóriákkal kapcsolatos kutatómunkát. E téren elsősorban bizonyos pozitivistá jellegű felfogásokat bírál, melyek lényegében tagadják az általános fogalmak (filozófiai kategóriák) szerepét a megismerésben és csak a konkrét tudományos fogalmakat ismerik el (fizika, kémia stb. fogalmait).

A kategóriákkal kapcsolatos általános kérdések közül kiemeljük szerző nézetét a dialektikus materializmus törvényei és kategóriái közötti viszonyra vonatkozólag:

Tugarinov határozottan szembeszáll az olyan véleményekkel, melyek szerint a kategóriák és törvények között nincs semmiféle elvi különbség. Meggyőzően bizonyítja, hogy logikai formájukat tekintve a kategória és a törvény között nem állhat fenn azonosság, mert a kategória nem más, mint fogalom, a törvény pedig ítélet. Nem lehet összekeverni tehát a kategóriákat a róluk alkotott ítéletekkel.

A logikai formán túl azonban szükséges a filozófiai kategóriákat tartalmilag is megvizsgálni, vagyis abból a szempontból, mit tükröz az adott fogalom. Ilyen vonatkozásban sok filozófiai kategória a valóság legáltalánosabb törvényszerű kapcsolatait tartalmazza. Így az okság kategóriájában rejtett formában a következő, törvényszerűségeket kifejező ítéletek találhatók: „mindennek megvan a maga oka”, „minden okságilag meghatározott” stb. Az ítélet mindig fogalmak egyesítését jelenti, a fogalom pedig egy sor ítéletet tartalmaz.

E kérdés kifejtésében az a hiba, hogy szerző hangsúlyozza ugyan a dialektikus logikai megközelítés fontosságát a kategóriák és törvények kapcsolatát illetően, a kérdést lényegében mégis csak a formális logika keretein belül tárgyalja. Ezért elmarad az olyan fontos kérdések vizsgálata, mint pl. az, hogy a filozófiai kategóriák sajátos fogalmak, melyek a valóságot átfogóan, ellentmondásosságában tükrözik.

Tugarinov megállapítja, hogy a kategóriák egymáshoz való viszonyát mindig konkrétan az adott kategóriák természetének megfelelően kell vizsgálni. Vannak azonban olyan viszonyok, amelyek minden kategóriára jellemzőek.

Ilyen általános viszony, hogy a kategóriák tartalma részben egybeesik, de szinonim kategóriák nincsenek. Az egymáshoz közelálló kategóriákat ugyan sokszor használják azonos értelemben, ezt azonban csak akkor szabad megtenni, ha adott vonatkozásban különbségük elhanyagolható. Nem lehet pl. teljesen azonosítani az objektívet az anyaggal, az eszmét a nem-anyaggal, törvényt a törvényszerűséggel, lényegét a lényeges jelenség fogalmával, stb.

Hasonlóképpen általános viszony a kategóriák esetében, hogy minden kategória „többjelentésű”, vagyis különböző tartalmi aránylatok jellemzik. A szubjektum fogalma jelölheti az egyes embert, vagy jelölheti az emberiséget, a forma hol mint a tartalom külső határa, hol pedig mint belső struktúrája jelentkezik. Nagyon fontos megkülönböztetni a jelenséget

kategóriájának ontológiai (természeti jelenség, társadalmi jelenség) és gnoszeológiai értelmezését (a jelenség mint a lényeg megjelenése).

A szerző egyik fő érdeme éppen abban van, hogy a kategóriáknál oly fontos árnyalati különbségeket jó érzékkel ragadja meg. Sokan azonosítják pl. a társadalmi lét és a társadalom életének anyagi feltételei fogalmakat. Tugarinov rávilágít a két fogalom különbségére, megmutatja, hogy előbbi szélesebb fogalom, mint az utóbbi.

Fontos feladata a marxista filozófiának, hogy állandóan nyomkövesse a tudományok fejlődését, az új eredményeket általánosítsa, figyelemmel kísérje azokat az új vonatkozásokat, amelyek a filozófiai kategóriák közötti viszonyban létrejönnek. A tudományos fejlődés szükségessé teszi többek között a lehetőség és valószínűség kölcsönviszonyának vizsgálatát. A marxizmus klasszikusainál a lehetőség kategóriája általában a valóság kategóriájához kapcsolódik és főleg a társadalmi életre vonatkoztatva vetődik fel. A biológiai és fizikai-matematikai tudományok fejlődése következtében a lehetőség kategóriája szorosan kapcsolódik a valószínűség és a véletlen fogalmaihoz. Ezt az újszerű kapcsolatot is vizsgálat alá veszi a szerző.

Tugarinov foglalkozik néhány olyan kategóriával, amelyek a nem-marxista filozófiában használatosak, melyeket azonban materialista értelmezésben a marxista filozófia is használhat. Így a jelenség kategóriájának tárgyalása során kitér a fenomen fogalmának tisztázására. A szubjektív idealizmus a fenomen fogalma alatt a szubjektivizált jelenséget érti (Kant). A dialektikus materializmus ezt a fogalmat az objektív látszat jelölésére használja. Hasonló módon tárgyalja a szerző a szubsztancia fogalmát.

A könyv legjelentősebb részében Tugarinov a dialektikus materializmus kategóriáinak bizonyos fajta osztályozását adja, amely, mint megjegyzi nem az egyetlen lehetséges forma, a mai viszonyok között azonban ennél többre nincs mód, mert ez sokkal nagyobb anyag összegyűjtését követelné meg.

A szerző, kiindulva a marxizmus klasszikusainak útmutatásaiból, a dialektikus materializmus összes kategóriáinak alapjául három kategóriát jelöl meg, melyek szerinte különös jelentőséggel bírnak, de amelyeket mind ez ideig a marxista filozófusok nem tanulmányoztak kellőképpen. Ezek a kategóriák a tárgy, tulajdonság és viszony.

Az objektív valóság vizsgálata szempontjából e három kategória egyik leglényegesebb kiindulópont, mert az egész anyagi világban fellelhető a tárgy, tulajdonság és viszony objektív alárendeltsége.

Ez a szubordináció abban nyilvánul meg, hogy a tárgy elsődleges a tulajdonsághoz képest, a kettő pedig együttesen a viszonyhoz képest.

Ezt az elsődlegességet azonban nem szabad mereven értelmezni. A tárgy, tulajdonság és viszony gyakorlatilag sohasem válnak el egymástól. A tárgy elsődleges a tulajdonsággal szemben olyan értelemben, hogy ez utóbbinak a hordozója, alapja. Minden dolog „tárgyiassága” előfeltétele annak, hogy tulajdonságai legyenek. A tárgy és a tulajdonság pedig együttesen képezik a viszonyok alapját.

Mármost e három kategóriának megfelelően szerző a dialektikus materializmus kategóriáinak következő osztályozását javasolja :

1. Szubsztanciális kategóriák (melyeknek alapja a tárgy) : — természet — lét — anyag — jelenség

2. Attributív kategóriák (melyek a természet legáltalánosabb tulajdonságait jelölik) : — mozgás — változás — fejlődés — tér — idő — objektív — szubjektív — tudat — gondolkodás

3. Relatív kategóriák (a jelenségek és tulajdonságok közötti viszonyok képezik e csoport alapját) : — minőség — mennyiség — fokozatosság — ugrás — alap — lényeg — megjelenés (ez utóbbi a jelenség kategóriájának ismeretelméleti értelmezése, míg a szubsztanciális kategóriák között a jelenség, mint ontológiai fogalom szerepel) — tartalom — forma — általános — különös — egyes — azonosság — egység — különbség — ellentmondás — ellentét — konfliktus — okság — szükségszerűség — véletlen — lehetőség — valószínűség — valóság — szükségszerűség — célszerűség — cél — szabadság — törvény — törvényszerűség — igazság : objektív — viszonylagos — abszolút.

Ezen kategóriacsoportok egymással alárendeltségi viszonyban vannak, továbbá meghatározott alárendeltség található az egyes csoportokon belül is.

Tugarinov vázolt nézeteivel jelenleg sokan vitába szállnak a Szovjetunióban, mégpedig elsősorban a tárgy, tulajdonság és viszony szerző által kifejtett alárendeltségének kérdésében. A bírálók mindennek előtt azt az álláspontot kifogásolják, miszerint a tárgy elsődleges a tulajdonsággal és

viszonnyal szemben és kijelentik, hogy ez a megállapítás együtt jár a valóság meghamisításával, e három kategória metafizikus elszakításával, melyek pedig szorosan összefüggnek és elválaszthatatlanok egymástól.

Az ilyen bírálat azonban nem kellően megalapozott. Annak megállapítása ugyanis, hogy a tárgy a tulajdonság hordozója, a kettő pedig együttesen a viszony alapját képezi, még egyáltalán nem jelenti a valóság meghamisítását. Ellenkezőleg, ennek hangsúlyozása szükséges éppen „a viszonyok logikája „helytelen álláspontjával szemben, amely, mint ismeretes, az egész létező világot a viszonyokban akarja feloldani.

Emellett és nem ezzel szemben kell figyelembe venni ezen kategóriák rugalmasságát, átmenetét egymásba, azt a tényt, hogy a tárgy, tulajdonság és viszony nem válnak el egymástól, időben nem előzi meg egyik a másikat. Ezt azonban a szerző nem tagadja, sőt szüntelenül hangsúlyozza.

Más kérdés az, hogy helyes-e a kategóriák osztályozását ilyen alapokra helyezni, megfelel-e ez az osztályozás a tudományos követelményeknek? Kétségtelen, hogy a kategóriák osztályozása sok szempontból történhet, azonban ez semmiképpen nem lehet önkényes. A kategóriák természetéből kell kiindulni, vagyis abból, hogy a kategóriák a legáltalánosabb fogalmak, a megismerés csomópontjai, az objektív valóság visszatükröződései. Ebből következik, hogy az osztályozásnak egyrészt a valóság, másrészt a megismerés mozgását kell követnie, más szóval egyeztetnie kell az ontológiai és gnoszeológiai szempontokat, jeleznie kell a kategóriák fejlődését, egymásba való átmenetét.

Tugarinov szemmel láthatólag a kategóriáknak bizonyos ontológiai felosztását adja. Nem azt vizsgálja elsősorban, hogy ismeretelméletileg milyen a kategóriák alárendeltsége, hanem azt, hogy mely kategóriák tükrözik az objektív valóság egyes (legáltalánosabb) területeit. Ennek felel meg az ismertetett hármas felosztás. Világos, hogy itt nem érvényesül az ismeretelméleti szempont, mert a megismerés nem úgy megy végbe, hogy először a tárgyakat, majd a tulajdonságokat, végül a viszonyokat tárja fel a tudat, hanem a valóság tárgyait kezdettől fogva tulajdon-

ságain és viszonyain keresztül ismerjük meg.

Amellett tehát, hogy tárgy, tulajdonság és viszony kapcsolatát lényegében helyesen világítja meg a szerző, a kategóriák ilyen alapon való osztályozása már bizonyos nehézségekkel jár. Erre utal az a tény is, hogy az egyes csoportok közötti átmenetet szerző nem tudja megteremteni és itt mutatkozik meg ezen csoportok merev elválasztása.

A szerző törekszik arra, hogy a kategóriák csoportjain belül bizonyos egységes alapon mutassa be alárendeltségüket és egymáshoz való viszonyukat. Így pl. a relatív kategóriáknál az egyszerűtől a bonyolult felé való haladás képezi ezt az alapot, amely a külsőtől a belső, az egyes jelenségektől a jelenségek szélesebb köré felé irányuló tárgyalási módban nyilvánul meg.

Ugyanezt a szempontot kívánja érvényesíteni a szerző az első csoporton belül is, amikor kimutatja, hogyan történik az átmenet a természet fogalmától annak külső meghatározottságán, a léten keresztül, belső meghatározottságáig az anyag fogalmáig, majd innen a szubsztanciáig, amely mint az összes jelenségek legáltalánosabb oka lép fel. Eddig a tárgyalás ezen a csoporton belül a mind mélyebb lényeg felé haladásban nyilvánul meg. A következő kategória, a jelenség azonban már nem ilyen értelemben kapcsolódik az előzőekhez, mivel itt már a rész és az egész viszonyáról van szó.

Mindezekből látható, hogy a szerző az egyes csoportokon belül is csak bizonyos mértékig tárgyalja egységes alapon a kategóriákat.

A könyv legfőbb érdeme, hogy minden lehetséges hibája ellenére komoly kísérlet a dialektikus materializmus kategóriái kölcsönviszonyainak, osztályozásának terén. Az ismertetett munka nagy lépést jelent előre e téren, mert általános elvek leszögezése mellett a kategóriák viszonyainak konkrét elemzését is (ha nem is kellő alapossgal) elvégzi.

Csak igazat adhatunk a szerzőnek abban, hogy a kérdések tisztázása, a tudomány fejlődése nem utolsósorban a különböző nézetek, vélemények összecsapásán keresztül valósul meg. Ez a könyv a problémafelvetés újszerűségénél fogva bőséges vitaalkalmat biztosít.

Lück József

A nyelv és a gondolkodás

(Goszpoltizdat, Moszkva 1957)

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Filozófiai Intézete adta ki ezt a cikkgyűjteményt, amelyben a kötet szerzői a nyelv és a gondolkodás filozófiai problémáit fejtegetik. A szerkesztés munkáját D. P. Gorszkij végezte. A kötet központi kérdése a nyelv és a gondolkodás filozófiai kölcsönviszonya. A kötet hét szerzője e központi probléma megvilágításának szenteli munkáit. A szerzők sok kérdésben más-más álláspontot képviselnek, de ez mégsem bontja meg e gyűjteményes egységes jellegét.

A tanulmányok közül kiemelkednek újszerű mondanivalójukkal A. Sz. Ahmanov és P. V. Kopnyin cikkei. Bár Ahmanov szélesebb tárgykörrel ír, mégis a két cikk megegyezik abban, hogy a fősúlyt az ítélet és az ítélet nyelvi kifejezésének viszonyára helyezi. A két szerző megoldási felfogása eltér egymástól, éppen ezért érdemes egybevetni azokat. Ahmanov cikkének pontos címe: A logikai formák és nyelvi kifejezéseik. A szerző szerint a logikai forma nem más, mint a különböző tartalmak lényeges általánossága. A gondolat *logikai* formájának jelölése: S—P. Ez csak a gondolat vagy a gondolat elemei egymás közötti kapcsolatának módja és semmiféle grammatikai elemet nem tartalmaz. Mik a logikai forma elemei? 1. Bizonyos gondolati tartalom létezése, amely általános és absztrakt jelleggel bír. Ez a tartalom lehet egyszerű vagy összetett. (Egyszerű pl. „a létezés”, összetett pl. „ez a papír fehér”). 2. A gondolatnak a tárgyra való irányulása. Ez is kétféle lehet: t. i. másra való irányulás (pl. „a hó fehér”) és saját magára való irányulás (pl. fehér). 3. Végül pedig a gondolati tartalom és az objektív valóság kölcsönviszonya. Milyen nyelvi kifejezések felelnek meg ennek a logikai formának? Mindenekelőtt a nyelvi forma teszi lehetővé a gondolatok létezési módját. Jellemző, hogy a logikai formáknak is megvannak a maguk nyelvi elnevezései; mint fogalom, ítélet, stb. Amennyiben a logikai formák a gondolatok vagy a gondolatok elemei kapcsolatának a típusai, annyiban azokkal a nyelvi eszközökkel kell kifejezniük magukat, amelyek a beszéd elemeinek kapcsolatait is jelölik. Pl. a konjunkció az „és” szóval, a következtetés pedig „minthogy”, „tehát” stb. szókkal fejeződik ki. Miután a szerző a fentiekben meghatározta az alapfogalmakat, ráter azok részletekben való vizsgálatára. Ezek közül különösen jelentős

„az ítélet és nyelvi kifejezései” c. fejezet.

Mit tartalmaz ez? A nyelvben a logikai kapcsolatok, viszonyok, mint szavak és szóösszetételek, vagyis mint morfológiai és szintaktikai formák vannak meg. Az ítélet nyelvi kifejezése a mondat. Nem lehet egyetérteni azokkal, akik szerint a mondat olyan szó vagy szóösszetétel, amely egy vagy több önálló, befejezett gondolatot tartalmaz. Ti. ez feltételezi, hogy ismert a kifejezendő gondolatnak az a sajátossága, hogy befejezett. Azt pedig, hogy mi a befejezett gondolat, nem a grammatika, hanem a logika van hivatva eldönteni.

Ahmanov ezután egy részletes sémával ábrázolja a mondatrészek logikai funkcióit. A séma azt mutatja, hogy a nyelvi funkciók csak formái a logikainak, és minden logikai funkciónak megvan a neki megfelelő nyelvi funkciója is. Ahmanov ezzel a felfogással előmozdítja azt a törekvést, amely az eddiginél sokkal nagyobb szerepet szán a logikainak a grammatikában. Ahmanov megmarad amellett a koncepció mellett, hogy a kérdő és felszólító mondatok (néhány kijelentő mondat is) nem ítéletek és így nem is lehetnek igazak vagy hamisak.

Erdemes ezzel a koncepcióval összevetni Kopnyin felfogását, amelyet a kötetben megjelent tanulmányában (Az ítélet természet és kifejezési formái a nyelvben) fejt ki. Kopnyin egészen széles értelemben fogja fel az ítéletet. Szerinte minden viszonylag befejezett gondolat ítélet. Tartalmilag az ítélet megállapít, közöl, felhív, kérdez stb. Formailag pedig az alany-állítmányos szerkezet jellemző az ítéletre. Bár az ítéletek tartalma objektív jellegű, mégis minden ítéletben van szubjektív mozzanat is, mert kifejezi a gondolkodó személy viszonyát a valósághoz. Az ítélet szükségszerű követelménye, hogy legyen alanya, állítmánya és kopulája. Bár az ítélet mindig összefüggést állapít meg az egyedi és az általános között, a szerző szerint mégsem lehet azt mondani, hogy az alany mindig az egyedi, az állítmány pedig mindig az általános. Ti. — mondja Kopnyin — az állítmány részint olyant fejez ki, ami megvan az alanyban, részint olyant, ami az alanyhoz képest valami többet jelent. Ami az egyik ítéletben alany, az a másikban állítmány lehet, és megfordítva, Természetesen itt a szerző egyáltalában nem érti meg a hegeli koncepciót. Ugyanis

minden állítmányra igaz az, hogy nemcsak az alanyt foglalja magában, hanem annál többet, és akkor melyik ítéletben lenne az egyedi (az alany) alárendelve az általánosnak (az állítmánynak). Nyilván minden ítéletben az alany a lényege szerinti egyedi és az állítmány a lényege szerinti általános. Ez egyben minden ítélet lényege is. A kopuláról a szerző azt állítja, hogy az nemcsak állítást vagy tagadást fejez ki, hanem ennél többet. Hogy mi ez a több, arra csak homályosan utal, de maga sem mondja meg. Rendkívül figyelemre méltók a szerző megállapításai az ítélet igazságával kapcsolatban. Az igazság nem állapot, hanem folyamat, éppen ezért minden ítélet viszonylagos igazságot fejez ki. Nem lehet szembeállítani az ítélet igazságát az ítélet helyességével, mert a helyesség csak egy mozzanata az igazságnak. Miután kifejti az ítélet természetét, utána ebből a szélesen felfogott ítéletfogalomból vezeti le az ítélet három formáját. Ezek Kopnyin szerint a következők: 1. a *közlés*. Ez lehet állítás, tagadás és feltételezés. Nem helyes azt mondani, hogy a feltételezés teljes szubjektív forma. A feltételezésnek a tudományban nagy szerepe van és könnyen átvihető állításba vagy tagadásba. 2. a *kérdés*. A kérdés is ítélet. Ti. a kérdés is csak közlés alapján jöhet létre. Pl. Hol van Moszkva? Ennek a kérdésnek is az a közlés az alapja, hogy Moszkva van, létezik. 3. a *felhívás*. A felhívás is ítélet, mert az is közlésen alapul. Pl. Csukd be az ablakot! Ennek a felhívásnak az a közlés az alapja, hogy az ablak nyitva van.

A szerző helyesen jegyzi meg, hogy a mondat szerkezetét sem azonosítani, sem szembeállítani nem lehet az ítélet szerkezetével. A kettő viszonya minden nyelvben más és más. Ennek a recenzióknak természetesen nem az a feladata, hogy eldöntse, hogy Ahmanov vagy Kopnyin koncepciója-e a helyes. Azonban feltétlenül meg kell jegyezni azt, hogy Kopnyin felfogása legalább megkísérli a kitérést a formális logika pozíciójából a dialektikus logika irányába. Bár megoldásaival meggyőződésem szerint egy sor kérdésben nem lehet egyetérteni, mégis a tanulmányt mint kezdeményező lépést kell üdvözoelni.

A következő kérdéscsoport, amelyet a gyűjtemény tanulmányai felvetnek, a fogalom és a fogalom nyelvi kifejezésének problémájával kapcsolatos. Itt elsősorban Boguszlavszkij: A szó és a fogalom és Gorszkij: A nyelv szerepe a megismerésben. c. tanulmányairól kell megemlékeznünk. Boguszlavszkij megvilágítja, hogy az

új fogalmak a megismerés folyamán új ítéletek alapján jönnek létre és az új fogalmakat új szavakkal jelöljük. Ebből következik, hogy az új szavak keletkezése nem valami önkényes dolog, hanem társadalmi-megismerési folyamat. A hangsor csak akkor válik szóvá, ha fogalmi tartalmat kap. A szó jelentésének megértéséhez a következőket kell figyelembe venni: 1. A szó jelentése általában szűkebb, mint az általa jelölt fogalom, Pl. egy csillagásznak nyilván fontosabb, tudományosabb fogalma van a csillagokról, mint mondjuk egy könyvelőnek, mégis megértik egymást, mert a csillag szó a csillag fogalmának csak egyes *elemeit* tartalmazza. 2. A szó jelentése másrészt bővebb fogalmánál, mert a szó jelentése a logikain kívül még stilisztikai, érzelmi, hangulati elemeket is tartalmaz. 3. Egy szó több fogalmat is kifejezhet. 4. A szó pontos fogalmi tartalma csak a kontextusban derül ki. Végül figyelembe kell venni azt is, hogy ugyanazon szavak különböző mélységű fogalmakat fejezhetnek ki.

Gorszkij tanulmánya továbbmegy a Boguszlavszkijénál. Jelentős előrelépés nála a szó jelentésének és értelmének megkülönböztetése. Minden ember bizonyos tudáshalmazt kap a társadalomtól, amelynek alapján él, termel, továbbhalad, új ismereteket szerez. Ezért minden embernek ismernie kell azt a nyelvet, amelyet közössége beszél. Az embernek ismernie kell a szavak jelentését, mondatbeli kapcsolatait, és tudnia kell megkülönböztetni, illetve azonosítani az őket kifejező hangok komplexumait. A szó lexikai *jelentését* mindig hangok komplexuma fejezi ki, amely megfelel a tárgyak tulajdonság-komplexumának. (Vö. Boguszlavszkij-jal.) Így állnak elő a szinonimák. Itt fontos mozzanat a hangok és a jelentés *állandó együttjárása*. A fogalmak változnak, fejlődnek. Egy és ugyanazon szó a fogalom tartalmának különböző mélységeit jelentheti. Pl. az ember szó tartalma a fejlődés folyamán állandóan mélyült. A mélyebbé vált fogalmakra többnyire ugyanazt a szót használjuk, mint amit használtunk a kevésbé mély fogalomra.

Sokszor előfordul azonban az is, hogy a fogalom fejlődése lényegesen megváltoztatja a szó jelentését. Pl. a „halak” név alatt régebben minden vízben élőt értettünk. Ez a fejlődés folyamán megváltozott. A szó *értelme* ott merül fel, ahol azonos a hangalak, de a szónak több jelentése van. Pl. a villa, mint evészok, és a villa mint lakóház. Ezek az úgynevezett anonimák. Itt azonos a hangalak, de más a szó értelme. Ez az elemzés Gorszkijnál csak ar-

ra szolgál, hogy bizonyítsa a nyelv funkcióit a megismerésben. Milyen funkciók ezek? *Megszilárdítani* a megismerés sikereit, *megőrizni* a felgyülemlett tapasztalatokat. Az ismeretek megerősítése lehetővé teszi a gondolatok kicserélését, amely az emberi érintkezés eszköze, s ezért a társadalom szükséges feltétele. Ez teszi lehetővé a felnövő nemzedék nevelését is. Végül pedig a megőrzés biztosítja a nemzedékek tapasztalatátadását egymásnak. Hozzá kell még ehhez tenni, hogy a nyelv segíti a pszichés élet megismerését is, amennyiben emóciókat is kifejez.

V. Z. Panfilov: A nyelv és a gondolkodás kölcsönhatása c. tanulmányában két fontos kérdést tesz fel. 1. Volt-e az emberi gondolkodás fejlődésének olyan szakasza, amikor még nem voltak elvont fogalmak? A szerző erre a kérdésre nemmel válaszol. Rámutat a munka és a gondolkodás kölcsönviszonyára. Döntő érveként hozza fel, hogy munka csak ott és akkor lehetséges, ahol és amikor már kialakult az absztrakt gondolkodásnak legalábbis egy alacsony foka. 2. A második kérdés így hangzik: Vajon a konkrét képzetekben való gondolkodás is olyan szoros kapcsolatban van-e a nyelvvel, mint az absztrakt fogalmi gondolkodás? Erre a kérdésre is nemleges Panfilov válasza. Ha igenlő választ adnánk, akkor nem lehetne megmagyarázni, hogy miért nincs nyelvük pl. az emberszabású majmoknak. A nyelv nem fejezheti ki az egyedi képzetet, mert lényege szerint az általánossal, tehát a fogalommal van kapcsolatban.

Végül még két tanulmányt kell megemlítenünk. Az egyiket A. G. Szpirkin írta és címe: A nyelv eredete és szerepe a gondolkodás fejlődésében. A szerző történetileg és logikailag vázolja a tagolt beszéd kialakulását, és ismerteti annak különböző feltételeit. Szpirkin szembeszáll azzal a nézet-

tel, amely szerint a nyelv megjelenését döntően a hangutánzás determinálná. Az emberi nyelv alapanyaga az állati és természeti hangok, valamint ezek variációi. A minőségi fordulatot mégis az jelentette, hogy a hang az emóció önkéntelen kifejező eszközéből a tárgyak tudatos megnevezésének eszközévé vált. Ennek fontos feltétele volt az, hogy a tárgy és a kifejező hangsor kapcsolata *állandósuljon* az agyban és ily módon a másik ember agyában is ugyanazt a képet, pontosabban fogalmat keltse fel. A hangutánzásnak bár van szerepe a nyelv kialakulásában, de ez másodlagos jelentőségű. A másik érdekes mozzanat a gesztusok felhasználása a tagolatlan beszéd szakaszában. Az emberi munka megindulásával a gesztusoknak két funkciójuk volt. Egy általános kommunikatív funkció, és egy teljesen praktikus funkció. (Pl. fiatalok betanítása munkára.) Az első funkció a fejlődés folyamán egyre jobban visszaszorult. Végül a cikk harmadik mozzanata, amiről beszélni kell, a következő: Szpirkin kimutatja, hogy a szó nem kezdete, hanem eredménye a tagolt beszédnek. A tagolt beszéd egysége nem a szó, hanem a mondat. A szavak eredetileg valószínűleg igen sokjelentésűek, és ragozhatatlanok voltak, ami a gondolkodás fejletlenségével függött össze.

A kötet utolsó tanulmányát Galkina—Fedoruk írta a nyelvi forma és tartalom kölcsönviszonyának problémájáról. Ez a cikk inkább nyelvészeti, mint filozófiai jellegű.

A tanulmányok rövid ismertetéséből is látható, hogy a szerzők nem spekulatív elméleteket tárnak fel, hanem igyekeznek a nyelvtudomány elért eredményeire támaszkodni. Amikor felhasználják a nyelvtudomány eredményeit, ugyanakkor igyekeznek logikai alapot is adni a nyelvtudomány számára.

Sós Vilmos

Erhard Albrecht: Az ismeretelmélet, logika és nyelv kapcsolata

(Die Beziehungen von Erkenntnistheorie, Logik und Sprache. Max Niemeyer Verlag Halle. 1956)

Erhard Albrecht, a greifswaldi egyetem filozófia professzora már korábban több írásában marxista bírálat tárgyává tette

a Marx előtti ismeretelmélet, valamint a mai polgári filozófusok ismeretelméletének bizonyos oldalait.¹ Az ismeretelmélet

¹ „Zur Kritik der vormarxistischen Erkenntnistheorie“. Rostock, 1949. „Darstellung und Kritik der erkenntnistheoretischen Grundlagen der Kausalitätsauffassung und der Ethik des Neopositivismus.“ Rostock 1949.

logika és nyelv kapcsolata c. könyvében a marxizmus visszatükröződési elméletének alapján állva bírálja a gondolkodás logikai törvényei érvényességének meg-alapozása terén, valamint a nyelv és gondolkodás, nyelvtan és logika viszonyának felfogása terén jelentkező különféle mai, idealista nézeteket, egyidejűleg feltárva és bírálva a nézetek filozófiatörténeti előzményeit.

A könyv első részének, melyben a logika és ismeretelmélet viszonyának kérdését tárgyalja, alapvető gondolata, hogy helytelen minden olyan felfogás, amely a logikát teljesen el kívánja választani az ismeretelmélettől. Bár a logika önálló tudomány, nem része az ismeretelméletnek, a logika ugyanúgy, mint bármely más tudomány, filozófiai, ismeretelméleti megalapozásra szorul. A fogalomképzés, az ítélet objektív jelentősége és igazságának kritériuma, a gondolkodás logikai törvényeinek érvényessége — mindezek olyan kérdései a logikának, amelyek révén a logika igen szorosan kapcsolódik az ismeretelmülethez. Honnan erednek a gondolkodás logikai törvényei, honnan merítik érvényességüket? Erre a kérdésre csak a visszatükröződési elmélet ad helyes választ kimutatva, hogy a gondolkodás logikai törvényei léttörvényeknek a visszatükröződése. Így pl. az azonosság elve az objektív külvilág tárgyai minőségi meghatározottságának viszonylagos állandóságát tükrözi vissza. E kérdés tárgyalása során a szerző olyan megállapítást tesz, melyet bővebb kifejtés és magyarázat nélkül nem világos, hogy hogyan kellene értelmeznünk: „A logikának mind léttörvényekkel (az azonosság törvénye, mint a dolgok minőségi meghatározottságának és relatív nyugalmanyak visszatükröződése) mind pedig a valóság leképezésének törvényeivel és formáival van dolga” (28. old.). E mondat második felére a szerző a könyvben nem tér vissza és így nem világos, hogy véleménye szerint vannak-e olyan törvényei a logikának, amelyek nem léttörvények visszatükröződése (és ha vannak ilyenek, akkor melyek ezek, mi az eredetük, milyen viszonyban állanak a léttörvényekkel és azokkal a logikai törvényekkel, amelyek léttörvények visszatükröződése), vagy pedig a valóság leképezésének törvényei, ezek éppen azok a logikai törvények, amelyek léttörvények visszatükröződése.

A szerző nagy figyelmet szentel a logikai pszichológizmus bírálatának. A pszichológista felfogás szerint a logikai törvények a gondolkodási folyamat pszichológiai törvényei lennének. A pszichológiz-

mus a logikai szükségszerűséget a pszichológiaiából kísérli meg levezetni. A logikai pszichológizmus ellenfelei helyesen mutatnak rá arra, hogy a pszichológizmus szubjektívizmushoz, szkepticizmushoz vezet. Az antipszichológisták (Kant, Herbart, Frege, Husserl, Geyser, Rehmke, Linke, Moog, az újkantianusok stb.) azonban a pszichológizmus elleni harcukban alapvető gyengeségben szenvednek, amennyiben a visszatükröződési elméletet, a leképezési elméletet is pszichológizmusnak tekintik. A visszatükröződési elméletet már Kant „dogmatikus pszichológizmusnak” tekintette. Így pszichológisták és anti-pszichológisták közös vonása, hogy a visszatükröződési elmélettel szembenállnak. A szerző erőteljesen hangsúlyozza, hogy a pszichológizmus elleni harcot csak az ismeretelmélet, mégpedig a materialista visszatükröződési elmélet alapján lehet eredményesen folytatni. Teljesen téves az a felfogás, hogy a logisztika, a logika szimbolizálása, matematizálása megoldja vagy kiküszöböli a logikával kapcsolatos alapvető ismeretelméleti, filozófiai kérdéseket. Minden olyan kísérlet, hogy a logika elméleti alapkérdéseit logisztikai álláspontból oldják meg, zsákutca, nem kevés esetben idealizmushoz vezetett. Helytelen az a nézet, hogy a filozófia és különösen a matematikai logika tisztán matematikai előfeltevéseken nyugodhatnak, éppen ellenkezőleg magának a matematikának van szüksége filozófiai, ismeretelméleti megalapozásra. Bebizonyosodott, hogy a logikában a nyelv is kifejezés fölényben van az algebrai kifejezéssel szemben. A szerző itt helyeslőleg idézi Riehlnek arra vonatkozó megállapításait, hogy a nyelv mint gondolat kifejezési eszköz tökéletesebb, mint a különféle mesterséges jelek, mert bár a nyelv is a „gondolatok szimbóluma”, de első és legközelebbi szimbóluma, ezzel szemben a mesterséges jelek már csak szimbólumok szimbólumai. Egy olyan terület van ahol a matematikai logika valóban kibővítette, gazdagította a hagyományos logika anyagát, a következtetés tana, amely „exakt megalapozását csak a logisztikától kapta” (32. old.). A matematikai logika a matematika elméleti felépítésénél szükségesnek és termékenynek mutatkozott.

Albrecht a pszichológizmus nem materialista ellenfelei közül Kant és Husserl nézeteit bírálja részletesebben, feltárva különböző belső ellentmondásait, valamint azt, hogy bizonyos pontokon éppen nézeteik ellentmondásossága következtében maguk is a pszichológizmus hibájába esnek.

Éppen ez az utóbbi körülmény arra mutat, azonban, hogy az a megállapítása, hogy a pszichológizmus szubjektív idealizmust, a vele szembenálló antipszichológizmus, logicizmus pedig lényegében objektív idealizmust jelent, némileg leegyszerűsíti a valóságos helyzetet. A mai logikai pozitivizmus elemzéséből a szerző azt a következtetést vonja le, hogy ezen irány képviselői lényegében szintén a pszichológizmus keretein belül maradnak.

A könyv második részében, melyben a logika, anyelv és nyelvtan viszonyát elemzi, egyfelől rámutat a gondolkodás fejlődése és a nyelv fejlődése közötti szoros kapcsolatra, kiemelve, hogy e kapcsolaton belül a gondolkodás fejlődése az alapvető, a meghatározó tényező, másfelől erőteljesen bírálja azt a felfogást, mely a gondolkodást és a nyelvet, a logikát és a nyelvtant helytelenül azonosítja egymással. A mai logikai pozitivizmusban a nyelv elemzése, nem pedig az ítélet és a valóság megfelelésének kutatása válik központi feladattá. „Ha azonban a nyelvet elszakítjuk az objektív valóságtól, akkor a szavak objektív jelentéstartalom nélküli pusztá jelekké válnak és az igazság problémája a szintaxis problémáira redukálódik.” (135. old.) Egyedül az ítélet és a mondat viszonyának vizsgálata már önmagában elegendő ahhoz, hogy a nyelv és gondolat, a nyelvtan és logika azonosításának helytelenségét, elméleti tarthatatlanságát bebizonyítsuk.

A gondolkodás fejlődése és a nyelvfejlődés közötti szoros kapcsolat lehetővé teszi, hogy a primitív népek nyelvének tanulmányozásán keresztül bizonyos következtetéseket vonjunk le gondolkodásuk fejlettségi fokára, az emberi gondolkodás fejlődésére vonatkozóan.

Így pl. az a körülmény, hogy bizonyos primitív népek a halak vagy madarak stb. igen sok változatát külön névvel jelölik, de nem található meg nyelvükben a hal, a madár stb. szó, vagy, hogy megtaláljuk a kettes számot, a hármas számot, a négyes számot, de nincs meg

nyelvükben a többes szám, valamint számos egyéb, a szerző által részletesen felsorolt tény mutatja a primitív népek absztrakciós képességének fejletlenségét. Ugyanakkor nem lehet itt az általánosítás teljes hiányáról beszélni e népeknel, hiszen a szavak mindig már valami általánosat jelölnek.

A gondolkodás és a nyelv kapcsolatainak vizsgálata során a szerző kitér a szemlélet és a fogalom viszonyának kérdésére is, rámutatva arra, hogy a nyelv és a fogalmi gondolkodás visszahat a szemléletre és, hogy éppen ezért a szemlélet és fogalom kantai merev szembeállítására helytelen.

A nyelvtan és logika viszonyának elemzése során Albrecht elutasítja azokat a nézeteket, amelyek szerint az elégséges alap elve nem tartozna a gondolkodás logikai törvényeihez. Mivel az elégséges alap elve szemben az ellentmondás, az azonosság és a kizárt harmadik elvével nem formalizálható, a logisztika képviselői az elégséges alap elvét helytelenül nem tekintik logikai törvénynek. A szerző helyteleníti azt a felfogást, hogy az elégséges alap elve a jelenségek oksági feltételezettségét, oksági kapcsolatát tükrözi vissza. Nem minden megismerés, nem minden gondolatfolyamat oksági összefüggés megismerése, de minden helyes, logikus gondolatmenetnek eleget kell tennie az elégséges alap elvének. A szerző véleménye szerint az egyes különös és általános egysége képezi az elégséges alap törvényének objektív alapját.

A szerző felhasználja a bírálat során azokat a gyakran találó kritikai megjegyzéseket, amelyekkel a jelenkori idealizmus különféle irányainak képviselői a nem a saját iskolájukhoz tartozó idealista filozófusok műveit illetik. A könyv világos előadásmódja fokozza annak a bírálatnak hatékonyságát, melyet a szerző a logika ismeretelmélet és nyelv viszonyának, kapcsolatának kérdésére vonatkozó idealista nézetek felett gyakorol.

S. E.

Hegel: A logika tudománya

I—II. kötet, 354, 440 o.

Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957—58

Fordította: Szemere Samu

Hegelnek „A filozófiai tudományok enciklopédiája” és az „Esztétika” c. műve megjelenése után most kerül a közönség kezébe „A logika tudománya” c. könyvének második, befejező kötete.

Szemere Samu tudományos értékekkel rendelkező fordítása, — melynek keretében kidolgozta számos hegeli kategória magyar megfelelőjét — megkönnyíti az olvasó számára e mű megértését. Erdei László előszava kitűnő összefoglalását nyújtja Marx, Engels és Lenin a hegeli logikával kapcsolatos állásfoglalásának.

A filozófia iránt érdeklődő magyar olvasóközönség most már lényegében teljes képet kaphat Hegel munkásságáról. Bármennyire is nehéz Hegelt olvasni és megérteni — részben gondolatainak magas absztrakciós színvonala, részben az idealista világnézetéből fakadó misztifikáció miatt — az eredmény mindenképpen megéri a fáradságot.

Hegel a Marx előtti filozófia — Aristoteles melletti — legnagyobb képviselője, aki a nagy francia forradalom és az utána következő időszak fontos gazdasági, társadalmi, ideológiai eseményeit nagy elméleti érzékkel elemezte és dolgozta fel. A polgári teoretikusok között ő értette meg a legmélyebben és általánosította a legszélesebbkörűen a francia forradalom egyik legnagyobb elméleti tanulságát: az ellentétek összeütközésén, harcán alapuló új dialektikus, történeti szemléletet (Ez a történetiség minden vívmánya ellenére többszörösen is korlátozott és felemás volt: nélkülözte a társadalom materialista szemléletét, valamint a további fejlődés tudományos perspektíváját). Amit nagy kortársai, elsősorban Ricardo, a klasszikus politikai gazdaságtan terén, Saint-Simon, Fourier valamint a restauráció történészei a társadalomfelfogás terén képviseltek — azt Hegel a filozófiai általánosítás legmagasabb fokán összegezte és tudatos filozófiai módszerre alakította.

Hegel „A logika tudománya” c. művében (1812—16 között írta) és többi művében ezt a történeti szemléletet konkretizálta és fejtegette ki egyrészt mint a jelenségekben, tárgyakban meglevő, másrészt, ettől elválaszthatatlanul, mint az emberi gondolkodásban, fogalmakban tükröződő egyetemes fejlődési elvet.

Dialektikus logikáját a logika régebbi felfogásával szembenállva nem korlátozta csupán az emberi gondolkodás törvényeinek és formális kritériumainak kutatására, hanem kiterjesztette az egész objektív valóságra. Hegel, aki kora egyik legenciklopedikusabb gondolkodója volt, a filozófia egész történetének és területének beható elsajátítása mellett feldolgozta a korabeli természettudományok, a fizika, matematika, geometria, kémia, biológia, pszichológia, stb. eredményeit. Logikájában éppen arra törekedett, hogy ezen tudományok elméleti és történeti ismeretében kimutassa a dialektika korlátlan érvényességét az objektív valóság minden területén. Elemzései és a belőlük levont következtetések ezért jóval túlhaladják a szűkebb értelemben vett filozófia terét s érintik a természettudományok leglényegesebb elvi és módszertani kérdéseit. S itt nemcsak tudománytörténeti érdekességről van szó, nemcsak arról, hogyan értékelte pl. Newton, Leibniz, Berthollet, Berzelius, Kant stb. tudományos és természetfilozófiai nézeteit. A döntő az, hogy Hegel dialektikájával példát mutat minden gondolkodó természettudós számára szaktudományos eredményeinek általánosításához, ahhoz, hogy ne vesszenek el az egyoldalú empirizmusban, hogy felemelkedhessenek az összefüggések, a törvények megfogalmazásához. — De a hegeli dialektika nemcsak a természettudósok számára szolgál a kutatás módszerének (mondhatnánk) nyersanyagával, hanem ez a módszer, egyetemessége folytán sok segítséget tud nyújtani az összes tudományok területének művelői számára. Sőt, hosszabb, évtizedes távlatot tekintve, általános kulturális fejlődésünk további kibontakozásával s a szélesebb igényű és elmélyültebb elméleti érdeklődés fokozódásával elvárható, hogy egyre több világnézeti megalkodásra törekvő ember fog behatóan foglalkozni a hegeli logika tanulmányozásával.

A korabeli tudományok ilyen beható ismerete alapján fogalmazta meg Hegel a dialektika törvényeit (ellentmondások egyetemessége, ellentétek egysége és harca, tagadás tagadása, mennyiségi változások átsapása minőségi változásokba stb.) Elsőként tárta fel az eddig egymástól függetlenül, merev elválasztottságban és

összefüggéstelenül tárgyalt létkategóriák dialektikus kölcsönös kapcsolatát pl. a véges és végtelen, mennyiség-minőség-mérték, azonosság-, különbség-ellentét-ellentmondás, jelenség és lényeg, egész és rész stb. esetében.

Logikájában mindenütt az egyszerűbb fogalmak elemzésétől kiindulva halad a bonyolultabbak felé; így dolgozta ki az objektív logikát (amelynek logikája első két könyve, a lét és a lényeg tana felel meg) és a tulajdonképpeni azaz szubjektív logikát (ezt harmadik könyvében, a fogalom tanában tárgyalja). Mindezek a zseniális eredmények azonban szakadatlanul eltorzultak idealista világnézeté következtében. A filozófiai zsenialitás és a teológiai korlátoltság kettősségének forrása Hegel társadalmi-politikai állásfoglalásában gyökerezik. Fiatalkorában, a francia forradalom közvetlen hatása alatt köztársaság-párti volt, de Napóleon bukása után, a Szentszövetség kora és a polgári engedményeket ígérő porosz állam hatására a félféudális konzervativizmus, a porosz reakció befolyása alá került. A korabeli német viszonyok nyomorúságos, felemás voltának tükrözése együtt és bonyolult kölcsönhatásban jelentkezik filozófiájában a francia forradalom nagy vívmányainak, s egészében a polgári társadalomnak igénylésével. S ez minden ponton kimutatható: felfedezi az ellentétek egységének és harcának törvényét mint egyetemes érvényű törvényt, de abszolutizálja az egységet; kidolgozza a történetiség elvét, de a fejlődésnek határt szab, amikor legmagasabb pontján a porosz alkotmányos mo-

narchiában jelöli meg; kidolgozza a logikai kategóriák, fogalmak teljes, összefüggő rendszerét — kora tudományának mély ismeretében a valóságos összefüggésének feltárására törekedve; ugyanakkor azt tartotta, hogy ezek a kategóriák voltaképpen isten gondolatai a teremtetés előtt, stb.

Hegel munkásságát a klasszikus német filozófia kisebb-nagyobb epigonjai lebecsülték s Hegelt magát sokan „döglött kutyának” tekintették. A XX. században pedig az „újhegelizmus” címkéjével fellépő dekadens filozófusok eltorzították Hegel filozófiájának nagy eredményeit. Filozófiájának tudományos, forradalmi magva, a fejlődés egyetemességét összegező dialektika, a klasszikus német filozófián belül a marxizmus egyik forrásává vált. Egyedül a proletariátus, a munkásmozgalom talaján álló Marx és Engels tudták feltárni a hegeli filozófia fogyatékosságainak társadalmi, ideológiai gyökereit s ezen keresztül kritikailag elsajátítani mindazt az értéket, amit Hegel munkássága tartalmazott. A XX. században pedig Lenin foglalkozott mélyrehatóan a hegeli logika problémáival. (Lenin „Filozófiai füzetek”-nek a hegeli logikát tárgyaló része példaképe annak, hogyan kell Hegelt tudományos, materialista alapon olvasni.)

Népi demokratikus tudománypolitikánk számos nemzedék adósságát róttale azzal, hogy az emberiség filozófiai fejlődésének e nagy eredményét hozzáférhetővé tette a magyar olvasóközönség számára.

M—i

A mai fizika, vagy a mai „fizikai” idealizmus világképe?

(W. Heisenberg: A mai fizika világképe. Gondolat Kiadó 1958)

A filozófia és a természettudomány kölcsönhatása olyan régi, mint maga a természettudomány. Már abban az időben sem volt egyszerűen „perszonálunióról” szó, amikor a filozófusok egyúttal az egyes természettudományok alkotó művelői is voltak. Például Descartes, vagy Leibniz esetében messzemenően kimutatható lenne, hogy szaktudományos és filozófiai munkásságuk nem egymás mellett, külön vágányokon futott, hanem mondjuk az analitikus geometria megalkotása és a descartesi módszer, vagy az infinitezimálszámítás

kidolgozása és a leibnizi filozófia közt szoros kapcsolat van. De olyan filozófusok esetében is, akik maguk nem voltak egyúttal szaktudósok, egészen nyilvánvaló belső kapcsolat található filozófiájuk és a természettudomány között. (Például Bacon, Diderot.)

Amikor Feuerbach 1842-ben, elsősorban a német idealizmus „spekulatív” filozófiáját bírálva, azt írja, hogy „a filozófiának újra össze kell kapcsolódnia a természettudománnyal, a természettudománynak a filozófiával”,¹ akkor olyan

¹ Feuerbach: Előzetes tézisek a filozófia reformjához. (Válogatott filozófiai művei, Akadémiai Kiadó, 1951. 201. o.)

programot ad „a filozófia reformjához”, melyet már csak Marx és Engels valósíthattak meg: a XIX. század közepe óta a természettudományok eredményeivel valóban „összekapcsolódó” filozófiát csak a proletariátus osztályálláspontjára helyezkedve lehet létrehozni. A marxista filozófia — a filozófia és természettudomány kapcsolatát illetően is — nemcsak „megőrzője” a filozófiatörténet legjobb hagyományainak, hanem „megszüntette-megőrzője”, „magasabb-színvonalra emelője” is. A marxista filozófiának és a természettudományoknak ezen új jellegű kapcsolata rá éles fényt vetnek Marx és Engels nyilatkozataira a természetfilozófiáról. Engels például azt írja, hogy a filozófiának meg kell szabadulnia „minden külön, kívül és fölülteálló természetfilozófiától”, mert a természetfilozófia úgy viszonylik a modern természettudományokhoz, mint az utópista szocialista elméletek a modern kommunizmus elméletéhez.² A marxista filozófia tehát nem ismeri el egy filozófia feletti, vagy akár filozófián kívüli természetfilozófia létjogosultságát; sőt, a marxista filozófiának nincs lételmélete a szónak abban a régi értelmében, amely a létről és a világról szóló — a természettudományok felett és azokon kívül álló — önálló elméletet jelent.³

Mindezen közismert tények összefoglalását az teszi időszerűvé, hogy Heisenberg „A mai fizika világképe” c. magyarul most megjelent kötetének egyik középponti problémája éppen a filozófiai világkép és a természettudományok — elsősorban a fizika — kapcsolata.

Bizonyos értelemben Heisenberg is tagadja a természetfilozófia létjogosultságát. Abból indul ki, hogy „... korunknak a természethez való kapcsolata ma nagy mértékben a modern természettudományban és technikában fejeződik ki, s nem valami bonyolult természetbölcseletben, mint régen”.⁴ Azonban ő maga végül mégis természetfilozófiát, mégpedig idealista természet filozófiát fejt ki. Nem a modern fizikából levonható következtetések filozófiai általánosítását adja, — ezzel nyújtana természettudományos világképet — hanem általános filozófiai meggondolásoknak a kvantummechanikával való állítólagos összeegyeztethetőségét akarja bizonyítani.

Az alábbiakban — amennyire ezt egy rövid ismertető cikk keretei megengedik — azt igyekszünk kimutatni, hogy Heisenberg világképe egyrészt kiindulópontja, másrészt gondolatmenetének ismeretelméleti hibái miatt nem fogadható el: ez a világkép csak ismeretelméleti torzításokkal „következik” a modern fizikából.

Előzetes megjegyzések: 1. Ha Heisenberg általános filozófiai kiindulópontja összeegyeztethető is lenne a kvantummechanikával, filozófiája akkor sem válna ezáltal a modern fizika világképévé. A „világkép”-fogalom tartalmánál fogva általánosabb, sem hogy egyetlen tudományág eredményeiből levezethető lenne. A „fizikai világkép” önellentmondást tartalmazó fogalom, mert jóllehet a fizika igen általános törvényszerűségekkel foglalkozik, tárgya mégis szűkebb, mint a filozófiáé. A szó pontos értelmében világképet még egy viszonylag oly általános tárgyú szaktudomány, mint a fizika, sem adhat, hanem csak az összes szaktudományok eredményeit összefoglaló, általánosító filozófia. 2. Előzőkből következik: helyesnek kell tartani Heisenberg módszerét, azt, hogy általános filozófiai világképének a modern fizikával való összeférhetőségét vizsgálja; nem lehet egyetérteni azonban azzal, hogy vizsgálódásának állítólag pozitív eredményét úgy állítja be, mintha világképe a modern fizikából következne. Természetesen a dolog lényege az, hogy a Heisenberg által kifejtett világkép valóban összeegyeztethető-e a modern fizika eredményeivel, vagy nem.

*

Heisenberg világkép alatt csak a környező természetről alkotott nézetek rendszerét érti. Társadalmi összefüggésekkel csak azon indirekt úton foglalkozik, hogy felismeri — illetve elismeri —: a társadalom fejlődésével az ember és a természet viszonyába egyre inkább közbeiktatódik a társadalom.

Az egész heisenbergi koncepció megértése szempontjából döntő jelentőségű, hogy mit ért Heisenberg „természet” alatt. Könyvét ennek kifejtésével is kezdi meg. Az első fejezet „Korunk fizikájának világképe”. „A természet problémája” c. paragrafussal kezdődik. Tudománytörténeti elemzés alapján közelíti meg a

² Engels: Anti-Dühring. (Idegennyelvű kiadó 1947. 17–21. o.)

³ Ez persze nem jelenti azt, hogy a marxista filozófia egyáltalán ne foglalkozna lételmélettel.

⁴ I. m. 9. o.

kérdést.⁵ Arra az eredményre jut, hogy : „... a természet szónak, mint a természet-tudományi kutatás tárgyának jelentése fokozatosan megváltozott; mindazon tapasztalati területek gyűjtő fogalmává vált, ahová az ember a természettudomány és technika eszközeivel be tud hatolni...⁶

Felmerülhet az ellenvetés, hogy itt Heisenberg nem a természetet általában, hanem csak a természetet, mint a természettudományos kutatás tárgyát definiálja. Ez nem így van. Ugyanis : Ha komolyan vesszük azt a betoldást, hogy a természet, „mint a természettudomány tárgya”, akkor azt az üres tautológiát kapjuk, hogy „a természettudomány tárgya az, ahová természettudományos eszközökkel be tudunk hatolni”. Heisenberg következő fejtegetéséből világos, hogy nem ezt akarja mondani, nem a természettudomány tárgyát akarja definiálni. Ugyanis az idézett részhez azt tartja szükségesnek hozzáfűzni, hogy miért kell a természetet nem a „közvetlen”, hanem a „kiterjesztett” tapasztalat alapfogalmaival definiálni. És így jut el ahhoz az állításhoz, hogy a természet nem önmagában vett „természetes folyamat”, hanem az, ahová a természettudomány és a technika eszközeivel be tudunk hatolni. Vagyis leszűkíti a természetet a természetnek azon részére, amit már mérni tudunk; természet és mérhető természet hamis azonosításából indul ki.

A mechanika, a fizika újkori kialakulás-történetének logikája valóban tartalmazza azt a mozzanatot, amire Heisenberg hivatkozik; azonban Heisenberg ezt egyoldalúan megmerevíti és kiemeli összefüggéseiből. A fizika újkori önállósulása valóban egyúttár a mennyiségi meghatározásra való törekvéssel, a kísérleti módszer, a természettudományos mérés kialakulásával. A természettudományos mérés pozitív szerepének és jelentőségének felismerése felé vezet a kutatókat először is a középkori világnézettel való szembenfordulás. (Ennek lényege : ne foglalkozunk

a valóság misztikus magyarázatával, hanem csak azzal, ami valóságos ; azt pedig, hogy mi valóságos, azzal dönthetjük el, hogy kísérletileg kimutatható-e, mérhető-e.) Másrészt a mérés pozitív szerepét ismerik fel a kutatók olyan vonatkozásban is, hogy a természettudományos kísérlet segíthet hozzá a látszat és a lényeg megkülönböztetéséhez. Végül pedig ismeretes, hogy a mechanika, a fizika fejlődésében igen hamar nagy szerepet kezd játszani a matematika, mint segédtudomány. A matematikai absztrakció alkalmazhatósága, illetve alkalmazásának hatókörére vonatkozóan ismét a mérésnek, a kísérletnek van döntő jelentősége. Mindezen tendenciák eredőjeként igen hamar az a felfogás alakult ki, hogy a fizika tárgykörébe csak az tartozik, ami mérhető, ami kísérletileg kimutatható.

A fizika előrehaladó történeti menetében azonban az ezekkel dialektikusan szembenálló tendencia is megtalálható, az, amit Fogarasi akadémikus egyik tanulmányában úgy foglalt össze, hogy „... a természettudósok számos zseniális hipotézist állítottak fel tárgyakról, amelyeket nem tudtak megfigyelni és e hipotézisek elősegítették azt, hogy később e tárgyak megfigyelőivé váltak.”⁸

Heisenberg tudománytörténeti áttekintésében maga is helyesen hivatkozik pl. Galileivel kapcsolatban a hipotézis, a matematikai absztrakció és a kísérlet összefüggésére, mégis általánosítását — ismeretelméletileg hibásan — a fizika története belső logikájának egyik mozzanatára építi csupán és így jut el a létezés és a mérhetőség, a természet és a mérhető természet helytelen azonosításához.⁹ Ez a tétel a pozitivizmus filozófiájának lényeges vonása.

Ha Heisenberg valóban követné a tudománytörténet belső logikáját, akkor fel kellene ismernie a pozitivizmus pozíciójának egyoldalúan merev, nem kielégítő voltát. Heisenberg azonban nem a tudo-

⁵ Pontosabban : sem a kötet első részét kitevő dolgozatban, sem a kötet második részében „Történeti források” c. alatt közölt szemelvényekben valójában nem tudománytörténeti fejtegetéseket találunk ; — Heisenberg történeti utalásai nem annyira a természettudomány történeti fejlődésére, mint inkább a természettudományok egyes eredményeit kommentáló természetfilozófiai nézetek alakulására vonatkoznak.

⁶ I. m. 11. o.

⁷ I. m. 12. o.

⁸ Fogarasi Béla : Materializmus és „fizikai” idealizmus. (Logika III. kiadás 423. o.)

⁹ Fényes Imre egy még nem publikált dolgozatában a kvantummechanika kialakulásának történetével foglalkozva azt mutatja ki, hogy mennyiben találhatók meg magának a kvantummechanikának a fejlődéstörténetében a kvantummechanika koppenhágai iskolája pozitivizmusának ismeretelméleti gyökerei.

mány történetéből vonja le általánosításait, hanem tudománytörténeti vizsgálódásait is a pozitivizmus szemszögéből folytatja¹⁰

*

A természet és a mérhető természet hamis azonosítására épül fel Heisenberg egész további gondolatmenete, melynek során eljut a természettudományos világkép tagadásához.

Felveti azt a kérdést, hogy „... mikor nevezhetünk egy tudományos felismerést következetesnek és véglegesnek”.¹¹ Az erre adandó válasz során újból helyesen hivatkozik tudománytörténeti tényekre, általánosításában azonban megint szembe kerül ezekkel. Helyesen kifejti ugyanis, hogy léteznek bizonyos „végleges megoldások”, de csak abban az értelemben, hogy a megismerés további fejlődése során egyre jobban körvonalozódik a felismert törvényszerűségek hatóköre. Abban a már kissé félreérthető megfogalmazásban foglalja össze pl. a Newton-i mechanika hatókörére vonatkozó helyes fejtegetéseit, hogy „... az előző koroknak a természetre vonatkozó, matematikai formulákban rögzített ismeretei véglegesek ugyan, de azért egyáltalán nem mindig alkalmazhatók is”.¹²

Ha Heisenberg ezzel csak arra akarná felhívni a figyelmet, hogy óvakodjunk a túlságosan merész általánosításoktól, hogy ne akarjunk egy bizonyos területre érvényes törvényszerűséget annak hatókörén túlra extrapolálni — akkor állítása teljesen elfogadható volna. Heisenberg következtetése azonban az elmondottakból az, hogy csak részismeretek lehetségesek, helyes általánosítás egyáltalán nem lehetséges; illetve elismer egy adott tapasztalati

területre vonatkozó általánosítást, de nem ismeri el, hogy az így kiépített általánosítási szint deduktíve további új ismeretek szerzése felé vezethet. Azt sem ismeri el, hogy ha új tényanyag állt elő egy adott fokú általánosítás szintjét és új általánosításra kényszerít, akkor ezen magasabb-szintű általánosítás nem egyszerűen formállogikailag ellentmond az alacsonyabb általánosítási szintnek, hanem azzal a dialektikus tagadás viszonylatában áll. Így jut arra a következtetésre, hogy: „Az a megállapítás tehát, ami a korunkban keletkezett hitvallások kiindulópontja, hogy esetükben nem hitvallásról, hanem tudományosan megalapozott tudásról van szó, mindig ellentmondást tartalmaz és önámításon nyugszik”.¹³ Következtetése: korunk világképének „sajátosan természet-tudományos jellege megszűnt”.¹⁴

Ennek ellenére — így folytatódik Heisenberg gondolatmenete — lehet a természethez való viszonyunkat rendezni. De ennek előfeltétele, hogy a világnak objektumra és szubjektumra való „rég felosztását” feladjuk.¹⁵

A szerző a technika szerepének elemzése során jut el ahhoz a következtetéshez, hogy a világnak objektumra és szubjektumra való felosztása nem tartható fenn. (I. fejezet 2. § címe: A technika.) Abból a szellemes felismerésből indul ki, hogy a technika — különösen az elektrotechnikát és az atomtechnikát említ — „oly természeti erők alkalmazását” teszi lehetővé, melyek közvetlen tapasztalatból egyáltalán nem, vagy alig ismertek.¹⁶ Helyesen felismeri Heisenberg azt is, hogy a technika közbeékelődik az ember és a természet közé, megváltoztatja környezetünket és fokozódó természettől való függetlenedést

¹⁰ A tudománytörténeti rész „elfogulatlanságának” jellemzéséről: ismeretes, hogy Newton „Principia”-ja körül éles világnézeti harc robbant ki annak második kiadásakor. A kötetben Newton „beállítottságának jellemzéséről” (75. o.) R. Cotes előszavából kapunk részletes szemelvényt, holott éppen Cotes volt az, aki Bentley püspök közvetlen segítségével a második kiadást Newton eredeti állásfoglalásával szemben átdolgozta. — A pontosság kedvéért: a kötetből nem derül ki, hogy a tudománytörténeti szemelvényeket Heisenberg állította-e össze, vagy csak az ő jóváhagyásával történt-e a válogatás. Mindez a dolog lényegén nem változtat.

¹¹ I. m. 21. o.

¹² I. m. 21. o.

¹³ I. m. 22. o.

¹⁴ I. m. 22. o.

¹⁵ I. m. 22. o.

¹⁶ Lényegében hasonló jellegű felismerésből indul ki Fogarasi, amikor a gyakorlatnak olyan újszerű ismeretelméleti szerepére mutat rá az atomenergia felszabeditásával kapcsolatban, hogy a gyakorlat révén „olyan új folyamatokat is hozhatunk létre, amelyek a természetben talán egyáltalán nem is fordulnak elő”, és ez segítheti elő a mélyebbre-hatolást a természet megismerésében. (Az atomfizika és az atomenergia felszabeditásának filozófiai kérdései c. tanulmány a Tudomány és szocializmus kötetben).

tesz lehetővé. Azt a felfogást közelíti meg, hogy a technika fejlődésével az embernek a természethez való viszonya is egyre inkább a társadalom által közvetített. „Régebben az embert vadállatok, betegségek, éhség, hideg és egyéb természeti erők fenyegették... Korunkban... az életlehetőségek korlátozása s így az egyes ember léte elleni fenyegetés elsősorban a többi embertől származik...”¹⁷

A szerző idevonatkozó gondolatmenetének egy másik ága abból indul ki, hogy a technikai eszközök mindig az ember alkotásai. Ez is igaz természetesen. Ebből azonban ahhoz az állításhoz jut el, hogy a technikai készülékek „inkább a mi emberi szervezetünk részei lennének, mint a minket körülvevő természet részei”.¹⁸ Itt már elhanyagolja Heisenberg azt a tényt, hogy a technikai alkotások az objektív természeti törvények alkalmazásaként jöhetnek csak létre; vagyis az emberi cselekvés és a természeti törvényszerűség viszonylatában túlhangsúlyozza az emberi cselekvés, az ember szerepét és egyenesen azt állítja, hogy a technika „nagyarányú biológiai folyamat, amelynél az emberi organizmust jelentő struktúrák mindig nagyobb mértékben vívódnak át az ember környezetére...”¹⁹

Ez, a már szubjektivizmus irányába torzuló álláspontja a következőképpen fonódik egybe azzal a helyes felismeréssel, hogy a technika egyre inkább átalakítja környezetünket: „Korunkban... egy, az ember által oly teljesen átalakított világban élünk, hogy mindenütt, mindig újra az ember által létrehozott struktúrába ütközünk...”²⁰ Véggkövetkeztetése: „Az ember már csak önmagával áll szemben...”²¹

A technika szerepének elemzésével mutatta tehát meg Heisenberg, hogy a világnak objektumra és szubjektumra való régi felosztása elévült; ezzel az új helyzettel „kell megalkudni” és akkor lehetséges lesz „a természethez való viszonyunkat rendezni”. Látható: Heisenberg a természethez való viszonyunk rendezése

alatt az objektumnak a szubjektumba való feloldását érti.

(A technikára vonatkozó heisenbergi fejtegetés iskolapéldája lehetne annak, hogy az egyoldalúság, a metafizikus megmerevítés hogyan vezet idealizmushoz.)

*

A továbbiakban a szerző a természettudományra, illetve a fizikára alkalmazza eddigi általános fejtegetéseit. (I. fejezet 3. §.)

Heisenberg szerint az a technika fejlődésével előállott új helyzet, amelyben a világnak objektumra és szubjektumra való felosztását fel kell adnunk, „legélesebben éppen a modern természettudományban tárul elénk”.²² Még a könyv első részében kifejti a szerző azt a felfogását, hogy a természettudományok feladata „a természet leírása”. Majd ehhez hozzáteszi, hogy „... ez a szó »természetleírás«, amely eredetileg a természet lehetőleg élettelen, kézzelfogható ábrázolására vonatkozott, mindjobban elvesztette eredeti jelentését. Természetleíráson fokozott mértékben a természet matematikai leírását értjük...”²³

Majd miután kifejti Heisenberg, hogy a természethez való viszonyunk csak akkor rendezhető, ha megalkusunk azzal a helyzettel, hogy a világ objektumra és szubjektumra való felosztása elévült, így folytatja: „A kvantumelméletben a vázolt helyzettel megalkudtak, mihelyt sikerült az elméletet matematikailag megfogalmazni... Más szóval megalkudtak az új helyzettel abban a pillanatban, amikor a homályt sikerült eloszlatni.”²⁴ Hasonló nézeteket fejt ki a szerző az újkori fizika kialakulásával — Galileivel — kapcsolatban,²⁵ valamint a mikrofizika továbbfejlesztésére vonatkozó saját munkáival kapcsolatban.²⁶ A szerző álláspontját úgy lehetne összefoglalni, hogy a fizika célja a természet, illetve a természet meghatározott összefüggéseinek matematikai leírása. Ha egy ilyen matematikai leírás sikerül, akkor „értjük” az adott természeti folyamatot, illetve a természet más-

¹⁷ I. m. 18. o.

¹⁸ I. m. 15. o.

¹⁹ I. m. 16. o.

²⁰ I. m. 19. o.

²¹ Fejezet cím i. m. 18. o.

²² I. m. 19. o.

²³ I. m. 11. o.

²⁴ I. m. 19–20. o.

²⁵ I. m. 10. o.

²⁶ I. m. 33–34. o.

fajta vagy esetleg messzebbmenő megértésére nem törekedhetünk. Heisenberg szerint tehát a természet egy bizonyos területének matematikai leírása azonos az adott terület megértésével. A fizika feladata pedig: olyan matematikai megfogalmazást nyújtani, amellyel „minden esetben tisztán és logikai ellentmondás veszélye nélkül előre lehet jelezni egy kísérlet eredményét”.²⁷

A matematikai leírás és a megértés heisenbergi azonosítása nem fogadható el, mindenekelőtt azért, mert elhanyagolja a megismerés f o l y a m a t jellegét. Lehetséges ugyanis, hogy egy bizonyos területre vonatkozó összefüggések, törvényszerűségek, matematikai leírása már sikerült — ez feltétlenül bizonyos mélységű ismeret esetén lehetséges csak —, azonban további, egyre mélyülő ismereteink lehetővé tehetnek, illetve megkövetelhetnek új matematikai leírást. Se az előző, se az új matematikai leírás nem azonosítható az adott terület megértésével, hanem mindegyik — a jelenségtől a lényegig és a lényegtől a még mélyebben fekvő lényegig haladó — megismerési folyamatnak csak egy-egy mozzanata. Például: a Boyle–Mariotte-vagy a Gay–Lussac-törvények matematikai leírását adják a gázok viselkedésének, de a kinetikus gázelmélet matematikai formuláiban a gázok viselkedésének mélyebben fekvő összefüggései tárnak fel. Vagy: a Kepler-törvények nyújtanak egy bizonyos ismeretet a bolygómozgásról, de a newtoni tömegvonzás — szintén matematikai formulákban kifejezett — törvénye mélyebb betekintést nyújt a bolygómozgás törvényszerűségeibe. De az ezen a szinten is túlhaladó általános relativitáselmélet — szintén matematikailag megformulázott — összefüggéseit sem tekinthetjük egyszerűen „megértésnek”, végső szónak a gravitációról szóló elméleteinkben. Vagyis: a természet összefüggései feltárásának folyamatában a matematikai absztrakciónak igen fontos szerepe van, mint segédtudománynak; de a matematikai leírás nem azonos a megértéssel; a matematikai leírás nem célja, hanem eszköze a természettudományoknak, a fizikának.

Mi van rejtve Heisenberg azon állítása mögött, hogy a kvantumjelenségek matematikai megfogalmazásával sikerült eloszlatni a homályt, a mikrojelenségekre

vonatkozó homályt? Az, hogy egy fizikai elmélet lényegében nem más, mint egy „matematikai nyelv”, amelyen beszélni kell a kísérletek eredményeiről.²⁸ Eszerint nem a kísérleti jelenségek mögötti lényeg, a jelenségekben megnyilvánuló dolgok, viszonyok és folyamatok mibenlétének és törvényszerűségeinek a feltárása a fizika célja, hanem pusztán a kísérleti tényeknek egy logikailag ellentmondás mentes leírása. Ebben az értelemben követeli Heisenberg a fizikától „az eredeti szerény célkitűzésekhez való visszatérést”.²⁹

A szerzőnek az a megfogalmazása, hogy a természettudományok feladata: a természet leírása, nem egyszerűen egy pontatlan fogalmazás tehát, hanem Heisenberg valóban arra a „szerényebb” feladatra akarja korlátozni a természettudományt, amit éppen a „leírás” szó fejez ki a legpontosabban.

Mikor Heisenberg a természettudományok oldaláról hadakozik a természetfilozófia ellen, akkor tulajdonképpen nem a természetfilozófia, hanem a természettudományok materialista felfogása ellen harcol. Általános filozófiai koncepciójának a természettudományokra való alkalmazásakor ugyanis nem egyszerűen leszűkíti a fizika tárgyát a tények leírására, hanem szubjektív idealista pozíciója a fizika tárgyának szubjektívizálásához vezet.

Heisenberg a fizika tárgya szubjektívizálásához a matematikai leírás és a megértés hamis azonosításának közvetítésével jut el. És pedig: A matematikai leírás azonosan egyenlő a természet megértésével, tehát a matematikai leírás éppen ezt a „megértést” fejezi ki, azaz „a matematikai formulák nem a természetet ábrázolják, hanem a természetre vonatkozó ismereteinket adják vissza”.³⁰ De ha a matematika ismeretünket írja le, a fizikai elméletek célja pedig a matematikai leírás, akkor már világos, hogy eljutottunk ahhoz, hogy a fizika is a mi ismeretünket írja le; a fizika tárgya nem a természet, hanem a természetre vonatkozó ismeretünk.

Mindezekben a fejtegetésekben nem használt fel Heisenberg semmit a kvantummechanika, a mikrofizika sajátos törvényszerűségeiből. Nem a kvantummechanikára alapozta azt az állítást, hogy az

²⁷ I. m. 19. o.

²⁸ Heisenberg cikke Bohr 70. születésnapja alkalmából. (Physikalische Blätter 1956. 7. szám.)

²⁹ I. m. 123. o.

³⁰ I. m. 20. o.

objektum és a szubjektum megkülönböztetése elavult és nem a kvantummechanikából következett, hogy a fizika tárgya nem a természet, hanem a természetre vonatkozó ismeretünk. Igyekeznek azonban, mindezen állításoknak a kvantummechanikával való összeférhetőségét is kimutatni. A következőket írja: „Ha köznapitapasztalataink tárgyait figyeljük meg, akkor az a fizikai folyamat, amely a megfigyelést közvetíti, csupán alárendelt szerepet játszik. Az anyag legkisebb építőköveivel kapcsolatos minden megfigyelési folyamat azonban a folyamat durva megzavarását jelenti; a részecskének a megfigyelési folyamatától független viselkedéséről egyáltalán nem is lehet már beszélni... Az a kérdés tehát, hogy ezek az elemi részecskék »mint olyanok« térben és időben léteznek-e, ebben a formában egyáltalán fel sem vehető, mert hiszen csak a z o k r ó l a f o l y a m a t o k r ó l b e s z é l h e t ű n k , amelyek akkor játszódhatnak le, amikor az elemi részecskének valamilyen más fizikai rendszerrel, pl. mérőberendezéssel való kölcsönhatásából próbáljuk kideríteni a részecske viselkedését. Az elemi részecske objektív realitására vonatkozó elképzelés tehát különös módon ellilant...»³¹

Ez az idézet nem kiragadott rész Heisenberg gondolatmenetéből, hanem idevonatkozó fejtegetéseinek egésze, érdemes tehát ezt részleteiben elemezni. Heisenberg abból indul ki, hogy „az a fizikai folyamat, amely a megfigyelést közvetíti”, a mikrovilág folyamatát megzavarja. Milyen alapon következtetheti a szerző ebből azt, hogy „a részecskének a megfigyelési folyamatától független viselkedéséről egyáltalán nem is lehet beszélni”? Ez az állítás nem a kvantummechanika valamilyen sajátosságából következik, hanem abból a korábban már elemzett pozitivistá pozícióból, hogy csak annak a létezése ismerhető el, amit mérni tudunk. Tekintve, hogy a mérés megzavarja a mikrorészecske eredeti állapotát: semmi kijelentést sem tehetünk a mikrovilág „önmagabavett” létezésére vonatkozóan; sőt – tekintve, hogy csak az létezik, ami mérhető! – még azt sem tehetjük fel, hogy létezik a mikrovilág, amikor mi nem mérjük.

Heisenberg tehát nemcsak addig a szerényebb agnosztikus álláspontig jut el – kiindulva abból, hogy csak a tényekre, csak a kísérleti eredményekre támaszkodunk –, hogy nem tudhatjuk: milyen a

mikrovilág önmagában, mikor nem végzünk rajta mérést; hanem azt is kimondja: „az a kérdés, hogy az elemi részek, mint olyanok... léteznek-e... fel sem vehető”. De ezen a kanti agnoszticizmusnál is szélsőségesebb hume-i állásponton sem marad meg, hanem még tovább megy és egyenesen azt állítja, hogy az elemi részeknek nincs objektív realitása.

A részecskék állapotának a mérőberendezéstől való „függősége” csak akkor mondana ellent objektív realitásuk feltételezésének, ha a mérőberendezés, illetve a mérési folyamat nem fizikai berendezés, illetve fizikai folyamat lenne. Egy mérendő tárgy objektivitásának vagy szubjektivitásának nem lehet az a kritériuma, hogy egy másik fizikai berendezéssel milyen f o k ú k ö l c s ö n h a t á s b a k e r ű l .

Heisenberg gondolatmenetére is teljesen érvényes Fogarasi fejtegetése, hogy a mérőműszernek a szubjektummal való helytelen azonosítása hibáját követik el a fizikai idealisták. A mikrovilágnak azért „illant” el az objektivitása, mert a f i z i k a i mérési folyamat „durván megzavarja”!

Heisenberg fejtegetései a technikáról általában: a technika biológiai folyamatként való felfogása, az, hogy a technikai berendezések inkább az ember, mint a környező természet részei – mindezek már elegendő alapot szolgáltatnak a mikrovilág objektivitásának a tagadásához, bármiféle, a mikrovilágra vonatkozó, sajátos törvényszerűség felhasználása nélkül is. De a mikrovilág sajátos törvényszerűségeiből is csak ugyanolyan ismeretelméleti torzításokkal „következik” a mikrovilág objektivitásának tagadása, mint amilyen ismeretelméleti hibákat tartalmazott Heisenbergnek a technikára vonatkozó fejtegetése.

Tehát azzal az új helyzettel, melyben a világnak objektumra és szubjektumra való felosztása elévült, a kvantumelméletben is csak azok és annyiban alkudhatnak meg, akik és amennyiben elkövetik ugyanazon ismeretelméleti torzításokat a kvantumelmélet tárgyalásakor, amelyeket Heisenberg elkövetett, midőn ezt az állítótág általános „új helyzetet” levezette.

*

A könyv II. fejezetében (Atomfizika és az okság törvénye) a szerző – látszólag – nem általános filozófiai nézeteit, illetve azoknak a fizikára való konkretizá-

³¹ I. m. 13–14. o.

lását adja, hanem mintha a kvantummechanika képezné vizsgálódásai kiindulópontját. Ebben a fejezetben azt fejtí ki Heisenberg, hogy a kvantumelmélet állítólag az okság törvényének, illetve a determinizmus elvének az elvetésére kényszerít. Idevonatkozó gondolatmenete annyiban nem követi látszólag a kötet többi részében alkalmazott módszert, hogy nem ad általános fejtegetést, mely szerint a determinizmus általában ne lenne érvényes, hanem ezt csak a mikrovilág sajátosságaként, a kvantumelmélet állítólagos következményeként állítja.

Azonban itt is csak látszólagos az, hogy a kvantummechanikából indul ki és nem általános filozófiai megfontolásokból. Előzőleg ugyanis — mint láttuk — már megadta a kvantummechanika pozitívista interpretációját és tulajdonképpen kiindulópontja nem a kvantummechanika, hanem a kvantummechanikának ez a pozitívista interpretációja.

Heisenberg gondolatmenete arra vonatkozóan, hogy a mikrovilágban nem érvényes a determinizmus elve, a következőkben foglalható össze: a kvantummechanika az egyedi mikrorészecskék viselkedését csak statisztikusan tudja leírni; a k l a s z s z i k u s statisztikus elméletekben kényelmi szempontból nem vesszük tekintetbe az egyedi részek teljes determináltságát, a k v a n t u m-statisztikában azonban nem ez a helyzet: az egyedi mikrorészecske helye és sebessége egyidejűleg csak korlátozott pontossággal mérhető; viszont, amit nem tudunk mérni, annak létezését nem tételezhetjük fel; következésképp nem tehetjük fel, hogy az egyedi mikrorészecskék viselkedése — a statisztikus törvényszerűségein túlmenően — teljesen determinált lenne: vagyis a mikrovilágban nem érvényes a determinizmus.

Ez a gondolatmenet megint tartalmazza a „csak az létezik, ami mérhető” pozitívista alapelvet; de ugyanakkor e tétel, fenti gondolatmenetben, sajátosan összefonódik ismereteink jelenleg adott fokának abszolutizálásával. Jóllehet, e két állítás bizonyos értelemben ellentmond egymásnak. Ugyanis egyrészt a pozitívizmusból az általánosítási lehetőség bizonyos tagadása következik: csak annyit tudhatok, amire vonatkozólag kísérleti ered-

ményeim vannak. A determinizmus tagadására vonatkozó fenti gondolatmenetben azonban másrészt azt is felhasználja Heisenberg, hogy az a törvényszerűség (a határozatlansági reláció), amely tiltja a hely és sebesség egyidejű pontos mérését: egyetemes érvényű. Ugyanis pozitívista platformról is csak akkor lehet tagadni a determinizmust, ha nem lehetséges a jövőben sem a teljes determináltság kísérleti kimutatása; ez pedig csak akkor nem lehetséges, ha határozatlansági reláció minden körülmények között, egyetemesen érvényes törvényszerűség. Tehát az általánosítás lehetőségének pozitívista tagadása és egy bizonyos általánosítás (a határozatlansági reláció, a kvantumelmélet jelenlegi formalizmusa) egyetemesen általánosként való felfogása fonódik össze a heisenbergi koncepcióban.

Annál is inkább ellentmondásos Heisenberg fenti érvelése, mert dolgozata más helyén maga is elismeri, hogy csak korlátozott értelemben tekinthetők természettudományos ismereteink véglegeseknek, és pedig „jól körülhatárolt” tartományra vonatkozóan. A határozatlansági reláció érvényét mégis egyetemesnek tekinti.³²

A kvantummechanika törvényszerűségei valóban nem adják meg az egyes mikrorészecskék teljes determináltságát. Ebből azonban nem következethető, hogy ilyen teljes determináltság a mikrovilágban objektíve ne léteznék. Valamint az sem következik, hogy a tudomány további haladása során ne juthatnánk el a mikrovilág viselkedésének, a jelenleg ismertnél, teljesebb leírásához; illetve ez csak akkor tagadható, ha jelenlegi ismereteinket abszolutizáljuk.

Heisenberg tehát ebben a fejezetben sem a kvantummechanikából vonja le következtetéseit. A determinizmus tagadása a mikrovilágra vonatkozóan nem a kvantummechanikából, hanem annak pozitívista interpretációjából és ismereteink jelenleg adott fokának abszolutizálásából következik.

*

Heisenberg korunk egyik legkiválóbb élő fizikusa, aki ugyanakkor — mint

³² De Broglie munkatársának, P. Vigier-nek és az amerikai D. Bohm-nak a mikrofizika továbbfejlesztésére vonatkozó kutatásaik egyik alapgondolata éppen az, hogy feltételeznek egy szubkvantummechanikai réteget, szintet, ahol már nem érvényesek a határozatlansági relációk; és ezen szubkvantummechanikai szintből fakadna a kvantumszintű részecskéknek a jelenleg ismert statisztikus törvényszerűségeken túlmenő meghatározottsága.

minden nagy elméleti fizikus — messze-
menően érdeklődik filozófiai kérdések iránt.
Maga is elismeri, hogy a kvantummecha-
nika koppenhágai iskolájának interpretá-
ciója, melynek Bohr mellett ő az egyik
megalapozója, nem egyszerűen fizikai elmé-
let, hanem bizonyos értelemben filozófia is.

Most elemzett könyvében elsősorban
nem a kvantummechanikára vonatkozó
ismeretelméleti álláspontját fejti ki, hanem
általános filozófiai koncepcióját. Ezek
között persze a legszorosabb összefüggés
van. Amikor ezen ismertetés során több-
ször is azt hangsúlyoztuk, hogy Heisenberg
általános filozófiai nézeteit alkalmazza a
kvantummechanikára, akkor ezzel nem
abban akartunk állástfoglalni, hogy vajon
Heisenberg előbb alakította-e ki általános
filozófiai világképét és azután a kvantum-
mechanika pozitivista interpretációját,
vagy fordítva; hanem azt akartuk alá-
húzni, hogy a kvantummechanika heisen-
bergi értelmezése, illetve Heisenberg szub-
jektív idealista világképe nem következik,
illetve csak ismeretelméleti torzításokkal
következik a kvantummechanikából.

Ennek a pozitivista, szubjektív idea-
lista pozíciónak a bírálata fontos filozófiai-
világnézeti kérdés. Bohr, Heisenberg és
általában a fizikai idealisták nézeteit
nyugaton hivatalosan propagálják, a napi-
lapok, rádió, középiskolás filozófia tan-
könyvek, egyház és egyéb szócsöveken
keresztül. A fizikai idealizmus bírálata
fontos része a nemzetközi méretekben
folyó osztályharc ideológiai vetületének.

Van egy más irányú problematikája is
a fizikai idealizmusnak, melyről Heisen-
berg most ismertetett könyvével kapcsolat-
ban — a könyv jellegéből adódóan —
kevésbé eshetett szó. Éspedig: a jelenkori
fizikai idealizmus messzebbmenően össze-
fonódott a modern fizikai elméletekkel,
mint ahogy ez a századforduló idején
történt.³³ Lenin már az Empirio-kritici-
zmusban utal arra, hogy a fizikai ideal-
izmus leküzdése a filozófia és a fizika
közös ügye. Ma még inkább ez a hely-
zet. A kvantummechanika koppenhágai
iskolájával való vita nemcsak filozófiai,
hanem a fizika tudományán belüli kérdés
is.³⁴

Éppen ezért igen hasznos lehetne egy
szorosabb munkakapcsolat kiépítése fizi-
kusok és filozófusok között. Ebből haszon
származhatna egyrészt a világnézeti harc
szempontjából, másrészt ezzel szoros össze-
függésben a dialektikus materializmusnak
a modern fizika eredményeivel való gaz-
dagítása szempontjából.

De ezeken túlmenően: Minden tudo-
mánynak van egy immanens logikája,
melynek felismerése fontos hajtóereje lehet
a tudomány fejlődésének. Egy helyes
ismeretelméleti pozíció segítheti, egy hely-
telen akadályozhatja ezen immanens logika
felismerését és így a tudomány fejlődését.
Fizikusok és a dialektikus materializmus
platformján álló filozófusok közti együtt-
működés talán ezen utóbbi szempontból is
gyümölcsöző lehetne.

[Bíró Gábor

Theodor W. Adorno: Az ismeretelmélet metafizikájához

(W. Kohlhammer Verlag. Stuttgart, 1956. 251 o.)

Adorno könyve kritikai elemzés alá
veszi a fenomenológiát, különösen a hus-
serli fenomenológiát. A kritika kiterjed
Husserl minden számottevő művére (Lo-
gische Untersuchungen, Ideen zu einer
reinen Phänomenologie und phänomeno-

logischen Philosophie, Formale und trans-
zendente Logik, Cartesianische Medi-
tationen), ismeretelméleti és logikai téte-
leire és módszertani elveire.

Miért jut el Husserl filozófiája fel-
építésében az abszolút Első tanához és

³³ Természetesen ez nem úgy értendő, hogy ma inkább következne szubjektív
idealizmus a fizikából, mint 50 éve, hanem: a szubjektív idealista, pozitivista nézetek
jobban behatoltak magukba a fizikai elméletekbe, mint a századforduló idején.

³⁴ Á. D. Alexandrov a modern fizika és a fizikai idealizmus összefonódottságával
kapcsolatban egyik cikkében (Voproszi Filozofii 1953. V. 225. o.) a fizikai idealizmus
bírálata során elkövethető kétféle veszélyre hívja fel a figyelmet. Egyrészt arra, hogy
az egyes fizikai elméletek objektív tartalmával együtt ne fogadjuk el azok ismeret-
elméletileg helytelen interpretációját, másrészt arra, hogy a helytelen filozófiai inter-
pretációkkal együtt ne akarjuk elvetni magukat a fizikai elméleteket is. — Ennek az
intelemnek az első része inkább a fizikusok, második része pedig inkább a filozófusok
számára szól.

ahhoz a felfogáshoz, hogy ezen abszolút első intuitív úton ragadható meg? Husserl egész munkássága Adorno szerint harc a régi metafizika ellen, de ugyanúgy kíméletlen a dialektikával szemben is, igaz, hogy az általa önkényesen értelmezett dialektikával szemben, amelyet a szofisztikához hasonlít. Adorno nagyon szellemesen mutatja meg, hogy a korai és késői Husserlnél is a Hegel-ellenesség (Hegerről csak leértékelőleg beszél) a vezérmotívum, és ez akaratlanul visszavezeti egy minden metafizikánál metafizikusabb felfogáshoz. Husserl meg van mindazzal terhelve, ami ellen hadakozik (a régi metafizika), sőt annál rosszabb. Itt Adorno összehasonlítást tesz a régi és az új metafizika között, a legfontosabb kérdések egyikében, az igazsághoz való eljutás problémájában, és rámutat arra, hogy míg Kant és Hegel a tudat immanenciájából vezetik le az igazságot, Husserlnél a levezetés problémája fel sem vetődhet. Vagy amíg Aristotelész és Aquinói Tamás még felfedezni remélték az igazságot Istenben, a teremtésben, addig a husserli fenomenológia követői egy üvegházból nézik az igazságot, mint elérhetetlen fix csillagot, amellyel kapcsolatban csak egyet lehet kérdezni: *Mit jelent?*

A régi metafizika elvetése, az igazság immanens levezetésétől való eltérés megbosszulja magát, mert a régi rendszert lerázni és a dialektikát elvetni: ebből csak az abszolút Első tételezése következhet. Így az igazság időtlenné, statikussá válik, semmi néven nevezendő köze nincs a megismerésfolyamathoz, vagy a gondolkodásfolyamathoz.

Adorno jól látja ezt a problémát. Azt mondja, hogy az abszolút első (mint az igazságok igazsága) tételezése egyrészt történelmileg teljesen elavult, másrészt feláldozza a racionalitást és a kritikai gondolkodásmódot. Ez mélységesen igaz, ugyanakkor azonban Adorno nem azért tárja fel (meglehetősen felszínesen) a husserli igazságtan ellentmondásosságát és tarthatatlanságát, mert az ő állítólág szigorú tudományos állásfoglalásával e logikai, filozófiai szemléletmód nem férne meg. Erről szó sincs. Amikor a logikai Elsőt történelmileg elavultnak bélyegezi, tulajdonképpen azért támadja Husserlt, mert túl nyíltan támasztja fel a platonizmus eszmetant. Bírálja Husserlt az igazság és lét viszonyának felfogásában. Husserl erről a viszonyról csak annyit tud mondani, hogy „Az igazság és lét ugyanazon értelemben kategóriák, és ezért korrelatívok.” Ez viszont azt jelenti — mondja Adorno —, hogy nála az igazság és valóság egye-

zése csak véletlen lehet, hiszen pusztán egymásmellettiiséget ismer el e kategóriák esetében. Az igazságfelfogás bármennyire matematikai apparátussal is van körülvéve, bármilyen látszólagosan objektív létet tulajdonít is neki Husserl, ez az objektivitás valójában nem létezik — állapítja meg a szerző —, mert a szubjektum elválasztása az igazságtól a legteljesebb szubjektivitáshoz, azaz önkényességhez vezet.

E megállapítások, bár igen tetszetősek, — és Adorno könyvében csupa ilyen tetszetős, fordulatos megállapítással találkozunk — mégis a felszínen maradnak.

A husserli igazságtan ugyanis az irracionális lényeglátást, a valóság zárójelbevetését van hivatva megalapozni. Ehhez szükséges a logikai abszolutizmus fogalmi apparátusa és metodikája. Aki tehát a logikai abszolutizmus kritikáját akarja elvégezni (Adorno könyve pedig erre lenne hivatva), annak az intuiciós lényegszemlélethez kell hozzányúlnia, mert a husserli logika gyökerei itt vannak. Ehelyett azonban Adorno megelégszik a fenomenológia külsőleges bírálatával, a logikai abszolutizmus és fenomenológia egyszerű egymásmellé helyezésével.

Husserlnél a gondolat eltárgyasodott, eldologiasodott alakjában jelenik meg, és a logikában csak mint formulák megtalálására szolgáló mechanizmus szerepel. Adorno Wundtot idézi, és vele fogalmaztatja meg, hogy a gondolkodás ilyen felfogása mellett Husserl olyan logocizmusba esik, amilyen a skolasztika óta nem volt. De hogy miért így fogja fel Husserl a gondolkodást, erre a kérdésre adós marad a válasszal.

A logikai abszolutizmus egyik ellentmondását nagyon szellemesen úgy fogalmazza meg a szerző, hogy a gondolkodás lehetősége nélkül — amelyet a logikai abszolutizmus kizár magából — maga a logikai abszolutizmus is értelmetlen. E logikai iskola látszatkombinációi és „az adott” transzcendentális fétise, a matematikai tisztaságra való apellálás, a „tisztá tudat” és a „tisztá Én” (Das reine Ich) tételezése a hagyományos logika naiv realizmusával szemben mind egy célt vannak hivatva elérni: a hegei dialektikát egy „magasabbrendű” transzcendentális fenomenológiával helyettesíteni, kiszorítani, pótolni. Hogy ez miért nem sikerülhet, azt Adorno már nem képes megmondani. A husserli fenomenológia jellegét, elsősorban a gondolkodáshoz való viszonyát Adorno így látja: „A gondolkodást a gondolkodásból kiűzik.” (58. o.) „A fenomenológia mint egy elméletmentes

elmélet paradox kísérlete definiálódik... Ezért utoléri a bosszú; aminek önmagában lennie kell, csak önmagáért van, amit meglát, azt létrehozta, hogy megindokolja, hogy ő látja.” (136. o.)

Itt helyesen, világosan lát Adorno. Természetesnek tartja, hogy erről a husserli „lényegszemléletben” kikristályosodott gondolatlan gondolkodásról szóló logikában a gondolkodástörvények élő tilalomfák lesznek a tartalomhoz való eljutáshoz. Az előfeltételezettségek, érvényességek, abszolút Elsők pedig tautológikus ürességekké válnak. Továbbá e közvetlen belátáson alapuló logika olyan ellentmondásokba is belekeveredik, hogy bár egész metódusa és kiindulópontja az empirizmus gyökeres tagadásaként jön létre, mégis azzal, hogy az abszolút logika törvényeit tapasztalativá, bensőleg átéltté teszi, ezzel átcsap önmaga ellentétébe, vagyis az empirizmusba.

Adorno könyve a husserli filozófia más tételeire is kitér, pl. a tudományról vallott felfogására, továbbá az idealizmus, irracionálisizmus, pszichologizmus általános jellemzésére. Megállapításai helytállóak. Am az adorno-i filozófiai alapról nem lehet egy helyes Husserl-képet megrajzolni. Nem tudnánk ugyanis arra a kérdésre válaszolni, hogy a kritikailag elemzett logikai abszolutizmus, vagy transzcendentális fenomenológia helyébe milyen filozófia kerüljön, melyik az a racionalis filozófia, amelynek talajáról a „prima filozófia” megsemmisíthető. Adorno filozófiai álláspontja legfeljebb egy mérsékeltbben reakciós magatartás szembeállása egy extrém felfogással.

Saját logikai elgondolását így fogalmazza meg: „A logika nem lét, hanem egy folyamat, amelyet nem lehet tisztán sem a szubjektivitás egyik pólusára, sem az objektivitásra visszavezetni. A logika önbírálatának következménye a dialektika.” (84. o.)

E nyilatkozat mutatja, hogy Adorno Husserl-lel való minden szembenállása ellenére is végső fokon ugyanarra az eredményre jut. Igaz, hogy a megmerevedett statikus logikával dialektikát, folyamatot állít szembe, ám nála ugyanúgy zárójelbe kerül a valóság, mint Husserlnél, azáltal, hogy Adorno a dialektikában a logika önbírálatát látja, és nem a logika valósághoz való viszonyának bírálatát. Ezért Adorno dialektika követelése csak félig veendő komolyan. Igaz, a hegeli dialektikán nevelődött; de a hegeli dialektika lényegét, az ellentétek egységét nem érti, vagy nem akarja érteni, és konkrét kutatásaiban nem képes alkalmazni. Csak félig dialektikus, csak félig racionalista álláspontja azután megakadályozza abban, hogy a fenomenológia lényegig ható kritikáját adja. Kétségtelen, hogy Adorno nyomán feltárul az olvasó előtt a husserli filozófia ellentmondásossága, szellemes fordulatokkal viszi a tételeket ad absurdum, de nem derül ki, hogy mi ennél a jobb, mi ad megoldást a Husserl által hamis vágányra vitt kérdésekre. A féligmeddig irracionalista talajon álló Adorno a tiszta logika pozitív kritikáját nem végezheti el. Nem ismerheti fel a fenomenológia létrejöttének társadalmi körülményeit, nem is kíséri meg, hogy Husserl filozófiája mögött társadalmi tendenciákat kutasson. A feladatot, mint minden modern irracionálisizmus pozitív kritikáját csak a marxista-leninista filozófia talajáról, a logikai abszolutizmus kritikáját pedig a marxista-dialektikus logika álláspontjáról lehet elvégezni.

Adorno Husserl-kritikájára is vonatkozik Lenin megállapítása: ha két idealista egymást bírálja, azon csak a materializmus nyerhet. Az olvasó e könyv nyomán is meggyőződhet arról az igazságról, hogy idealista filozófiai talajról lehetetlen előre-mutatató kritikát adni, lehetetlen a dolgok mélyére hatolni.

Zs. A.

AZ 1957. ÉVI KÜLFÖLDI FILOZÓFIAI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

Általános jellegű művek

- Brugger*, Walter : Philosophisches Wörterbuch. Unter Mitw. der Professoren des Berchmannskollegs in Pullach bei München u. a hrsz., 6. Aufl. — Freiburg: Herder. XXXIX, 502 p. — (Mensch, Welt, Gott, Erg. — Bd.)
- Dizionario di filosofia*. A cura di Andrea Biraghi. Milano: Ed. di Comunità. XVIII, 787 p.

Enciclopedia filosofica. Ed. Centro di Studi Filosofici di Gallarate. Venezia-Roma Istituto per la Collaborazione Culturale

1. (A-Eq) XXVII, 1958 hasáb
2. (Er-Le) XIX, 1916 hasáb
3. (Li-Re) XIX, 1942 hasáb

Encyclopédie française (Fondée par Anatole de Montrieux, mise en œuvre par Lucien Febvre, ... continue sous la dir. gén. de Gaston Berger) 19. tom.

- Philosophie. Religion. Paris: Soc. Nouv. de l'Enc. Franc. 426,20 p.
- Jolivet*, Régis: Vocabulaire de la philosophie. Suivi d'un tableau historiques des écoles de philosophie. 4e ed. — Lyon: E. Vitte. 227 p.
- Philosophic problems*. Ed. by Maurice Mandelbaum, Francis W. Gramlich and Alan Ross Anderson. New York: The Macmillan VII, 762 p.
- Dialektikus és történelmi materializmus**
- Cornforth*, Maurice: Dialekticeszkij materializm. Vvedenie. Per. z angl. — Moszkva: Izd. inosztr. lit. 498 p.
- Csertkov*, V. P.: Neantagoniszticeszkije protivorecsija pri szocializme. — Moszkva: Akademiya Nauk SzSzSzR. Insztitut Filozofii. 231 p.
- Dialekticeszkij materializm i szovremennoe esztesztvoznanie*. Szbornik sztatej. Moszkva: Goszpolitizdat. 422 p.
- Iribadsakov*, N.: Roljata na narodnite maszi v isztorijata. — Szofija: BKP. 348 p.
- Lenin*, W.I.: Materialismus und Empirio-kritizismus. Krit. Bemerkungen über e. reaktionäre Philosophie. (Übers. F. Rubiner.) 4. Aufl. — Berlin: Dietz. 400 p. (Bücherei des Marxismus — Leninismus. Bd. 6.)
- Marks*, K. i *Engels*, F.: Święta rodzina czyli krytyka krytycznej krytyki. Przeciwno Br. Bauerowi i Spółce. Przełożył T. Kronska i S. Filmus. — Warszawa: „Książka: Wiedza” 288 p.
- Marx*, Karl — *Engels*, Friedrich: Szocsinenija. 2. izd. — Moszkva: Goszpolitizdat.
6. tom (Podgotovil k pecsati Sz. Z. Leviova) XXII, 701. p.
7. tom (Red. I. A. Bah) XVIII, 669 p.
- Nekotorie filozofszkie voproszű esztesztvoznania*. — Moszkva: Izd. Akad. Nauk. SzSzSzR. 415 p.
- Popov*, Alekszandor T.: Neobhodimoszt i szvoboda. — Szofija: Bölgarszka Akademiya na Naukita. 258 p.
- Ossowski*, Stanisław: Struktura klasowa w społecznej świadomości. Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 188 p.
- Rol' narodnűh massz i liesnosztı v isztorii*. — Moszkva: Goszpolitizdat. 376 p.
- Rozsin*, V. P.: Marksizistszko-leninszkaja dialektika kak filozofszkaja nauka. — Leningrad: Izd. Leningr. Univ. 247 p.
- Sahparonov*, M. I.: Ocserki filozofszkih problem himii. — Moszkva: Izd. Moszkovszkogo Univ. 265 p.
- Rubinstein*, Sz. L.: Materija i szoznanie. O meszte pszihiceszkogo v obscej vzaimosvzjazi javlenij material'nego mira. — Moszkva: Akad. Nauk SzSzSzR. Insztitut Filozofii. 328 p.
- Selsam*, Howard: Philosophy in revolution. — New York: Inter. Publisher. 160 p.
- Sentulin*, A. P.: Dialektika oszobennogo i obscego. — Krasznnojarszk: Kn. izd. 72 p.
- Söder*, Günter: Studie zur rechtssozialistischen Ideologie. — Berlin: Dtscher Verl. der Wissensch. 170 p.
- Voproszű dialekticeszkogo i isztoriceszkogo materializma*. (Red. kolegija: G. M. Zak, A. I. Korneeva, M. A. Broc'ko) — Moszkva: Akad. obscs. nauk pri CK KPSzSz. 244 p. (Ucsonűe Zapiszki 27.)
- Voproszű dialekticeszkogo materializma*. Szbornik sztatej. Red. F. T. Arhipcev. — Moszkva: Akad. obscsesztv. nauk pri CK KPSzSz. 207. p.
- Filozófiatörténet, a filozófia klasszikusainak művei**
- Adorno*, Theodor: Aspekte der Hegelschen Philosophie. — Berlin, Frankfurt a. Main: Sunrkamp. 61 p.
- The Age of ideology: the 19th century philosophers; selected with introduction and interpretive commentary*. Ed. by Henry David Aiken. New York: New American Library. XII, 283 p. (Mentor books No. 185).
- Apostol*, Pavel: Probleme de logică dialectică în filozofia lui G. W. F. Hegel. 1 vol. — Bucuresti: Academia Republicii Pop. Romîne. Institutul de Filozofie. 283 p. (Studii filozofice I.)
- Arvon*, Henri: Ludwig Feuerbach ou la transformation du sacré. — Paris: Presses Universitaires de France. 188 p. (Collection „Épiméthé”)
- Bacon*, Francis: Noul Organon. Trad. de N. Petrescu si M. Florian. Studiul introd. de A. Popescu. — Bucuresti: Academia Republicii Pop. Romîne. Institutul de Filozofie. 233 p.
- Baron*, Roger: Science et sagesse chez Hugues de Saint-Victor. (Diss.) — Paris: Lethielleux. L, 283 p.
- Baszkin*, M. P.: Filozofija L. Fejerbacha. Lekcija. — Moszkva: Izd Moszk. Univ. 59. p.
- Bejszembiev*, K.: Iz isztorii obscsesztvennoj müszli Kazahsztana vtoroj polovinü XIX. veka. — Alma-Ata: Izd. Akad. Nauk Kazah. SzSzR. 212 p.

- Bergner, Dieter** : Neue Bemerkungen zu J. G. Fichte. Fichtes Stellungnahme zur nationalen Frage. — Berlin : Dtscher Verlag der Wissensch. 144 p.
- Berkeley, George** : Lectures delivered before the Philosophical Union of the University of California in honor of the 200th anniversary of the death of George Berkeley. Univ. of California Press. 211 p. (Univ. of Cal. Publ. in philosophy. V. 29.)
- Blau, Joseph I.** : Philosophie und Philosophen Amerikas. Ein historischer Abriss. (Übers. von H. W. Kimmel) — Meisenheim/Glan : Hain. 424 p.
- Bonafede, Giulio** : Storia della filosofia medievale. — Caltonisetta : Sciascia. 411 p.
- British philosophy in the mid-century.** A Cambridge symposium. Ed. by Alac Mace. — London : Allen and Unwin. 396 p.
- Crell, Jan** : O wolności sumienia. Przekł. z jęz. łacińskiego. — Warszawa : Państwowe Wydawn. Naukowe. XIV, 471 p. (Biblioteka Kłasyków Filozofii)
- Dickinson, D. Lowes** : The Greek view of life. With a preface by E. M. Forster. (23. ed.) — London : Methuen. XV, 261 p.
- Din istoria filozofiei în România.** 2. vol. (L. Miros, Ion Verdes etc.) — Bucuresti : Academie Republicii Pop. Romîne. Institutul de Filozofie. 400 p.
- Dmütrcsenko, V. Sz.** : Szuszpil'no političesni pohljadü J. P. Kozel' sz'koho. — Küjiv : Univ. 67 p.
- Düring, Ingermar** : Aristotle in the ancient biographical tradition — Göteborg. 490 p. (Studia Graeca et latina Gothaburgensia)
- Epiktetos** : Rukojet. Rozpravy. Praha. 312 p. (Československá Akad. Věd. Sekce jazyka a literatury)
- Fomina V. A.** : Die philosophischen Anschauungen G. W. Plechanows. (Übers. v. Nicolai Stecherlino) — Berlin : Dietz. 372 p.
- Frenkien, Aram M.** : Stepticismul grec si filozofia indiană. — Bucuresti : Academie Republicii Pop. Romîna. 72 p. (Biblioteca antică. Studii I.)
- Friedländer, Paul** : Platon. 2. verb. Aufl. Bd. 2. — Berlin : De Gruyter. 2. Die platonischen Schriften. I. Periode. 335 p.
- Glockner, Hermann** : Hegel-Lexikon. Hrsg. v. 2. verb. Aufl. — Stuttgart : Frommenne. Bd. 1—2
1. Leibniz — XXXII, 1376 p.
2. Leibniz — 1377—2777 p.
(G. W. F. Hegel : Sämtliche Werke 23—26. Jubilæums Ausg.)
- Grabmann, Martin** : Geschichte der scholastischen Methode. Nach den gedruckten und ungedruckten Quellen bearb. vom —. 1—2 Bd. — Berlin : Akad. Verlag. 1. 354 p.
2. 586 p.
- Gulian, C. I.** : Metoda si sistem la Hegel. — Bucuresti : Academie Republicii Pop. Romîne. 375 p. (Studii Filozofice 3.)
- Hirschberger, Johannes** : Geschichte der Philosophie. T. I. — Freiburg : Herder. — 1. Altertum und Mittelalter. 3. Aufl. XVI, 475 p.
- D'Holbach, Paul-Henri** : System przyrody czyli prawa świata fizycznego i moralnego. Przekład I. Jabłońskiej i H. Suwely. Wstęp K. I. Szaniewskiego. — Warszawa : Państwowe Wydawn. Naukowe. Tom I—XXXV, 450 p. Tom II. — IX, 516 p. (Biblioteka Kłasyków Filozofii)
- Ibn Szina (Avicenna)** : Danis-name. Kniga znaniya. — Sztalinabad : Tadzsikskoe Goszud. Izdatel'stvo. 286 p.
- Iovcsuk, M. T.** : Filozofszkie i szociologiceszkie vzgljadü B. P. Ogareva. — — Moszkva : Izd. Moszk. Univ. 114 p.
- Isztorija filozofii.** V csetürjoh tomah. Pod. red. M. A. Dünnika, M. T. Iovcsuka, V. M. Kedrova, O. V. Trahtenberga. — Moszkva : Akad. Nauk SzSzSzR. Insztitut filozofii.
1. 718 p.
2. 710 p.
- Jan Jun-go.** Isztorija drevnekitajszkoj ideologii Per. F. Sz. Bükova, D. L. Veszelovszkogo, T. E. Mütarova — Moszkva : Izdat. Inosztr. Lit. 421 p.
- Jaspers, Karl** : Die Grossen Philosophen. Bd. I. — München : Piper. 968 p.
- Kant, Immanuel** : Kritik der Urteilskraft. Text. d. Ausg. 1790 (A) mit Beifügg. sämtl. Abweichgn. d. Ausg. 1793 (B) u. 1799 (C), (Seit 1945. 1—5. Tsd.) — Leipzig : Reclam. 476 p. (Reclams Universal-Bibliothek. Nr. 1026/30.)
- Kant, Immanuel** : The philosophy of Kant and our modern world. 4 lectures commemorating the 150th anniversary of the death of I. Kant. Ed. by Charles W. Hendel — New York : Liberal Arts Press. VII, 132 p.
- Kapitoly z dejín slovenskej filozofie.** (Stanislav Felber, Teodor Münz etc.) — Bratislava : Slov. Akad. Vied. 476 p. (Filozofická bibliotéka 2.)
- Kirk, G. S. — Raver J. E.** : The presocratics philosophers. A critical history with a selection of the texts. — Cambridge : Univ. Press. XI, 496 p.
- Kirpotin, V. J.** : Filozofszkie i eszteticeszkie vzgljadü Szaltükova-Scsedrina. — Moszkva : Goszpolitizdat. 591 p.

- Koyré, Alexandre*: From the closed world to the infinite universe. — Baltimore. X, 313 p. (Publications of the Institut of the History of Medicine)
- Lefèvre, Roger*: L'humanisme de Descartes. — Paris: Presses Univ. de France. VIII, 284 p.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm*: Sämtliche Schriften und Briefe. Hrsg. v. der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin (Leiter der Ausg. Kurt Müller) 1. R. Allgemeiner politischer und historischer Briefwechsel. 6. Bd. 1690–91. (Bearb. Kurt Müller, Gunter Scheel). — Berlin. XLII, 706 p.
- Le Roy, Georges*: Pascal savant et croyant. — Paris: Presses Universitaires de France. 94 p. (Collection: „Initiation philosophique”)
- Ley, Hermann*: Friedrich Engels' philosophische Leistung und ihre Bedeutung für die Auseinandersetzung mit der bürgerlichen Naturphilosophie. (Referat (u.) 5 Diskussionsbeiträge.) Engels-Konferenz, Leipzig 1955. — Berlin: Dietz. 140 p.
- Loy, H.*: Studie zur Geschichte des Materialismus im Mittelalter. Berlin: Dt-scher Verlag d. Wissensch. 572 p.
- Lukrez (Titus Lucretius Carus)*: Über die Natur der Dinge (Übers. v. Hermann Diels.). — Berlin: Aufbau-Verlag. 254 p. (Philosophische Bücherei 12.)
- Mandeville, Bernard*: Die Bienenfabel. (Aus d. Engl. übers. v. Otto Bobertag, Dorothea Bassenge u. Friedrich Bassenge. Hrsg. v. Fr. Bassenge) — Berlin: Aufbau-Verlag. 370 p. (Philosophische Bücherei 13.)
- Mehring, Fr.*: Karl Marks. Isztorija ego zszni. (Per. z nemeck.) — Moszkva: Goszpolitizdat. 607 p.
- Mehring, Franz*: Friedrich Nietzsche. *Lukács Georg*: Friedrich Nietzsche. — Berlin: Aufbau-Verlag. 215 p. (Philosophische Bücherei 14.)
- Milutinovič, Milan M.*: Geografski materializm (Diss.) — Titograd. 308 p.
- Ojzerman, Teodor Iljics*: Osznovnue etapü razvitijsa domarksizistszkoj filozofii. — Moszkva: Szov. nauka. 119 p.
- Patrycy, Sebastian*, uczony doby odrodzenia. (Red. naukowy Henryk Barycz.) (Napisali: H. Barycz, P. Czartoryski i dr.) — Wrocław—Warszawa: PAN. Kom. Historii Nauki. 284 p. (Monografii z dziejów nauki i techniki 3.)
- Plutarchus*: Moralia. — Lipsia: Teubner (Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum Teubneriana.) 5. vol. 1. fasc. Rec. et emend. C. Hubert XXX, 142 p.
6. vol. 2. fasc. Rec. et emend. M. Ponlenz. XII, 223 p.
- Protaszenko, I. M.*: Principü periodizacii izstorii marksizistszko—leninszkoj filozofii. — Leningrad: Izd. Leningr. Univ. 176 p.
- Radhakrishnan, Sarvepalli*: Indijszkaja filozofija. Perev. z angl. T. 2. — Moszkva: Izd. inostr. lit.
- Robin, Léon*: Les rapports de l'être et de la connaissance d'après Platon. Cours professé en Sorbonne pendant l'année scolaire 1932–1933 public par Pierre Maxime Schuhl. — Paris: Presses Universitaires de France. 156,31 p. (Publications de la Faculté des Lettres de Paris 3.)
- Rossi, Paolo*: Francesco Bacone. Della magia alla scienza. — Bari: Laterza. 528 p. (Bibl. di cultura moderna.)
- Röhrs, Hermann*: Jean-Jacques Rousseau. Vision und Wirklichkeit. Heidelberg: Quelle & Meyer. 246 p.
- Rubel, Maximilien*: Karl Marx. Essai de biographie intellectuelle. — Paris: Rivière. 463 p. (Bibliothèque philosophique.)
- Sannwald, Rolf*: Marx und die Antike. — Zürich: Polygraph Verlag 210 p. (Staatswissenschaftliche Studien. Neue F. 27.)
- Sicherl, Martin*: Die Handschriften, Ausgaben und Übersetzungen von Iamblichos De mysteriis. Eine kritisch-historische Studie. Berlin: Akad.-Verlag. XVI, 236 p. (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der althristlichen Literatur 62. Bd.)
- Schilling, Werner*: Feuerbach und die Religion. — München: Evangelischer Presseverband für Bayern. 188 p.
- A Source Book in Indian philosophy*. Ed. by Sarvepalli Radhakrishnan and Charles A. Moore. — Princeton: Princeton University Press. 650 p.
- Spinoza*: Izbrannue proizvedenija v dvuh tomah. Obscsaja redakcija i vsztupit. sztat'ja V. V. Szokolova. — Moszkva: Goszpolitizdat. T. 1–2
- Steuzel, Julius*: Kleine Schriften zur griechischen Philosophie. (Hrsg. v. Bertha Steuzel, mit Unterstützung v. Hans Diller u. Gerhard Müller) 2. Aufg. — Darmstadt: Gertner. VIII, 350 p.
- Sünkaruk, V. I.*: Predmet ta zavdanüja izstorii filozofii jak naukü. — Kijiv: Univ. 42 p.
- Sviták, Ivan*: Renesancni filosofie. 1. vyd. — Praga: UVKSC. 81 p.
- Sviták, Ivan*: Staroveka filosofie. 1. vyd. — Praga: UVKSC. 101 p.
- Szidorov, M. I.*: G. V. Plehanov i voprosz ü izstorii russzkoj revoljucionno-demo-

- kraticszeszkoj obszecsztvennoj müszli XIX. veka. — Moszkva : Akad. Nauk SzSzSzR. Insztitut filozofii. 146 p.
- Vanhouthe*, Maurice : La Méthode ontologique de Platon. — Louvain : Nauwelaerts. 193 p. (Bibliothèque philosophique de Louvain 18.)
- Vecchi*, Alberto : Intoroduzione al De Civitate Dei. — Modena : Paoline. 144 p. (Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Modena)
- Volkmann-Schluck*, Karl Heinz : Nicolaus Cusanus. Die Philosophie im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit. — Frankfurt a. M. : Klostermann. XVI, 190 p.
- Volkmann-Schluck*, K. H. : Plotin als Interpret der Ontologie Platons. 2. Aufl. — Frankfurt : Klostermann. 160 p.
- Warrender*, Howard : The political philosophy of Hobbes, his theory of obligation. — Oxford. 339 p.
- Wein*, Hermann : Realdialektik. Von hegelscher Dialektik zu dialektischer Anthropologie. — München : Oldenbourg. 185 p.
- Wilson*, Arthur : Diderot. The testing years, 1713—1759. — New York : Oxford Univ. Press. XII. 417 p.
- Zabrodskij*, G. A. : Mirovozenie D. I. Mendelejewa. — Moszkva : Goszpolitizdat. 198 p.
- Z dziejów polskiej myśli filozoficznej i społecznej* T. 3. — Warszawa : Książka i Wiedza. 457 p.
- Jelenkori burzsoá filozófia**
- Bergmann*, Gustav : Philosophy of science — Madison: The University of Wisconsin Press. XIII, 181 p.
- Ernst Blochs* Revision des Marxismus. Kritische Auseinandersetzungen marxistischer Wissenschaftler mit der Blochen Philosophie. — Berlin : Dtscher Verlag d. Wissensch. 352 p.
- Boas*, George : Dominant themes of modern philosophy. A history — New York : Ronald Press. 660 p.
- Bohm*, D. : Causality and chance in modern physics. — London : Routledge and Kegan Paul. 170 p.
- Bonnoure*, Louis : Determinisme et finalité, double loi de la vie. — Paris : Flammarion. 282 p. (Bibliothèque de philosophie scientifique.)
- Brach*, Jacques : Conscience et connaissance. Étude sur les êtres artificiels, les animaux et les humains. — Paris : Rivière. 241 p. (Bibliothèque philosophique)
- Cascales*, Charles : L'humanisme d'Ortega y Gasset. Préf. de Pierre Mesnard. — Paris : Presses Universitaires de France. XII, 180 p. (Public. de la Fac. des Lettres d'Alger)
- Cassirer*, Ernst : Determinism and indeterminism in modern physics. Historical and systematical studies of the problem of causality. Transl. by O. T. Benfey, with preface by H. Margenau. — Yale Univ. Press. XXIV. 213 p.
- Christoff*, Daniel : Recherche de la liberté. — Paris : Presses Universitaires de France. 220 p. (Bibliothèque de philosophie contemporaine. Histoire de la philosophie et la philosophie générale.)
- Existentialism* from Dostojevsky to Sartre. Ed., selected and introduced by Walter Kaufmann. — New York : Meridian Books ; London : Thames & Hudson. 322 p.
- Ferrier*, Jean-Louis : L'homme dans le monde. Essai d'explication concrète des réal. — Neuchâtel : La Baconnière. 378 p.
- Frank*, Philipp G. : The philosophy of science. The link between science and philosophy. — Englewood Cliffs : Prentice-Hall 410 p.
- Funke*, Gerhard : Zur transscendentalen Phänomenologie. — Bonn : Bouvier. 147 p.
- Heidegger*, Martin : Identität und Differenz. — Pfullingen : Neske. 76 p.
- Heyde*, Johannes Erich : Entwertung der Kausalität ? Für und wider Positivismus. Stuttgart : Kohlhammer. 172 p. (Urban Bücher 27.)
- Hoyle*, Fred : Man and materialism. London : Allen & Unwin. XL, 161 p.
- Hübscher*, Arthur : Denker unserer Zeit. 2. Bd. Texte v. Ostwald Spengler, Arnold Toynbee etc. — München. 351 p.
- Jaspers*, Karl : Einführung in die Philosophie. 12. Radiovorträge. München : Piper. 103 p.
- Jaspers*, Karl : Hrsg. v. Paul Arthur Schilpp. (Einzig. autor. Übertr. Übers. durch Dr. Hans Hartmann) — Stuttgart : Kohlhammer. XII, 870 p. (Philosophen des 20. Jahrhunderts.)
- Kattsoff*, Louis : Physical science and physical reality. — The Hague : Martinus Nijhoff. 311 p.
- Klaus*, Georg : Jesuiten, Gott, Materie. Des Jesuitenpaters Wetter Revolte wider Vernunft und Wissenschaft. Berlin : Dtscher Verl. der Wissensch. 350 p.
- Kotarbiński*, Tadeusz : Wybor pism. Myśli o działaniu. Tom 1. — Państwowe Wydawn. Naukowe. 735 p.

- Kraft*, Julius : Von Husserl zu Heidegger. Kritik der phänomenologischen Philosophie. 2. erw. Aufl. — Frankfurt a. Main : Öffentl. Leben. 146 p.
- Marxistes* répondent à leurs critiques, Les catholiques. Par Henri Denis, Roger Garaudy etc. Conclusion par Laurent Casanova. — Paris : Ed. Soc. 93 p.
- Moles*, Abraham : La création scientifique, — Genève : Kister. 237 p.
- Paci*, Enzo : La filosofia contemporanea. — Milano : Gastaldi. 268 p.
- Popper*, Karl R. : The poverty of historicism. — London : Routledge and Kegan Paul. XIV, 166 p.
- Santayana*, George : The idler and his works and other essays. Ed. with a preface by Daniel Cory. New York : Braziller. 209 p.
- Sérrouya*, Henri : Les philosophies de l'existence. Une nouvelle conception de la philosophie. — Paris : Fischbacher. — 49 p.
- Szovremennij szub'ektivnij idealizm*. Kriticeszkie ocserki. (Pod. red. M. P. Baszkina i M. S. Bahitova.) — Moszkva : Goszpolitizdat. 257 p.
- Tymieniecka*, Anna-Teresa : Essence et existence. — Paris : Montaigne. 244 p.
- Weizsäcker*, Carl Friedrich : Der Verantwortung der Wissenschaft im Atomzeitalter. — Göttingen. 51 p.
- Wiener*, Philip P. (ed) : Roots of scientific thought. — New York : Basic Books. X, 677 p.
- Wood*, Alan : Bertrand Russel, the passionate sceptic. — London : Allen & Unwin 249 p.

Szociológia

- Baader*, Franz von : Gesellschaftslehre. (Ausgew. eingel. u. mit Textinweisen von Hans Grassl.) — München : Kösel, 332. p.
- Fichter*, Joseph Henry : Sociology. — Chicago : Univ. of Chicago Press. 463 p.
- Gurvitch*, Georges : La vocation actuelle de la sociologie. T.I. : Yers. la sociologie différentielle. 2. éd. refondue et augmentée. — Paris : Presses Universitaires de France. (Bibliothèque de soc. contemporaine.)
- Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*. Hrgs. v. Erwin v. Beckerath, Carl Brinkmann. — Stuttgart-Tübingen — Göttingen : Fischer-Mohr-Vandenhoeck-Ruprecht. 16. Lief. Klasse und Stand — Kantenzahnen.
- An *Introduction to social science*. Personality, work, community. Sel., written and ed. by Calhoun, A. Naftalin etc. Chicago — Philadelphia — New York : Lippincott. XVII, 349 p.
- Krzywicki*, Ludwik : Działa. Pierwociny więzi społecznej. Tom 1. — Państwowe Wydawn. Naukowe. 733 p.
- Piddington* : Social anthropology. 2. vol. — Edinburgh — London : Oliver and Boyd. XVI, 443—819 p.
- Simon*, Herbert A. : Models of man. Social and rational. Mathematical essays on rational human behavior in a social setting. — New York : Wiley XIV. 287 p.

Logika és ismeretelmélet

- Apostel*, Leo, *Mandelbrot*, Benoit, *Piaget*, Jean : Logique et équilibre. — Paris : Presses Univ. de France. IV, 175 p. (Études d'épistémologie génétique 2.)
- Ayer*, Alfred Jule : The problem of knowledge. — New York : St. Martin's Press. 268 p.
- Bachelard*, Suzanne : La logique de Husserl. Etude sur „Logique formelle et logique transcendentale”. — Paris : Presses Univ. de France. 316 p.
- Baumgarten*, Arthur : Bemerkungen zur Erkenntnistheorie des dialektischen und historischen Materialismus. — Berlin : Akad. Verlag. VIII, 181 p.
- Becker*, Oskar : Zwei Untersuchungen zur antiken Logik. Wiesbaden : Harrassowitz. 55 p. (Klassisch-philologische Studien. H. 17.)
- Beth*, Evert Willem : La crise de la raison et la logique. Conférences faites à l'Université de Liège dans le cadre des échanges culturels belgo-néerlandais, au mois de mai 1956. — Paris : Gauthier-Villars. 51 p. (Collection de logique mathématique. Sele A. XII.)
- Blyth*, John William : A modern introduction to logic. — Boston : Houghton. 442 p.
- Chauvineau*, Jean : La logique moderne. — Paris : Presses Univ. de France. 128 p. (Que sais-je?)
- Crawshaw-Williams*, Rupert : Methods and criteria of reasoning. An inquiry into the structure of controversy. — London : Routledge and Kegan Paul. VIII, 296 p. (Internat. library of psychology, philosophy and scientific method)
- Durable* R. R. : Initiation à la logique. — Paris : Gauthier-Villars. 89 p.
- Faggiani*, Dalberto : La struttura logica della fisica. — Torino : Einandi. IX, 317 p. (Biblioteca di cultura scientifica 49.)
- Goodstein*, Reuben Louis : Mathematical logic. — Leicester : Univ. Press. VIII, 104 p.

- Greenwood, David*: Truth and meaning. — New York: Philosophical Library. XVI, 114 p.
- Harrod, Ray*: Foundation of inductive logic. — New York: Harper.
- Heidegger, Martin*: Der Satz vom Grund. — Pfullingen: Neske. 211 p.
- Husserl, Edmund*: Logique formelle et logique transcendente. — Paris: Presses Univ. de France. 447 p. (Collection „Épiméthé”)
- Izbrannüe trudü russzkikh logikov XIX veka.* — Moskva: Akad. nauk. SzSzSzR. 403 p.
- Jeffreys, Harold*: Scientific inference. 2nd. ed. — Cambridge: Univ. Press. 236 p.
- Kanger, Stig*: Probability in logic (Diss.) — Stockholm: Almqvist och Wiksell. 47 p. (Stockholm studies in philosophy 1.) (Acta universitatis Stockholmiensis)
- Korner, S (ed.)*: Observation and interpretation. — Butterworth's Scientific Publications. XVI, 218 p.
- Kotarbiński, Tadeusz*: Wykłady z dziejów logiki. — Łódź: Zakład nar. im. Ossolińskich we Wrocławiu. 251 p. (Societas Scientiarum Lodzienzis. Sectio L. Nr 28.)
- Kupcsenko I. P.* — *Stoff V. A.*: Teorija poznanija dialekticeszskogo materializma. — Leningrad: Izd. Leningr. Univ. 669 p.
- Lukasiewicz, Jan*: Aristotle's syllogistic from the standpoint of formal logic. 2nd ed, enlarged. — Oxford: Clarendon Press. XV, 222 p.
- Martin W. O.*: The order and integration of knowledge. — Ann Arbor: The Univ. of Michigan Press. VIII, 355 p.
- Miller, James W*: Exercises in introductory symbolic logic. — Ann Arbor: The Univ. of Michigan Press. 59 p.
- Müsenie i jazük.* Pod red. D.P. Gorszkogo. — Moskva: Goszpolitizdat. 408 p.
- Nagel, Ernest*: Logic without metaphysics. — Glencoe, Ill.: Free Press
- Popov P. S.*: Szuzsdenie. — Moskva: Izd. Moszk. Univ. 48 p.
- Reymond, Arnold*: Les principes de la logique et la critique contemporaine. Nouv. éd. augmentée. — Paris: J. Vrin. XXVI, 280 p. (Bibl. d'histoire de la philosophie)
- Russell, Bertrand*: Cseloveceszskoe poznanie. Ego szfera i granicü. Perv. z angl. N. V. Vorob'eva. Obscsaja red. i vsztupit. sztat'ja prof. E. Kol'mana. — Moskva: Izdat. inosztr. lit. 555 p.
- Stegmüller, Wolfgang*: Das Wahrheitsproblem und die Idee der Semantik. — Wien: Springer-Verlag. VIII, 328 p.
- Studia logica.* T. 5. — Poznań: Pansw. Wydawn. Naukowe. 170 p.
- Światopoglądowe i metodologiczne problemy abstrakcji naukowej.* Pod. red. Cz. Nowińskiego. Warszawa: Pansw. Wydawn. Naukowy. Cz. I — 202 p; Cz. II — 283 p.
- Wright, Georg Henrik von*: The logical problem of induction. 2nd revised ed. — Oxford: Blackwell. XII, 249 p.
- Wright, Georg Henrik von*: Logical studies. — London: Routledge and Kegan Paul. IX, 195 p. (International libr. of psychology, philosophy and scientific method)

Etika

- Encyclopedia of morals.* Ed. by Vergillius Ferm (Ture Anselm). — London: Owen. XI, 682 p.
- Ginsberg, Morris*: On the diversity of morals. — New York: Macmillan. 343 p. (Essays in sociology and social philosophy)
- Keller, Józef*: Etyka. Tom 2. — Warszawa: Pax. — T. 2.: Etyka katolicka. 390 p.
- The language of value.* Ed. by Ray Lepley. — New York: Columbia Univ. Press. 428 p.
- Lecky, W. E. H.*: History of European morals. — London: Allen & Unwin. 2. ed.
- Neues Leben, neue Menschen.* Konferenz des Lehrstuhls Philosophie des Instituts für Gesellschaftswissenschaften beim ZK der SED über theoretische und praktische Probleme der sozialistischen Moral am 16. und 17. April 1957. — Berlin: Dietz. 256 p.
- Nowell-Smith, Patrick Horace*: Ethics. — Oxford: Blackwell. 283 p.
- Ossowska, Maria*: Podstawy nauki o moralności. Wyd. 11. — Warszawa: Pansw. Wydawn. Naukowe. 416 p.
- Parker, Dewitt Henry*: The philosophy of value. Preface by William K. Frankena. — Ann Arbor: University of Michigan Press. — 278 p.
- Sesonske, Alexander*: Value and obligation. The foundations of an empiricist ethical theory. — Berkeley, Los Angeles: Univ. of California Press. 124 p.
- Stavenhagen, Kurt*: Person und Persönlichkeit. Untersuchungen zur Anthropologie und Ethik. Aus dem Nachlass Hrgs. von Harald Delius. — Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht. 309 p.

(Der Göttinger Arbeitskreis. Veröffentlichungen Nr 163.)
Znamierowski, Czesław: Oceny i normy.
 — Warszawa: Państw. Wydawn. Naukowy. 628 p.

Esztétika

- Aristoteles*: Ob iszkussztve poezii. (Perev. V. G. Appel'rota.) Red. i komm. F. A. Petrovskzogo. Sztat'ji A. Sz. Akmanova i F. A. Petrovskzogo. — Moszkva: Goszlitizdat. 181 p.
- Guljaev, N. A.*: Nekotorie voproszti teoriszkusztva v szocsinenijah V. G. Bjelinskzogo. — Tomszk: Tomszkij Goszud. Univ. 176 p.
- Kommerell, Max*: Lessing und Aristoteles. Untersuchungen über Theorie der Tragödie. — Frankfurt am Main: Klostermann. 315 p.
- Morawski, Stefan*: Rozwój myśli estetycznej od Herdera do Heinego. Warszawa: Państw. Wydawn. Naukowy. 184 p.
- Singer, I.*: Santayana's aesthetics. — Cambridge: Harvard Univ. Press — London: Oxford Univ. Press. X, 235 p.
- Szovremennaja kniga po esztetike*. Antologija. Perev. z angl. — Moszkva: Izd. inosztr. lit. 603 p.
- Vanszlov, V. V.*: Problema prekraszno. — Moszkva: Goszpolitizdat. 261 p. (Akad. Nauk SzSzSzR. Inszt. Filozofii)

Lélektan

- Beth, Evert Willem* — *Piaget, Jean*: Episthemologie génétique et psychologie. Paris: Presses Univ. de France.
- Blättner, Fritz*: Vom Sinn des Alters (Vortrag.) — Kiel: Hirt. 21 p. (Veröffentlichungen der Schleswig-Holsteinischen Universitätsgesellschaft. N. F. 20.)
- Donceel, Joseph Florent*: Philosophical psychology. — London: Sheed & Wards XV, 363 p.
- Engle T. H.*: Psychology. Its principles, and applications. 3rd. ed. — New York: Walk Bk. Co. 669 p.
- Eriksson, Karl Henrik*: Vanart och personlighetsavvikelser. Differentialpsykologiska undersökningar av manliga ungdomsvarsdssekolleever. — Upsala. XVI, 464 p. (angol kivonat)
- Hall, Calvin S.* — *Lindzey, Gardner*: Theories of personality. New York—London: Wiley — Chapman and Hall, XI, 572 p.
- Halmos, Paul*: Towards a measure of man. The frontiers of normal adjustment. — London: Routledge and Kegan

- Paul. VIII, 250 p. (Intern. library of sociology and soc. reconstruction)
- Jünger, Friedrich Georg*: Gedächtnis und Erinnerung. — Frankfurt am Main: Klostermann. 160 p.
- Loneragan, Bernhard F.*: Insight. A study of human understanding. London — New York—Toronto: Longmans-Green. XXX, 785 p.
- Materialii szovescsanija po psziologii* (ijul' 1956. goda). — Moszkva: Izd. Akad. pedag. nauk RSzFSzR.
- Nowogrodski, Tadeusz*: Entwicklungspsychologie. (Übers. Elske Zäncker) 3. durchges. Aufl. — Berlin: Volk u. Wissen. 134 p.
- Pastuszka, Józef*: Psychologia ogólna. Wyd. 2., zmien. — Lublin: Sgl. Tow. Nauk. KUL i Wydawn. Diecezjalne w Sandomierzu. 355 p.
- Psychologia rozwojowa*. Opracowanie zbiorowe Katedry Psychologii Wychowawczej Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa: Państw. Wydawn. Naukowe 182 p.
- Zur *Psychologie des Temperaments*. Untersuchungen zu den Typen der höheren Nerventätigkeit. (B. M. Teplov, N. I. Maisel etc) — Berlin: Volk u. Wissen 98 p. (Informationsmaterial aus der pädagogischen Literatur der Sowjetunion und der Länder der Volksdemokratie 19.).
- Reuchlin, Maurice*: Historie de la psychologie. — Paris: Presses Univ. de France. 128 p. (Que sais-je?)
- Spitz, Rene A.*: Die Entstehung der ersten Objektbeziehung. Stuttgart: Klett. 110 p. (Psyche. Beiheft)
- Szecszenov L. M.* i materialiszticeszkaja psziologija. Szbornik sztat'ej. (Otv. red. — Sz. L. Rubinstein) — Moszkva: Akad. Nauk SzSzSzR. Inszt. Filozofii. 291 p.
- Wenzl, Aloys*: Theorie der Begabung. Entwurf einer Intelligenzkunde. 2. erw. Aufl. — Heidelberg: Quelle u. Meyer. 150 p.
- Wertheimer, Max*: Produktives Denken. Übers. v. Wolfgang Metzger. — Frankfurt a. Main: Kramer. XVI, 264 p.

Vallás és ateizmus

- Allegro, John Marco*: The Dead Sea scrolls. The story of the recent manuscript discoveries and their momentous significances for students of the Bible. — Middlesex-Baltimore: Penguin books 205 p.
- Arndt, William F.* — *Gingrich, F. Wilbur*: A Greek—English lexicon of the New

- Testament and other early christian literature. A translation and adaptation of Walter Bauer's Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur. 4. rev. ed. — Cambridge—Chicago : Univ. Press — Univ. of Chicago Press. XXXVI, 909 p.
- Ateizm a religia.* Wykłady wygłoszone na centralnym kursie aktywu partyjnego. — Warszawa : Książka i Wiedza. 339 p.
- Baudouin, Charles :* Psychoanalyse du symbole religieux. — Paris : Fayard. 285 p.
- Bayet, Jean :* Histoire politique et psychologique de la religion romaine. — Paris : Payot. 334 p. (Bibliothèque historique.)
- Braun, Herbert :* Spätjüdisch-häretischer und frühchristlicher Radikalismus. Jesus von Nazareth und die essenische Quam-rausekte. In 2 Bänden. — Tübingen : Mohr.
1. Spätjudentum. 161 p.
 2. Die Synoptiker. 152 p.
- (Beiträge zur historischen Theologie 24)
- Bultmann, Rudolf :* History and eschatology. The Gifford lectures. Edinburgh : Univ Press. 171 p.
- Duméry, Henry :* Philosophie de la religion. Essai sur la signification du christianisme. — Paris : Presses Univ. de France. (Bibliothèque de philosophie contemporaine)
- 1 tome : Catégorie de sujet. Catégorie de grâce. XII, 305 p.
 - 2 tome : Catégorie de foi. 300 p.
- Jenssen, H. H. :* Der historische Jesus. Das Problem der Entmythologisierung der Evangelien für Glaube und Verkündigung. — Halle : Niemeyer. 110 p.
- Kazdan, Alekszandr Petrovics :* Religija i ateizm v. drevnem mire. — Moszkva : Akad. Nauk SzSzsR. 397 p.
- Plehanov, Georgij Valentinovics :* O religii i cerkvi. Izbr. proizv. (Otv. red. M. P. Baszkin) Vsztupit. sztat'ja J. A. Krüveleva. — Moszkva : Akad. Nauk SzSzsR. Insztitut Isztorii. 606 p. (Naučno-ateiszt. biblioteka.)
- Witkiewicz, Stanisław :* Chrześcijaństwo i katechizm. Warszawa : Książka i Wiedza. 115 p.
- Márkus Mária*

FOLYÓIRAT ISMERTETÉSEK

VOPROSI FILOZOFII 1958. 1. SZÁM

M. E. Omeljanovszkij : V. I. Lenin és a modern fizika filozófiai kérdései

A cikk áttekintést ad a XIX. század végével kezdődő fizikai forradalom történetéről és ezzel összefüggésben méltatja Lenin munkásságát. A szerző a továbbiakban elsősorban az 1950-es évek tudományos irodalmának elemzésével foglalkozik a kvantumelmélet filozófiai problémáival kapcsolatban. A kapitalista országokban e kérdéssel kapcsolatos szubjektivistikus, pozitivisták nézetek (pl. M. Bohr-nál a matematikai invariáns filozófiailag helytelen alkalmazása) bírálata mellett rámutat a koppenhágai iskola válságára (Bohr pl. Fok-kal való beszélgetésében elismerte, hogy a kvantumelmélet alapvető sajátosságának jellemzésénél nem lehet egyszerűen ragaszkodni az „ellenőrizhetetlenség” terminusához). A kvantummechanika problémáit nem a hullám és a részecske, az impulzus és a koordináta „kiegészítésének elvével” lehet tudományosan filozófiailag megoldani, hanem a materialista dialektikának az ellentétek egységéről szóló elvével. Az úgy-

nevezett szubatomisztikus világban új fizikai fogalmak és tételek szükségesek, amelyek kidolgozása terén bizonyos haladást jelent L. D. Landau szovjet fizikusnak és munkatársainak új közeledése a modern magfizika problémáihoz : a kiterjedés elemi részecskékre vonatkozó gondolat (a most uralkodó pontszerű felfogás helyett).

R. V. Krivokoritova : A kémiában a XX. században felfedezett új anyagrészecskék filozófiai jelentősége

Az atomnál kisebb „elemi” részecskék felfedezése mellett a XX. században jelentős haladást jelent a kolloidkémia és a nagymolekulájú vegyületek kémiája terén a közönséges molekuláknál nagyobb részecskék : a micellák és a makromolekulák felfedezése. A cikk hangsúlyozza e felfedezés világnézeti jelentőségét abban a harcban, amelyet a dialektikus materializmus folytat a természettudományok területén az energetizmus és machizmus ellen.

Ez a harc egyben az atom-molekuláris elmélet megszilárdításáért folyik és

ettől elválaszthatatlanul bizonyos alapvető tételek bebizonyításáért. (Ilyen tételek: az anyag minőségi formái kimeríthetetlenek, maga az anyag végtelen és fejlődése ugrásszerűen megy végbe, a világ egysége anyagiságában rejlik.) Ezek a felfedezések elősegítik az anyag fejlődéséről szóló elmélet konkretizálását és elmélyítését, kimutatják az anyag fejlődésének sajátosságait, azokat a formákat, amelyek jellemzők a mikrojelenségeknek a makrojelenségekbe és az élettelen természetnek az élő világba való átmenetére. E felfedezések tehát az egész természet-tudomány által kimutatandó természeti dialektika egy láncszemét tárják fel. A cikk végül a kérdés történetével foglalkozik.

Az ellentmondásokról a szocialista társadalom fejlődésében

Három vitacikk, amelyek közt az első: „Vajon az ellentmondások a szocialista társadalom mozgatóerői?” Szerzője, F. K. Sorikov a felvetett kérdésre pozitív választ ad (természetesen a nem-antagonisztikus ellentmondásokról van szó). Hivatkozik a klasszikusoknak az ellentmondások egyetemességéről kifejtett nézeteire és bírálja V. P. Rozsin és V. P. Tugarinov előzetesen (1957. 3. számban) közzétett cikkét. A második vitacikk, „A termelőerők fejlődésének forrásairól” (Szerzője B. N. Ugri-novics) azt az álláspontot képviseli, hogy Sztálin formulája, amely szerint az új termelési viszonyok a termelőerők „főmozgatói”, helyes és vitatkozik A. I. Krilov-val (akinek a cikke 1957. 4. számban jelent meg), aki szerint a termelőerők fejlődésének döntő oka maga a munkafolyamat, az embernek a természettel folytatott harca és a termelési viszonyok csak gyorsító vagy akadályozó szerepet játszanak. A harmadik „Néhány megjegyzés” c. (Szerzője Sz. L. Nankovszkij) ugyancsak B. P. Rozsin és V. P. Tugarinov fent említett cikkével foglalkozik és azzal szemben az ellentmondások egyetemes-ségéről szóló tétel védelme mellett hangsúlyozza: különbséget kell tenni a „forrás” és a „mozgatóerő” fogalmai közt.

T. S. Ojzermann: A dialektikus materializmus és az ismeretelmélet, a logika és a dialektika egybeesésének hegeli koncepciója

A szerző röviden ismerteti a hegeli koncepciót, majd kiemeli: Hegel legfőbb érdeme a kérdésben, hogy meglátta a logika objektivitását és kapcsolatát az ontológiával. E felfogását azonban a vég-

letekig vitte; ezért nála a logika annyira átment az ontológiába, hogy végül is teljesen azonosult vele. Ebből következik, hogy Hegelnél a dialektika, az ismeretelmélet és a logika dialektikus egysége helyett megkapjuk azt a teljes azonosságot, amelyben megszűnik a különbség az objektív és a szubjektív között. Ez a szerző szerint abban is megnyilvánul, hogy Hegel teljesen azonosította a szenzualizmust a metafizikus gondolkodással. A visszatükröződési elméletet elvetette és a természetben törekedett megtalálni a szellem szabad reflexióit. — Bár idealista alapon, de Hegel helyesen járt el, amikor bírálta Kant apriori gondolkodási formáit. Többek közt ebből a bírálatból jutott arra az eredményre, hogy minden dolog következtetés. Belevette a logikába a valóság legáltalánosabb összefüggéseit tükröző kategóriákat is; mint pl. a minőség, mennyiség, ellentmondás, alap stb. Ezután a szerző Lenin „Filozófiai füzetei”-nek főbb, a hegeli koncepció bíráló megjegyzéseit ismerteti. Lenin kimutatta, hogy bár Hegel a maga koncepcióját csak a filozófiára korlátozta, ez azonban érvényes a többi tudományra is, amennyiben minden tudományos tételt és fogalmat meg kell vizsgálni:

1. az objektív tartalom szempontjából;
2. gnoszeológiailag, mint a megismerés egy adott szakaszát, mint átmenetet a mélyebb tudáshoz;
3. végül a dialektikus logika szempontjából elemezni kell a kategóriák kapcsolatát és mozgását.

Kagan: A művészet nemzeti sajátosságának kérdéséhez

Kagan a cikk elején vázlatosan ismerteti a probléma keletkezésének történetét. A kérdés kidolgozásában kiemeli Bjelinszkij nagy szerepét, továbbá elemzi Lenin megállapítását a nemzetről és a két kultúráról. Sztálin meghatározását a szovjet kultúráról (tartalmában szocialista, formájában nemzeti) egészében elfogadja, de véleménye szerint a művészet terén ezt a tézist nem lehet dogmatikusan alkalmazni. A szerző szerint ugyanis a művészeti alkotásoknak nemcsak a formája, hanem a tartalma is nemzeti. Kimutatja, hogy pl. Pecsorin alakja nemcsak Oroszországban létezett, az irodalom középpontjába azonban csakis Oroszországban kerülhetett. Vagy a Don Juan-probléma nyilván általános emberi tartalmat fejez ki, de Molière, Byron vagy Puskin Don Juan-ja tartalmilag is különbözik egymástól és a világ-irodalmat csak annyiban gazdagítják,

amennyiben műveik az illető nemzet sajátos problémáit is kifejezik. Annál inkább realista egy mű, minél inkább képes az általános emberit, mint sajátos nemzeti tartalmat megmutatni és fordítva. A szerző megállapítja, hogy dialektikus kapcsolat áll fent az élettartalom, a nemzeti jelleg, valamint a nemzeti- és az osztálytartalom között. A nemzeti tartalom ábrázolása jobban kidomborítja, elevenebbé teszi az osztályviszonyok ábrázolását.

Végül Kagan a szovjet és a régi orosz művészet között fennálló különbségeket elemzi.

Szokolov: Egy nagy gondolkodó portréja
(Aszmusz: Descartes, Goszpolitizdat 1956. 370 o.)

Aszmusz könyve műfaját tekintve tudományos életrajz; kronológiai sorrendben mutatja be Descartes tudományos és filozófiai eszméinek kialakulását. A nagy filozófus életét szoros egységben tárgyalja kora gazdasági, tudományos és politikai nézeteivel. A szerző feltárja Descartes fejlődési szakaszainak ellentmondását és annak bázisát. A francia abszolutizmus támogatta a tudományt annyiban, amennyiben szüksége volt rá az ipar fejlődése szempontjából, ugyanakkor elvetette ugyanezen tudományok világnézeti következtetéseit. A szerző szerint ebből származott Descartes politikai kettőssége is, pl. egyrészt francia nyelven írt, másrészt mint nemes, lojális volt a rezsimmel és az egyházzal. Galilei elítélése után ezért nem adta ki a heliocentrikus világnézetet bizonyító munkáját. Aszmusz ismerteti a nagy filozófus eredményeit a mechanika, a matematika, a pszichológia, az optika stb. területein, a könyv központjában azonban a filozófiai problémák ismertetése áll. Felveti a módszeres szkepszis, az istenbizonyítékok, a dualizmus, a cogito ergo sum elvét, valamint más filozófiai problémákat. Ismerteti a Hobbes, Gassendi- és Descartes vitát. Kimutatja, hogy Descartes filozófiájában nem idealizmusa, hanem módszere játssza a főszerepet. Végül kritikailag értékeli az eddigi Descartes-interpretációkat.

Szadovszkij: A francia marxisták válasznak a marxizmus katolikus bírálóinak

A szerző ismerteti Henri Denis, Roger Garaudy, Georges Cogniot, Guy Besse és Laurent Casanova válaszait a katolikus kritikusoknak az 1957. ápr. 10-én megrendezett vitán. A katolikusok 3 „főérvet” vetettek fel a vitán a marxizmus ellen: 1. a marxista politikai gazdaságtan spekulatív metafizika, 2. a marxista politikai gazdaságtan mindent az etikára alapoz; 3. a marxizmus a vallásnak egy sajátos formája (hamis vallás).

Első állításukat arra alapozták, hogy „A tőke” azonos a „Gazdasági-filozófiai kéziratokkal”, bár ez utóbbit is meghamisították. A második vádjuk kiindulópontja, hogy a marx politikai gazdaságtan lényegében azonos az ember elidegenedéséről szóló elmélettel. Véleményük szerint a marxizmus nem objektív tudomány, mert elítéli a kapitalizmust. Harmadik vádjukat azzal „bizonyították”, hogy a marxizmus vallás, amely a proletariátust tartja a kiválasztott osztálynak, és a proletariátus missziójául tűzi ki az emberiség forradalmi úton történő felszabadítását. Vádaskodásaik közben megkísérelték szembe állítani Marx, Engels és Lenin nézeteit. Szadovszkij a továbbiakban beszámol arról, hogy a francia marxisták kimutatták e nézetek hamisságát, valamint azt, hogy ezek az érvek korántsem újak, nem nagy sikerrel már többször megpróbálták szembeszegezni őket a marxizmussal.

N. S. Sztjazzskin: A logikai paradoxonok és viszonyuk a dialektikus ellentmondásokhoz

A szerző a logikai paradoxont, mint az adott kereteken belül formálisan meg nem oldható szituációt jellemzi. Bírálja Adam Schaff cikkét (Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1956. No. 3.), amely azonosítja a dialektikus ellentmondást a logikai paradoxonnal. A logikai paradoxon formális, a dialektikus ellentmondás pedig tartalmi jellegű és megadja a döntés impulzusát.

VOPROSZI FILOSZOFII 1958. 2. SZÁM

A filozófusok nemzetközi kapcsolatainak erősítéséért és fejlesztéséért

Mint az élet más területein, a filozófiában is erősödött a Szovjetunió kapcsolata a más népek filozófusaival. A szov-

jet filozófia képviselői részt vettek több filozófiai és szociológiai konferencián: Zürichben, Varsóban, Beirutban, Amszterdamban, Indiában és Pakisztánban. Sok külföldi filozófus látogatta meg a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Filo-

zófiai Intézetét Moszkvában. A Voproszi Filozófiai több nyugati és népi demokratikus országbeli filozófus tanulmányát közölte. A cikk kiemeli azokat az alapvető kérdéseket, amelyekben meg lehet egyezni a különböző világnézetet valló filozófusokkal is. A mai burzsoá filozófiai irányzatok ugyanis — mint a cikk kifejti — részletkérdésekben sok szempontból felhasználhatók. Az együttműködés fejlesztésének legfőbb eszközei a szabad viták, látogatások, tanulmányutak, személyes találkozások és főképpen a filozófiai irodalom rendszeres kicserélése. A cikk hangsúlyozza, hogy ugyanakkor ideológiai kérdésekben ez semmiféle kiegyezést nem jelent. Végül a cikk felhívja a szovjet filozófusokat, hogy tudományos munkájukkal készüljenek az 1958 szeptemberében megtartandó nemzetközi filozófiai kongresszusra.

Csagin és Harsev: A termelőerők és a termelési viszonyok kategóriáiról

1. Az első kérdés, amivel a szerzők foglalkoznak, a termelőerők fogalma és annak elemei. Ismertetik a termelőerők marxi fogalmát, majd a következő részben vitába szállnak egyes nézetekkel. Szerintük a munkafolyamat nem más, mint a termelőerők funkcionálása. Éppen ezért a termelőerőkhöz csak azok az anyagi tényezők tartoznak, amelyek részt vesznek a munkafolyamatban. (Pl. a nem-működő technika nem tartozik a termelőerők fogalmába.) A legfőbb termelőerő az ember a maga munkatapasztalatával. A munkatapasztalat a munkaerő szerves része és éppen ezért a termelőerőknek nem külön eleme. Vitába szállnak a szerzők azokkal is, akik szerint a termelőerők két elemből, munkaerőből és munkaeszközből állanak. Azt állítják, hogy nem lehet mesterségesen elszakítani e két elemről a munka tárgyát; ez a termelőerők funkciójellegeből következik. Akik szembeállítják a munka tárgyát a munkaeszközökkel, azok azonosítják a munka tárgyát a földrajzi környezettel. Mások a munka tárgyát, mint természeti erőt állítják szembe a munkaeszközzel, mint társadalmi erővel. Ezen nézeteket vallók szerint pl. a szén a bányában még természeti erő, a gőzgépben pedig társadalmi erő lenne, vagy másképpen a gép maga lenne a társadalmi erő és a szén a természeti erő. De mi a gőzgép gőz nélkül — tesz fel a kérdést a szerzők. A modern termelés, amelyben egyre nagyobb szerepe van az energetikának és a kemizációnak, e felfogás legjobb cáfolata.

Tehát a termelőerők a termelők történelmileg meghatározott összessége, plusz a termelési eszközök. (Munkaeszköz, munkatárgy és a munka feltételei.)

2. A termelési viszonyok kategóriájának tartalmáról. A szerzők rámutatnak a termelési viszonyok két oldalára. Az első oldal a termelési eszközök tulajdonformái, birtoklási formái, valamint ebből következően az egyes tulajdonosok közti viszony, valamint a tulajdonosok és a termelők közötti viszony (ha kizsákmányoló viszonyról van szó). A másik oldal azon viszonyoknak összessége, amelyek a közvetlen termelők közötti munkamegosztással kapcsolatosak: a) technikusok, mérnökök, valamint a munkások viszonya; b) a közvetlen termelők közötti olyan viszonyok, amely a vállalatban belüli, a vállalatok közötti és az egyes termelési ágak közötti munkamegosztás alapján keletkeztek. c) a közvetlen termelők szocialista versenye. (Csak a szocializmusban.)

A második oldal a mozgékonyabb a kettő közül, ti. azonos tulajdonviszonyok mellett is többször változik. Természetesen ez a többszöri változás nem lényeges a tulajdonviszonyok szempontjából, mert a determináns, az elsődleges tényező a tulajdonviszonyok alkotják. A második oldal visszahat az elsőre, pl. a szocialista verseny erősíti a társadalmi tulajdont.

3. A termelőerők és termelési viszonyok kölcsönhatása.

Mely esetben felelnek meg a termelési viszonyok a termelőerők színvonalának?

a) ha a tulajdonviszonyok megfelelnek a termelőerők színvonalának;

b) ha a termelés jellege megfelel az el-sajátítás jellegének;

c) ha a közvetlen termelők viszonya megfelel a termelőerők fejlődésének. Természetesen ez nem meríti ki a termelőerők és termelési viszonyok kölcsönviszonyát, mert a fenti megfelelések lehetségesek egy ellentmondáson belül is, továbbá fennállhat ellentmondás a fenti megfelelésekben belül is. A szocializmusban is előfordulhat, hogy a társadalmi tulajdon egyes formái elmaradnak a termelőerők fejlődésének színvonalá mögött, tehát teljes megfelelésről a szocializmusban sem beszélhetünk.

Végül a szerzők a szükségleteknek és a földrajzi környezetnek a termelőerők fejlődésében játszott szerepét tárgyalják.

Frolov : Determinizmus és teleológia

(Az organikus célszerűség problémájának filozófiai interpretációjáról a modern biológiában)

A szerző a cikk elején két szélsőséges irányzatot, a mechanikus determinizmust és a teleológiai determinizmust bírálja. A kérdést történetileg is tárgyalja és megmutatja, hogy Darwin az első a modern biológiában, aki szakított „a belső cél” teleologikus koncepciójával, ugyanakkor elismerte az organikus célszerűség objektív jellegét, amelyet nem szakított ki a kauzálitási viszonyokból. Kitért a mechanikus determinizmus kereteiből és megtalálta a természetes kiválasztódás statisztikus törvényszerűségét. Ez a törvényszerűség az élő természetben meglévő statisztikai oksági kapcsolat kifejezése ; e felfogás alapján a véletlen nem más, mint a szükség-szerűség megjelenése.

Ezután Frolov néhány ma divatos burzsoá irányzatot ismertet. Ezek közül első a neolamarckizmus. Ezen irányzat képviselői elvetik a természetes kiválasztódás darwini tanát és azt tartják, hogy a belső tevékenység az egyetlen olyan faktor, amely közvetlenül meghatározza az élőlények célszerű szervezetét. Szerintük az organizmus önmagában csak passzív anyag, amit csak a belső tevékenység tesz élővé. A neolamarckisták is két irányzatra oszlanak, mechanikus lamarckistákra és pszicholamarckistákra. A pszicholamarckisták teljesen a teleológiai oldalt húzzák alá ; náluk az organikus célszerűség nem más, mint a teleológiailag irányított evolúció. A meghatározó hatást a pszichológiai faktorként gyakorolják. A két lamarckista irányzat kiegészíti egymást. Pl. a mechanikus lamarckista W. Roux kidolgozta a fejlődésmechanika elméletét. Azokat a nehézségeket, amelyeket rendszere nem tudott megoldani, a teleológisták próbálják leküzdeni. Ilyen teleologikus irányzat a neovitalizmus. H. Driesch Roux elméletét az entecheiával egészítette ki, amely szerinte az élet lényege. Willibald Baumann támadja Nikolai Hartmann felfogását, aki bár idealista volt, mégis elvetette az immanens okság teleológiai elvét, és aki szerint a „Finalitát” (a fizikai okkal szemben álló belső ok) csak a gondolkodásban létezik és a valóságban nem. Baumann szerint az entecheia – mivel nem tapasztalati – nem ismerhető meg. Csupán annyiban ismerhető meg, amennyiben a következményről vizsgálatokhoz lehetünk az immanens okra.

Van a modern biológiában egy olyan irányzat, amely szemben a fentiekkel,

tagadja az organizmusok reakcióinak célszerűségét és az evolúciót teljesen véletlen jelenségnek tartja (T. Morgan). Ezt a felfogást a genetika tudományának kialakulása szülte. Ez az „organikus indeterminizmus”-t hirdető irányzat megalkotta a kromoszomikus öröklődés-elméletet. V. P. Jordan Heisenberg és általában a koppenhágai iskola filozófiai nézeteire támaszkodva azt állítja, hogy a gének egyes változásai nincsenek alávetve a fizikai okság törvényének és a gének mutációja a fizikai indeterminizmust igazolja. P. Vendryes az események statisztikus valószínűségének álláspontját, mint indeterminizmust jellemzi.

Frolov ezután még néhány irányzatot elemez (pl. Max Hartmann, Henri Bergson), majd összefoglalja a dialektikus materializmus álláspontját a determinizmus és célszerűség kérdésében. Determinizmus szerinte az a felfogás, amely a világ dolgait és jelenségeit mint okozatilag kölcsönösen összekapcsoltakat és kölcsönösen feltételezetteket vizsgálja. A mechanikus deterministákkal szemben Frolov azt tartja, hogy az ok-okozat kapcsolat nem teljesen azonos a determinizmussal. A statisztikus kutatás csak valószínű következtetést ad ugyan, de a statisztikus oksági kapcsolat sem szubjektív. Ennek az alapja is a szükségszerűség és a törvényszerűség. Csak a statisztikai okság-kapcsolat segítségével lehet materialisztikusan megmagyarázni a célszerűség kategóriáját, anélkül, hogy ez ellentmondana a determinista felfogásnak. Ezután a szerző részletesen elemzi a dialektikus materializmus álláspontját a célszerűség kérdésében, és vitába száll Liszenko akadémikus azon ellenfeleivel, akik szerinte lényegében a teleológia álláspontjára helyezkedtek.

T. D. Liszenko : A materialista biológiáért

E vitacikk a szerzőnek a 1957 októberi szovjet genetikai konferencián elhangzott előadásának rövidített szövege. A cikk első részének címe: „Az élő természet saját törvényei szerint fejlődik”. E részben Liszenko az öröklődés megváltozásának, mint törvényszerű fejlődési folyamatnak, főbb általános kérdéseit tárgyalja. Darwin – a szerző szerint – az élő világ fejlődésének alapjául nem az öröklődés megváltozásának biológiai törvényeit, hanem a meghatározatlan változékonyság bevezetésével a véletlent tette meg. Az élő test attribútumai az asszimilációs és disszimilációs folyamatok ; az a képesség, hogy a külső környezet anyagait és feltételeit át tudja

változtatni saját alkotó elemeivé. Az élő test összes más tulajdonsága ezen az alapon vezethető le. Ebből a körülményből kiindulva határozza meg a micsurini biológia az öröklődést mint az élő testek azon sajátosságát, hogy életük, növekedésük és fejlődésük számára meghatározott feltételeket igényelnek, és úgyszintén meghatározott módon reagálnak a külső környezeten azon feltételeinek hatására, amelyek nem szükségesek életük és fejlődésük számára. Meghatározott típusú konkrét asszimiláció a külvilági feltételek meghatározott összeválogatását és a külső környezet más tényezői hatásának kiegyensúlyozását jelenti. Ha a külső környezeti feltételek körébe új tényezők lépnek, úgy ezeknek a hatása az adott meghatározott típusú asszimiláció számára, ill. az adott öröklődés számára véletlen jellegű. Ha azonban ezek az új tényezők tartósak és őket az élő test asszimilálni tudja, vagyis, ha belőlük is, illetve hatásuk alatt építi önmagát, úgy a továbbiakban ezek az új tényezők az élő szervezet által igényelt feltételekké válnak. Így változik át az élő világ körében a véletlen szükség-szerűséggé, öröklődéssé. Ehhez azonban a szervezet konzervatizmusának, átöröklődő tulajdonságainak megbontása szükséges.

Kísérletileg alátámasztott tény, hogy az átöröklő képesség nem valamilyen, az élő testtől külön anyag sajátossága, hanem magának az élő testnek tulajdonsága. Ezért céltalan az élő testben az átöröklő képesség számára valamilyen specifikus anyagot vagy szervet keresni. Az öröklődés hordozójává válhat — meghatározott feltételek mellett — az élő test bármely anyaga, bármely része. Példa erre a vegetatív hibridek esete, és hasonló tények nem csak a növények, hanem a mikroorganizmusok, sőt zoológiai objektumok körében is.

Az öröklődés megváltozása csak az asszimiláció-disszimiláció folyamatában lehetséges, vagyis magának az élő test felépítésének és megváltozásának folyamatában.

Az öröklődés megváltozásánál két törvény hat: az adekvát változékonyság és az átöröklődő alkalmazkodás kialakulásának törvénye. Az adekvát változékonyság törvénye úgy érvényesül, hogy a szervezetre ható környezeti feltételek megváltozása során — az új vagy megváltozott tényezők asszimilálásával — az élő test átöröklődő tulajdonságai az új, illetve megváltozott környezeti tényezők iránti szükséglet irányában változnak meg. Az átöröklődő alkalmazkodás kialakulásának

törvényei azt jelenti, hogy a szervezetre ható különféle külső környezeti feltételek között törvényszerű kölcsönhatás van és ezek a feltételek együtt egységesen hatnak. Az élő test erre az egységes hatásra szintén mint egység reagál, alkalmazkodik. Ha a szervezetre ható, új tényező nem képez tartós egységet a szervezetre ható többi környezeti feltételekkel (mint a mutagenek, esetében, ill. a mesterségesen kiváltott átöröklődő változásoknál), akkor ez a törvény nem hat és az öröklődés nem úgy változik meg, hogy ez egyben átöröklődő alkalmazkodást is jelentene.

Liszenko akadémikus hangsúlyozza, hogy az öröklődés megváltozásánál két fogalmat kell megkülönböztetni: az átöröklődő tulajdonságok és az átöröklődő alkalmazkodás fogalmát. Az előző kifejezi az élő test, szervezet igényeit a külső környezet ilyen vagy olyan feltételei iránt, az utóbbi pedig az élő test azon képességét, hogy élni tud az adott környezetben, hogy normálisan, viszonylag káros utóhatás nélkül képes elviselni a külső környezet azon feltételeinek hatását, amelyek a szervezet élete és fejlődése számára nem szükségesek.

Az öröklődés mesterséges tényezők, az ún. mutagének hatására történő megváltozásánál csak az adekvát változékonyság törvénye érvényesül. Mivel azonban a mutagen nem képez szerves egységet a szervezetre ható természetes feltételekkel, reá, mint a tényezőre nem alakul ki átöröklődő alkalmazkodás; nem megy végbe a véletlennek szükségsszerűséggé való átváltozása. Az öröklődő alkalmazkodás csak mindkét törvény hatása esetében következhet be. Ez az oka annak, hogy a mesterséges fizikai és kémiai tényezők segítségével kiváltott öröklődő változások (mutációk) esetében a szervezetek életképtelenek, nem, illetve kevésbé tudnak alkalmazkodni természetes környezetükhöz.

Liszenko cikkének második felében a biológiai tudományos viták kérdésével foglalkozik. Megemlíti, hogy a biológiai tudománynak micsurini és nem micsurini biológiára való kettéosztása helytelen. Téves az a gyakorlat, amely azokat a biológusokat, akik a kísérleti objektumra kémiai anyagokkal vagy sugárenergiával hatnak, a weismannisták-mendelisták közé sorolja, másrészt azokat, akik természetes agro- vagy zootechnikai módszerekkel dolgoznak, micsurinistáknak, illetve a klasszikus genetika ellenfeleinek nyilvánítja. A biológusok között és a biológiában a vízvázlatos vonal az elméleti tudományos gondolkodási mód, a filozófiai állásfoglalás területén található. A micsurini

biológia képviselői ellenfeleiktől abban különböznek, hogy következetesen a dialektikus materializmus álláspontján állnak.

Liszenko véleménye szerint nem ezt teszik Szukacsev V. N. akadémikus és hívei. A Szukacsev akadémikus szerkesztésében megjelenő „Botanikai Folyóirat” és a „Természetkutatók Moszkvai Társaságának Közlönyé”-nek munkatársai — írja Liszenko — „tudományos munkáim bírálata során, szövetségre lépve a nyugati reakciós tudósokkal, a materialista micsurini biológia teljes tagadásáig jutottak el. Tagadják a biológiai törvényszerűségek sajátosságait és ezeket tisztán fizikai, kémiai törvényszerűségekre próbálják visszavezetni. Mivel ez nem sikerül, hát tagadják ez életjelenségek megismerhetőségét. Az öröklődés megváltozása kérdésében tagadják az individuális fejlődés során szerzett jegyek átöröklhetőségét stb.”

Végül Liszenko cikkében a mikro-organizmusok öröklődésének kérdésével foglalkozik.

N. V. Turbin: A modern genetika filozófiai kérdéseiről

A szerző cikkében a micsurini genetika és a génelmélet viszonyával, a génelméletben a fejlődés során végbement változásokkal és e koncepció mai megjelenési formájával foglalkozik.

Turbin — a szovjet genetika kiemelkedő művelője — elítéli a génelmélettel szemben elfoglalt nihilista álláspontot. Főleg 1948 óta a szovjet irodalomban közzismert volt az a felfogás, hogy a micsurini genetika harca a génelmélettel nem a szokásos értelemben vett tudományos irányzatok harca, hanem „két antagónisztikus ideológia, két rendszer harca”. A génelmélet, ill. a mendelizmus-morganizmus e felfogás szerint „a kapitalista tudomány rothadásának terméke, az imperialista reakció eszköze”. Amíg a Szovjetunióban — és nemcsak a Szovjetunióban — sokan beható tanulmányozás helyett csak szidták a génelméletet, addig a génelmélet óriási fejlődésen ment keresztül, és az amerikai genetikusok ennek az irányzatnak alapján — nemesítők közreműködésével — a legjobb hibridkukoricafajtákat állították elő és világraszóló eredményeket értek el az antibiotikumokat gyártó iparban stb., stb. A génelmélet vitathatatlanul gazdag tudományos tényanyaga, döntő gyakorlati eredményei napirendre tűzték a micsurini genetika génelmélettel kapcsolatos álláspontjának alapos felülvizsgálását.

A micsurini genetika *génelmélet-bírálat*a főleg 3 tételre összpontosult. Először is azt az elképzelést bírálták, hogy a gén az öröklődésnek a kromoszómában lokalizált különleges anyaga, amely tulajdonságait tekintve alapvetően különbözik magától az élő testtől. A micsurini biológia szerint az öröklődésnek nincs külön lokalizált sajátos hordozója, hanem az öröklődés magának az élő test egészének tulajdonsága. Másodszor, a génelméletnek azt a tételét bírálták, amely szerint a szerzett tulajdonságok, illetve jegyek nem öröklöhetők. Más szóval tehát bírálták a csíraplaszma folytonosságának elvét. A micsurini genetika szerint a csírasejtek, ugyanúgy, mint az élő test más sejtjei, a szervezet fejlődésének termékei. A megváltozott környezeti feltételeket a szervezet asszimilálja, megváltozik anyagcsereitípusa és bizonyos biológiai törvények hatására megváltozik az egész öröklődés. A megváltozott élő test csírasejteket termel, amelyek az előző állapothoz viszonyítva szintén a megfelelő változáson mentek keresztül. Tehát a szerzett jegyek átöröklődnek, azonban az említett biológiai törvények hatása miatt ez nem minden esetben és nem mindig teljes mértékben történik meg. Harmadszor a génelmélet azon tétele képezte a bírálat tárgyát, amely szerint az átöröklődő változások nem adekvát, hanem véletlen jellegűek és irányíthatatlanok, vagyis a változás minősége nem áll törvényszerű kapcsolatban a változást előidéző feltételek minőségével. A micsurini genetika azt állítja, hogy ez a tétel a tudományos előrelátás tagadásához, agnoszticizmushoz vezet. A micsurini irányzat szerint az átöröklődő változások adaptációs, adekvát, törvényszerű jellegűek és irányíthatók.

Ezenkívül a micsurini genetika hívei bírálták a génelmélet egyes képviselőinek eugenikai következtetéseit, másoknak meg antidarwinista nézeteit. A micsurini genetika bírálatá nem pusztán elméleti elgondolásokon alapult. Igen sokféle és gazdag tényanyag áll rendelkezésére, főleg a vegetatív hibridizáció és az átöröklődő tulajdonságok irányított megváltozása terén. Ezek a tények messzemenően nem a génelmélet mellett szólnak.

Ennek ellenére alapvetően hibás, és súlyosan káros a génelmélettel szemben a múltban tanúsított nihilista magatartás. Káros volt az a gyakorlat is, amely a génelmélet bírálatát ideológiai, politikai síkra terelte. A génelmélet az örökléstan tudományos kidolgozása terén komoly eredményeket ért el. Sikeresen oldott meg több olyan alapvető problémát, amely

megoldásán a génelmélet és a micsurini genetika képviselői közösen fáradoztak. A génelmélet szigorúan materialista tan, amennyiben az átöröklődés anyagi hordozóit kutatja. Fejlődése némely meglevő mechanikus vonását kiküszöbölte, és semmiféle tudományos érv sem szól az ellen, hogy ne ismernénk el a génelméletet a modern genetika egyik legjelentősebb tudományos irányzatának. Más dolog az, hogy a génelmélet egyes (akár jelentős) képviselői filozófiai síkon hová jutnak el. Ezekről már Lenin megírta, hogy ilyen esetben egyetlen szavukat sem kell elhinni. Az is kétségtelen, hogy az eugenika szószólói a génelméletre is hivatkoznak. De nem hivatkoznak-e a szociáldarwinizmus hívei a darwinizmusra? Mégsem jut senkinek sem eszébe, hogy ezen az alapon „osztályharcot hirdessen” a darwinizmus ellen.

A génelméletnek és a micsurini genetikának véleménycseréje viszont teljesen jogos és hasznos. A micsurini genetika bírálata segített felfedni a génelmélet gyenge oldalait. A mai génelméletet nem lehet bírálni évtizedekkel ezelőtti hibáiért. A micsurini genetika az öröklődés problémáit főleg ökológiai-fiziológiai szempontból vizsgálja. A génelmélet az átöröklés mechanizmusát a benne szerepet játszó struktúrákat, a sejten belüli elemek funkcióit tanulmányozza. Nyilvánvaló, hogy a genetika tudományát csak e két, egymást sokban kiegészítő irányzat közös erőfeszítései és véleménycseréje útján lehet eredményesen továbbfejleszteni.

Turbin a továbbiakban általános képet rajzol a génelmélet problematikájáról és legújabb eredményeiről. Cikkje befejező részében rámutat azokra a változásokra, amelyek a génelméletben fejlődése során végbementek. Megemlíti mindenekelőtt, hogy az új kísérleti adatok hatására a modern génelmélet legkiválóbb képviselői arra a következtetésre jutottak, hogy gén, mint az öröklődés sajátos, korpuszikulárisan meghatározott anyaga (determinánsa) nem létezik, csak a kromoszoma különböző szakaszainak funkcionális differenciáltságáról beszélhetünk. Ezzel együtt kísérleti úton kimutatták, hogy a kromoszoma mellett az átöröklésben lényeges szerepet játszanak citoplazmatikus elemek. A modern génelmélet szerint - az öröklődés materiális alapja a sejt önmagát reprodukáló fehérje- (nukleoproteid) struktúráinak rendszere. A második nagy eredmény, hogy a génelmélet túlhaladta az öröklődés jelenségei vizsgálatának egyoldalú, tisztán morfológiai módszerét és áttért a biokémiai-fiziológiai módszerre. Ennek ered-

ménye a gén biokémiai koncepciójának kidolgozása és az a törekvés, hogy az öröklődés jelenségeit összekapcsolják az anyagcsere folyamatával. A génelméletben végbement harmadik változás a mutagénhatás mechanizmusának értelmezésével kapcsolatos. Az öröklődés megváltozását kiváltó tényező nem közvetlenül a génre, hanem a sejten végbemenő fiziológiai folyamatokra hat, ezeket változtatja meg, ami azután a kromoszoma-szegmentumok megváltozását vonja maga után. A mai modern génelmélet meghatározott esetekben nem zárja ki az irányított változások, transzformációk lehetőségét. Egyedül a szerzett tulajdonságok átöröklőhetőségének kérdésében nem tapasztalható lényeges haladás a génelméletben. A génelmélet nem ismer olyan mechanizmust, ami a test változásait átadhatná a csírasejteknek. A génelmélet alapvető tételei azonban nem zárják ki egy ilyen mechanizmus felfedezésének lehetőségét.

R. P. Kornijevszkij : A szocializmus alapvető ellentmondása kategóriájának kérdéséhez

A szocializmus gazdasági ellentmondásairól folyó vitában két egymással ellentétes álláspont alakult ki. Az egyik álláspont képviselői (C. A. Sztepanyan, N. V. Medvegyev) szerint a szocializmusnak (kommunizmusnak) is, úgy, mint a többi társadalmi-gazdasági formációnak, megvan a maga specifikus alapvető ellentmondása. Az ezzel ellentétes álláspont képviselői (J. A. Kronrod, I. I. Konnyik) szerint a szocialista termelési módnak nincs alapvető gazdasági ellentmondása.

A szerző az előbbi álláspont képviselői közé tartozik. Cikkében megpróbálja körvonalazni az alapvető gazdasági ellentmondás általános, minden formációra érvényes jegyeit. Eszerint az alapvető gazdasági ellentmondás: a) konkrét megnyilvánulási formája a termelőerők és termelési viszonyok közötti — az összes formációban meglevő — ellentmondásnak; b) közvetlen és elszakíthatatlan kapcsolatban van az alapvető gazdasági törvénnyel; az alapvető ellentmondás az alapvető törvény belső ellentmondásaként lép fel; c) sajátos helyet foglal el az adott társadalmi rend specifikus ellentmondásainak összességében, amelyeket az alapvető ellentmondásnak a társadalmi termelés folyamataiban betöltött döntő szerepe jellemez; d) alapvető forrása az adott termelési mód történelmi fejlődésének, keletkezésétől egészen pusztulásáig. Az az állítás, hogy alapvető ellentmondás nem lehetséges

a szocialista termelési mód esetében, megfoszt bennünket attól a lehetőségtől, hogy a szocializmus, illetve a kommunizmus fejlődésének állandó forrását megvilágítsuk és megakadályozz bennünket abban, hogy ezt a fejlődést egységes folyamatként fogjuk fel.

Kornijevszkij cikkében részletezi, hogy egyrészt a kapitalizmus, másrészt a szocializmus alapvető gazdasági ellentmondása mennyiben konkrét kifejezése a termelőerők és termelési viszonyok közötti — az összes formációban meglevő — ellentmondásnak. Elemzi, hogy az alapvető ellentmondás miképpen függ össze a nem alapvető specifikus ellentmondásokkal, továbbá, hogy a szocializmus alapvető ellentmondása által megalapozott termelési mód mozgásának miképpen kölcsönöz meghatározottságot a szocializmus alapvető gazdasági törvénye. Végül a szocializmus alapvető gazdasági ellentmondása megoldásának feltételeit és módjait tárgyalja.

I. V. Nyikolajev: Az „anyag” kategóriája fejlődésének alapvető szakasza

Időszámításunk előtti első évezredben jelent meg az anyag kategóriájának első általánosítása. Kínában a „Történelmi mondák könyvé”-ben öt őselemről van szó: tűzről, vízről, fáról, ércről és földről. Indiában a csarvaka filozófia ugyancsak levegőről, tűzről, vízről és földről tesz említést. A következő fejlődési fokot az ókori görög filozófia képviseli, amely az indiaihoz kapcsolódott ugyan, de a világ sokféleségét egy dologra akarta visszavezetni (Thales, Anaximenes, Herakleitos, Anaximandros). Külön kiemeli Demokritos atomelméletét és részletesen foglalkozik Arisztotelésszel, akinek történelmi érdeme az „anyag” kategória absztrakt-logikai formában való első használata.

J. Locke szétszakította az általános fogalmak és a valóság kapcsolatát és ezzel az általános fogalmak keletkezése kérdésében még az ösztönös-dialektikus görög filozófia eredményeit sem tudta megfelelően felhasználni. A XVIII. századi francia materializmus lépést jelent előre a XVII. századi angol materializmushoz képest (az isten-fogalom teljes kiküszöbölése). Holbach érdeme, hogy megalkotta az anyag egyik klasszikus meghatározását. Locke-tól eltérően a francia materialisták nem állították, hogy az általános nem létezik a valóságban, de ugyanakkor nem bizonyították be az általános meglétét. Az „anyag” fogalmát csak az egyesből

próbálták megmagyarázni, visszavezették, azonosították az általánost az eggyessel. Berkeley, Hume és Kant után a szerző Hegellel foglalkozik, aki megsejtette, hogy az általános nemcsak az ember fejében, de a valóságban is létezik. Hegel azonban azonosította az általános létezésének e két különböző formáját. Úgy vélte, hogy a valóság is fogalmak formájában létezik. Majd Feuerbach materializmusával foglalkozik, aki hangsúlyozza az általános jelenlétét a valóságban, de éppígy a valóságot visszatükröző érzéki tapasztalatban is. Végül Csernisevskij társadalomfelfogásának materialista tendenciáit értékeli.

Marx — fejti ki a szerző a továbbiakban — az emberek gazdasági viszonyait objektív realitásként kezelte és az „anyag” kategóriáját alkalmazta a társadalmi jelenségek területére. Ezzel új szakasz vette kezdetét az „anyag” kategóriájának fejlődésében. Lenin nyomán a szerző az anyagi és az eszmei abszolút szembeállítását határának kérdésével foglalkozik. Egy arisztotelészi példát elemezve megállapítja, hogy nem szabad összeczavarni a kép viszonyát az egyikféle tárgyhoz (az előképhez) és a képnek a viszonyát a másik fajta tárgyhoz (a kép hordozójához). E kérdésben Lenin és Feuerbach viszonyával foglalkozik, mert Feuerbach szavait („az, ami számomra nem anyagi aktus, az önmagában anyagi aktus”) a szerző úgy értékeli, hogy itt Feuerbach megtalálta azt a pontot, ahol az ideális anyagi minőségében létezik és mint anyagit lehet tanulmányozni.

B. E. Bihovszkij: Bridgman operacionalizmusa

P. W. Bridgman a Harwardi Egyetem tisztelebeli professzora. A fizika területén végzett kutatásaiért Nobel-díjat kapott. Kb. 30 éve (A modern fizika logikája c. [1927] munkája megjelenése óta) egyre jobban megszilárdítja helyzetét, mint egyik vezető idealista filozófus. Az operacionalizmus helyét az idealizmus egyéb formái mellett az határozza meg, hogy összekötő láncszemet képvisel a neopozitivizmus és a pragmatizmus között, amennyiben egyrészt megkísérli az előbbi szemlélődő jellegét túlhaladni, másrészt az utóbbit a természettudománnyal próbálja összekapcsolni és ennek megfelelő logikai formát adni.

Az operacionalizmust, mint szubjektív idealizmust, a machizmustól és neomachizmustól az különbözteti meg, hogy megőrizve a tapasztalat és az ész

szubjektivistá értelmzését, a szubjektivitást mint tevékenységet, mint az operációk rendszerét fogja fel. Az operacionalista analízis a fogalmak gondolkodás által történő felépítésének mechanizmusát kutatja. A megismerést nem mint az objektum és a szubjektum kölcsönös viszonyát vizsgálja, hanem mint a szubjektumnak a fogalomhoz való egyoldalú viszonyát, mint a fogalomnak a gondolkodás által a semmiből való megalkotása folyamatát. A fogalom az operacionalista számára ugyanis nem változó, a tárgyak többé-kevésbé adekvát visszatükrözése a gondolkodásban, hanem csak a megismerő szubjektum operációinak visszatükrözése, fixálása, tehát kizárólag a szubjektum funkciója. Bridgman a „mit ismerünk meg?” kérdésre adott feleletet a „hogyan ismerünk meg?” kérdésre adott feleletre vezeti vissza, redukálja. Az operacionalista „termelő szerszámai”: laboratóriumi eszközök, ceruza és papír, valamint szavak. Számára idegen az elmélet és a gyakorlat közötti lényeges különbség felismerése, amely tulajdonképpen egységük másik oldala. A látszat ellenére az operacionalizmus nem viszi be a gyakorlatot az ismeret-elméletbe.

A tanulmány második része az operacionalizmus irracionalista tendenciájával foglalkozik. E tendencia okaként a szerző két körülményre mutat rá. Először a lét dialektikája kérdésében mutatott értetlenségre, az általános és a különös, a logikai és az empirikus, a megismétlődő és az egyszeri dialektikájának meg nem értésére, a világ ellentmondó sokféleségének fel nem ismerésére. Mindezeket ugyanis nem lehet a nem dialektikus gondolkodás élettelen formuláiba és sémáiba beleszorítani. Másodszor pedig képtelenek megérteni a törvényszerűség és okozati összefüggés fogalmainak elmélyülését és fejlődését, mindazokat az eredményeket, amelyeket a legújabb fizikai felfedezések hoztak felszínre.

A cikk harmadik, befejező részének címe: Személyiség és társadalom. A szociológiai fogalmakra alkalmazott operacionista analízis végkövetkeztetése: a társadalmi élet nem ragadható meg tudományos fogalmakkal. Ez a végkövetkeztetés két feltételezésen alapszik. Először: a tudat elsődleges a társadalmi léthez viszonyítva; másodszor: a társadalmi jelenségek terén a személyiség az elsődleges, a társadalom pedig másodlagos és a történelmi folyamatok megértéséhez az egyes személyiségek lelki életéből, az individuális tudatból kell kiindulni. A szerző rámutat, hogy a felfogás hasonlít a

Marx által bírált Max Stirner nézeteihez. Az operacionalizmus szociális filozófiája tulajdonképpen nem egyéb, mint a szubjektív idealizmus elméleti alapjain nyugvó burzsoá liberalizmus. Külön kiemeli a szerző, mennyire idegen Bridgman a néptől, végül bírálja annak „tudomány a tudományért” felfogását.

K. N. Brutenc :

A kolonializmus apológiája vagy Hans Kohn „nacionalizmus elmélete”

Hans Kohn, a Harvard-Egyetem és a New York-i Kollégium professzora, a „Nacionalizmus évszázada” általános címet viselő sorozat szerzője. A nemzet alapvető meghatározójának a lelki élet tulajdonságait tartja. Az amerikai nemzeti eszme megkülönböztető sajátossága szerint az individuális szabadság és a türelmesség. Az „integrális nemzetek” közé a nyugat-európai és amerikai nemzetek kívül Keleten csak két nemzetet sorol: a japánt és a törököt.

A szerző Kohn „nacionalizmus-elméletét” bőséges tényanyaggal cáfolja meg. Miféle „integráns nemzet”-ről beszélhetünk pl. az USA-ban, ahol 1952-ben a munkások és a dolgozó farmerek, az ország lakosságának alapvető tömegei az USA nemzeti jövedelméből csak 25,4%-kal részesedtek? Milyen alapon lehet idealizálni az angol nemzetet, ha Indiában a 200 éves angolai uralom után az országban csak 18%-a volt írástudó, 82%-a ugyanakkor analfabéta? A gyarmatosítók „önzetlenségéről” beszél az a szám is, amely szerint a XX. század elején az Angliában elköltött minden ötödik font sterlinget Indiából szivattyúzták ki. Az amerikai nacionalizmus „humanizmusáról”, „békeszeretetéről” szóló frázisokkal a történelmi tényeket állítja szembe. (Az indus őslakosság sorsa, rablőháborúk Mexikó ellen, a Fülöp-szigetek története stb., stb.)

Kohn a keleti gyarmati felszabadító mozgalmakat próbálja kompromittálni, amikor a legképtelenebb módon, a valósággal homlokegyenest ellenkezően ezeket a mozgalmakat „agresszívnek”, „imperialista törekvéseknek”, „negatívnak” bélyegzi.

Nincs inyére a keleti nacionalizmusok „dinamizmusa” sem. A tanulmány szerzője Kohnnak ilyen „érveit” bírálva éppen ellenkező következtetésre jut: a nemzeti és szuverén államok korszaka korántsem múlt el, éppen ellenkezőleg, most éli fénykorát. Hivatkozik India,

Indonézia, Burma, Szíria, Szudán, Marokkó, Tunisz, Ghana és más államok példájára. Bírálja az USA monopolizációját, amelynek imperialista jellegéről

tanúskodik Tajvan amerikai megszállása, az amerikai hivatalos körök szervezte reakciós fordulatok Guatemalában és Jordániában stb.

VOPROSZI FILOZOFII 1958. 3. SZÁM

A kommunista építés feladatainak alkotó megoldása

A cikk az SzKP Központi Bizottsága 1958 februári plénumának határozatával foglalkozik. („A kolhozrendszer továbbfejlesztéséről és a gép és traktorállomások átszervezéséről.”) Hangsúlyozza a gép- és traktorállomások történelmi jelentőségét a Szovjetunióban és azok általános érvényű tanulságait a népi demokratikus országok számára.

A jelenlegi, új helyzetnek megfelelően elemzi a két tulajdonforma (állami, állami és kooperatív-kolhoz, csoport) fejlődésének perspektíváit. A szovhozok, mint a szocialista gazdaság formái, amelyek az állami tulajdonon alapulnak, a termelési eszközök társadalmisítása terén magasabb fokot képviselnek, mint a kolhozok, amelyek még nem merítették ki fejlődésük valamennyi lehetőségét. Ugyanakkor az állami tulajdon jelentősége a kolhoztermelésben nem marad változatlan, hanem az állami tulajdonon növekedni fog. A kommunizmus felé való fejlődés során a társadalmi tulajdon két formája fokozatosan közeledik egymáshoz.

A vezércikk több témát jelöl meg, amelyeknek kidolgozása a filozófusokra vár. Ilyenek pl.: az ellentmondások jellege a szocializmusban, azok feltárásának és leküzdésének útjai és formái, a réginek az újba való átmenetének formái, a fokozatos és ugrásszerű változások, a forma és a tartalom közötti ellentmondások, az új tartalom fejlődése régi formákban, a régi formák tagadása az új tartalom által stb.

E párhatározat egyszersmind a kolhozdemokrácia, a szocialista demokrácia továbbfejlesztését is jelenti.

A tömegek kultúráltságának és szocialista tudatosságának növekedésével, valamint a kapitalizmusnak az emberek tudatában meglévő maradványainak leküzdésével, törvényszerűen szűkül az állami kényszer szférája, mivel az emberek hozzá szoknak a szocialista közösségi élet törvényeinek és normáinak önkéntes betartásához. Mindjobban megerősödik az emberek állami-társadalmi véleményének az emberek viselkedésére gyako-

rolt befolyásoló szerepe. Az állandóan fejlődő és alakuló állami társadalmi vélemény alapját a párt tudományos világnézete alkotja.

B. A. Grusin: Marx és a történelmi kutatás jelenkori módszerei

A tudomány létezésének olyan formái, mint az elmélet és a történet már jóval Marx előtt kialakultak. (Aristotelész világosan megkülönböztette műveiben Athén történetét Athén politikai rendszerének tárgyalásától.) A történelemtudománynak a lapos empirizmusha átcsapó kronológia volt az istene. A történetnek az elmélettől való fő megkülönböztetője a későbbiekben az úgynevezett „tényszerűség”, a valóság felületén lévő tények és jelenségek konstataciója és leírása volt. Erre kitűnő példa a politikai gazdaságtanban az úgynevezett „történelmi iskola”, a történetírásban pedig a „pozitivisták iskolája” (Schmoller, Ranke). Az elméletnek a történettől való fő megkülönböztetője a legújabb időkben már nem annyira a tárgy történelmileg adott tényeinek és viszonyainak elutasítása volt, mint a tárgyra egészében vonatkozó történetellenes felfogás (pl. az úgynevezett strukturális nyelvtudomány).

Darwin, Guizot és mások munkássága pozitív vonásainak értékelése után a szerző megállapítja, hogy a tudomány mindkét létezési formája terén Marx munkássága igazi forradalmat jelentett. Marx történelmi munkáiban a kronológiai mögött, az empirikus tények időbeli sorrendje mögött felfedte a leglényegesebbet; a vizsgált rendszer (tárgy) szerkezetét, azoknak az elemeknek és viszonyoknak közvetlenül nem adott összefüggését, amelyek ezt a szerkezetet alkotják, azok fejlődését és változását. „A modern társadalom mozgása gazdasági törvényének a feltárása” — volt Marx célja. Marx „Tőke”-je — elmélet. Azonban olyan elmélet, amely a rendszert (a tárgyat) történelmi fejlődésében ábrázolja. Többé nem lehet a régi értelemben beszélni a történelemtudományról és az elméletéről: az elmélet történelmi elméletté, a történet elméleti történetté vált.

A szerző behatóan foglalkozik a rendszer, (a tárgy) fejlődési folyamata ábrázolásának módjaival, ezen belül a „történeti elmélet” és az „elméleti történet” formájával. Elemzéseinek anyaga elsősorban Marxnak Franciaországról (XIX. század) írt munkái, valamint a „Töke.”

**G. M. Fridlender : A realizmus problémái
Marx K. és Engels F. munkáiban**

A modern revizionizmus egyik legelterjedtebb formája a művészet és esztétika területén jelentkezik. Ennek kapcsán a szerző több revizionista jelenségre hívja fel a figyelmet. Ha Marx és Engels irodalmi és művészeti nézeteinek fő irányát egy szóval akarjuk meghatározni, ez a realizmus.

A szerző elsőnek a „Szent család” (1845) E. Sue, „Párizs titkai” c. regénye elemzésével foglalkozik. Marx Sue gyáva moralizálásával szembeállítja a burzsoá világ reális társadalmi életének, annak konfliktusainak és ellentmondásainak igaz és bátor ábrázolását. (Freiligrath, Werth, stb.)

Az 1850—60-as években Marx és Engels az új történelmi helyzetnek megfelelően foglalkoztak a realizmus problémáival. Marx azt tartotta, hogy a szocialista forradalom számára teljesen alkalmatlanok azok a bibliai és antik eszmények, amelyeket a burzsoá forradalmárok tűztek ki. A szocialista forradalom Marx szerint a proletariátus forradalmi harcának heroizmusából meríti pártosságát (Brumaire 18.).

A marxizmus megalapítóinak a realizmus problémáira vonatkozó munkái közül kiemelkedő jelentőségűek azok a levelek, amelyeket Ferdinand Lassalle-hoz írtak „Franz von Sickingen” c. történelmi drámájával kapcsolatban. Engels rámutatott arra, hogy a jövő szocialista drámájának egységbe kell foglalnia Shakespeare és Schiller tradícióját, a „realisztikus” és az eszményi” életet.

Engels a 80-as években a realizmus problémáira vonatkozó fontos nézeteit M. Kautsky és M. Harkness szocialista íróknak írott leveleiben fejti ki, amelyekkel (így azzal a követelménnyel, hogy „tipikus jellemeket tipikus körülmények között” ábrázoljanak) a szerző részletesen foglalkozik. A továbbiakban kifejti a szocialista irodalom programját. (A valóságos és az eszményi, a reális és az ideális szerves egyesítése, a fejlődés objektív törvényeinek és tendenciáinak feltárása, ugyanakkor a forradalmi eszmeiség hirdetése és a harc pártosságának ábrázolása, kíméletlen kritikai szembenállás a burzsoá világgal és maradványaival.)

**T. I. Ojzerman : Marx filozófiai tanításának
meghamisítása az irracionális
álláspontjáról**

A szerző ismerteti és bírálja az elsősorban M. Heidegger és K. Jasper nevéhez fűződő egzisztencializmust, mint úgynevezett antropológiai idealizmust. Részletesen foglalkozik Marx: Gazdasági-filozófiai kézírataival (1844), amely az irracionalista hamisítás középpontjában áll. E hamisítás átfogó bírálatakor a szerző a következőket állapítja meg: 1. a feuerbach-i antropológizmus egyes, még nem túlhaladott vonásait úgy állítja be, mint Marx nézeteinek antropológiai rendszerét; 2. az antropológizmust, amely a fiatal Marxnál — még nagyobb mértékben, mint Feuerbachnál — a materialista világnézet sajátos megjelenési formája volt, úgy ábrázolják, mintha az idealista, irracionalista filozófiai elmélet lenne. Marx Ökonómiai-filozófiai kézíratai meghamisításában a történelmi prioritás a jobboldali szociáldemokratákat illeti. A marxista filozófia elleni ilyen álcázott támadás következő szakasza a modern burzsoá irracionalista filozófia képviselőinek fellépése. A szerző elsősorban Erich Thier nyugat-németországi professzor terjedelmes munkájával foglalkozik [Karl Marx „Nationalökonomie und Philosophie”. (1950)] Thier Marxnak tulajdonítja „a természetiség és a társadalomiság alapvető jelentőségű egyenlővé tételét” (92. o.) azaz: minden természeti-nek az emberivel, a társadalmival való azonosítását. E felfogás szerint nem a természet a társadalmi élet természetes alapja vagy feltétele, ellenkezőleg: a társadalom, az emberalkotója a természet bázisát, amelynek törvényei nem mások, mint az ember érzéki természetének „elidegenedett formái.” (Thier szerint pl. a nehézkedési törvényt úgy értelmezhetjük, mint az emberek közötti kommunikáció specifikus formáját, a vihart pedig, mint idegreakciót, vagy ha tetszik, mint erős megzavarodást.)

Az emberi élet és morál egzisztencialista koncepciója bizonyos befolyást gyakorol a kispolgári körökre, az ifjúság egyes rétegeire, többek között a népi demokratikus országokban is. Erről tanúskodik pl. az a harc, amit a Német Demokratikus Köztársaságban a marxizmus-leninizmus képviselői folytatnak Ernst Bloch idealista antropológisztikus filozófiája ellen, ami Bloch szerint „a dialektikus és történelmi materializmus továbbfejlesztése”. A nemrég napvilágot látott gyűjteményben („Ernst Blochs Revision des Marxismus” Berlin, 1957.) meggyőzően kimu-

tatták, hogy Bloch kísérlete a természet „humanizálására” elkerülhetetlenül a burzoá irracionalista filozófia reakciós táborába visz.

**A. F. Begias vili : Marx „kritikusa” —
Karl Popper**

Karl Popper széles népszerűségnek örvend a modern pozitivistá filozófusok között. Nagyobb munkája, „A kutatások logikája” néhány fontos logikai probléma érdekes elemzését tartalmazza. Ugyanakkor a marxizmus „ellenmérgeként” több ún. „munkáját” népszerűsítik Nyugaton („A nyílt társadalom és annak ellenségei”, „A történetiség nyomora”).

Popper a marxizmus ellen két alapvető vádat emel: Marx szociológiájában hibás módszerrel dolgozik (ezt Popper „historizmusnak” nevezi); Marx szociológiája jóslat-jellegű, profétikus, nem pedig „szociotechnika”, nem „társadalmi-mérnöki jellegű” tudomány. A szerző e hamis vádak hamis megalapozását bírálja.

A. N. Maszlin : A szovjet szocialista kultúra kialakítása és néhány sajátos kérdése

A szerző először a szovjet szocialista kultúra viszonyát tárgyalja a múlt kulturális örökségéhez. Ennek keretében foglalkozik azzal a harccal, amely Lenin vezetésével a „proletkultusok” (Bogdanov, Pletnyev és mások) ellen folyt. Hangsúlyozza a harc nemzetközi aktualitását pl. Lengyelország esetében, ahol egyesek a század realista művészetének nihilista értékelésével tulajdonképpen modernizmust, dekadenciát akarnak a szocialista kultúrára erőszakolni.

Ezután a szocialista kultúra kialakulásának törvényszerűségeivel foglalkozik. Lenin kimutatta, hogy a szellemi kultúra építését a hatalom kivívásával kell kezdeni, ezután pedig kulturális forradalmat kell végrehajtani. A szerző megállapítja, hogy a kulturális forradalom általános törvényszerűség, a szocialista forradalom része, amely az egyes országok sajátosságainak megfelelően az egész szocialista táborban végbemegy. A Szovjetunió felső és középfokú oktatási intézményeiben jelenleg többen tanulnak, mint Nyugat-Európa valamennyi országában együttvéve. 1957-ben a Szovjetunióban 240 ezer tudományos kutató volt, a népgazdaságban pedig több mint 6 millió (felső- és középfokú műveltséggel rendelkező) szakember dolgozott (míg 1913-ban nem egészen 200 000).

A továbbiakban a szovjet kultúra szocialista tartalmával foglalkozva elemzi Hruscsov elvtárs fejtegetéseit a művészet pártosságáról és népiességéről.

A tanulmány befejező része a szocialista tartalom és a nemzeti forma kölcsönhatását tárgyalja.

Bírálja A. Bocsarovot (Népek barátsága c. folyóirat, 1957. 1. sz.), aki szerint a szocialista tartalom mellett a szovjet kultúrában nemzeti tartalomról is beszélhetünk. A részletes bírálat során a szerző megállapítja, hogy a szocializmusban minden nemzeti kultúra szocialista és nem nemzeti tartalommal bír, hiszen nincsen külön tadzsik, román, német, magyar stb. szocialista ideológia. A szerző végül gazdag tényanyag alapján mutatja be a Szovjetunió kulturális fejlődését.

**L. N. Kogan, M. N. Rutkevics és Szulzszenko :
A szovjet filozófiatörténet második kötet**

A könyv 1957-ben Moszkvában jelent meg a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Filozófiai Intézetének szerkesztésében. A recenzió szerzői kiemelik, hogy a második kötet nemcsak megőrzi, hanem tovább is fejleszti az első kötet által elért eredményeket. Így pl. bevont a tárgyalásba az USA, a latin-amerikai és a keleti országok filozófiáját is. A kötet tartalmazza a 19. század első fele nyugat-európai filozófiájának bírálatát. A recenzió írói nemcsak mint tankönyvet, hanem mint önálló tudományos kutatómunka eredményét is vizsgálják a könyvet. Hibájukról róják fel, hogy a kötet szerzői nem emelik ki eléggé a fontos kérdéseket, és nem választják el azokat a kevésbé fontosaktól. Másik hibája, hogy az egyes filozófiák kialakulásának történelmi körülményeit sematikusan vizsgálja, elhagyja az adott korszak speciális vonásait. A kötet első fejezete a német klasszikus filozófia értékelésével foglalkozik. A fejezet elsősorban Kant, Hegel és Feuerbach filozófiai nézeteit ismerteti. Nem mutatja meg a fejezet szerzője Hegel módszerének belső, ellentmondásos jellegét. Ezért a módszer és rendszer ellentmondásairól is csak átlánosságban tud írni, és fordítva: azért nem képes feltárni a hegeli dialektika belső ellentmondásait, mert módszer és rendszer ellentétét is csak általánosságban vizsgálja. Ez a kötet már leküzdte az első kiadásnak azt a hibáját, amely megengedhetetlenül közelhozta a hegeli dialektikát a marxizmushoz, ugyanakkor a könyv egyoldalúan csak szembeállítja a módszert az elmélettel és nem mutatja meg kellően a meglevő folytonosságot,

egységet is. Nem tárja fel a hegeli idealizmus ismeretelméleti gyökerét sem. Ugyanez a hiba jelentkezik a kanti filozófia tárgyalásakor is: a szerző elhanyagolja Kant filozófiájának racionális elemeit. Nem foglalkozik a könyv a mai teljesen reakciós hegelianus és kantianus iskoláskákkal sem. A 3. fejezet a nyugat-európai utópista szocializmus és a francia restauráció történeti iskolájának filozófiai nézeteit tárgyalja. A 4. fejezet a materializmus filozófiai fejlődését mutatja be Oroszországban. Az 5. fejezet a szovjet népek haladó filozófiai örökségéről számol be. A 6. fejezet a szovjet tudományban elsőként — a kelet-európai népek haladó filozófiai nézeteit is tárgyalja. A 7. és 8. fejezet az USA és a latinamerikai országok filozófiai nézeteinek fejlődéséről szól. A 9. fejezet pedig India, Kína és Japán filozófiáját tárgyalja a feudalizmus válságának és felbomlásának korszakában.

Jelentős helyet foglal el a fejezetekben a filozófia történetének és a természet-tudományok történetének kölcsönviszonya és annak fejlődése. Ezt a problémát elemzi a szerzők pl. Kant és Schelling és Hegel munkássága kapcsán. Fő hibájuk gyökere, hogy elvileg nem tisztázták a természet-tudományok és a filozófia kölcsönös viszonyát. Kivételt alkot talán az a rész, amelyet Kedrov professzor írt, és amelyben a kémia és a fizika történetét a filozófia fejlődésével szoros összefüggésben tárgyalja. Ezután a szerzők a kötet strukturális hibáit bírálják. Összefoglalva megállapítják, hogy a kötet hibái ellenére is teljesíti feladatát.

K. I. Gulian akadémikus (Románia): „Goethe munkásságának dialektikájáról”

A tanulmány három fő kérdést vet fel. Az első kérdés: a goethei esztétika dialektikája. Itt Gulian kimutatja, hogy Faust a goethei ideológia pozitív vonásainak győzelmét jelenti, és a lelki fejlődés ragyogó, szinte utólréhetetlen dialektikáját adja. Goethe műve azt a történelmi helyzetet fejezi ki, amely a francia forradalom győzelme után alakult ki Németországban; tehát a feszült várakozás, az új életet teremtő ideológia korát. A Faust nemcsak Goethe művészetének ragyogó alkotása, hanem tartalmilag is Goethe szembenállását fejezi ki a skolasztikával és a metafizikával. Az egész mű a valóságot isteníti, mint minden gondolat ihletőjét és egyben jelzi a burzsoá erkölcs fölényét a vallásos feudális erkölcs felett. A tanulmány másik döntő kérdésfelvetése a goethei természetfelfogás dialektikus

problémái. Gulian fő szempontja, hogy itt a *dialektikus* problémák tárgyalása sokkal inkább előtérben áll, mint a *materialista* felfogásé. Ennek oka, hogy Goethe, aki mindenféle skolasztikának és metafizikának aktív ellenfele volt, élesen bírálta korának mechanikus és metafizikus jellegű materializmusát. Holbach „Természet rendszere” Goethe számára „szürke, ködös és halott”, az „öregség kvintesszenciája”. Goethe mindenekelőtt Giordano Bruno és Spinoza filozófiája hatott, ezen belül különösen a természet egységének Spinoza által adott megfogalmazása. Már a „Tierfurti fragmentum” c. cikkében (1871) a természetet mint mozgó természetet fogta fel, amely nem ismer megállást, nyugalmat. Nála a természet dialektikája nem szubjektív, hanem objektív jellegű és a gondolkodást éppen azért tartja dialektikusnak, mert csak így tud megfelelni a természet lényegének. Goethe hatalmas sikereit a biológia különböző ágaiban (botanika, anatómia, általános biológia stb.) mindenekelőtt dialektikus felfogásának köszönheti. Jellemző szélsőségesen anti-mechanikus felfogására, hogy Newtont, a mechanika lángeszű megalapítóját egyik föellenfélének tekintette. Goethe világosan kimondta azt az elvet, hogy az organikus világ a legbonyolultabb, míg az ásványi világ a legegyszerűbb. Ugyanakkor azonban szerves és szervetlen között csakis mennyiségi különbséget látott. Rendkívül érdekes Goethenél a rész és egész dialektikájának tárgyalása. Ő a részt az egészbe, a természet egységébe sorolja, de Spinozához hasonlóan, nem valami statisztikai egészbe. Szerinte minden a világon úgy megy végbe, hogy kapcsolatban van az egészszel, mert az egész nélkül a rész holt lenne. Csak az egész az élő és éppen ezért a cselekvés nem más, mint eljutni a résztől az egészhez. Nagyjelentőségű a goethei metamorfózis-elmélet. Ez az elmélet a jelenségek állandó szükség szerű átalakulásán alapul. Ennek az állandó mozgásnak a tartalma az antinómiák, amelyek a természetben nemhogy kizárnák, hanem egyenesen feltételezik egymást.

Gulian végül a goethei ismeretelmélet dialektikáját tárgyalja. A nagy költő-filozófust e téren elsősorban a gondolkodás és a valóság, a lényeg és a jelenség viszonyának, valamint az igazság kritériumának problémái foglalkoztatták. Goethe, primernek a gyakorlatot, természetesen a művészi gyakorlatot tartotta. Szerinte a művésznek a természettől kell tanulnia. Az „egész” ontológiai kategóriája itt is fontos szerepet játszik, amennyiben kimondja, hogy a megismerésnek mindig összefüggésükben, teljes-

ségükben kell tekinteni a tárgyakat, ehhez pedig elméleti perspektíva szükséges. Meglátja a megismerés alapvető ellentmondását és viszonylagos határait. Világosan kimondta, hogy a dolgok lényegét csakis a dialektikus módszer segítségével lehet feltárni. Az igazság kritériumával kapcsolatban azt tartotta, hogy az önmagában való gondolatnak nincs értéke, a kritérium itt is a valóság.

E. B. Sur : A fogalom tana a formális és a dialektikus logikában

Sur bírálja Vojsvilo felfogását, aki szerint a fogalom, mint gondolati forma, strukturálisan változatlan maradhat a fogalom tartalmának változásától függetlenül. Sur azzal érvel, hogy a termelési viszonyok alkotják a termelőerők formáját, de a termelőerők változásával megváltoznak a termelési viszonyok is. E politikai gazdaságtani analógia igazsága a logikai formákra is vonatkozik. A szerző a fogalmak két típusát különbözteti meg, amelyek a valóság fejlődésének más és más, de szükségszerű stádiumait jelentik. Az első típus az ún. formális fogalom, amelyet a formális logika dolgozott ki, és amely — hegeli terminológia szerint — a „Verstand” színvonalán áll. A formális logika fogalmai a dolgok belső kapcsolatairól és egyes oldalairól, minőségükről, a dolgok egyes tulajdonságairól alkotott absztrakt fogalmak. Ez a megismerés szükséges szakasza, mert szétválasztja a tárgyat a tárgy tulajdonságaitól és a tárgyak tulajdonságait egymástól. Természetesen ezen a fokon is van analízis és szintézis is, de ez a szintézis alacsonyabb típusú a dialektikus fogalom szintézisénel, mert csak azt tükrözi a tárgyból, ami azonos benne. Ezen a fokon is fennáll, hogy a fogalom struktúráját a tartalom jellege szabja meg. Az értelmi fogalmak struktúrájára az jellemző, hogy kiemelik a tárgyból a közöset és az azonosat, elvonatkoztatnak a különbözőtől és még inkább az ellentmondótól. Ebben a szférában az azonosság törvénye az uralkodó. E fogalmakat a megismerés folyamatában csak mint ugyanazon jelentésűeket szabad használni tartalmuk és formájuk szerint is, mivel csak a legáltalánosabbat, a különbség és ellentmondásmentességet tükrözik. Ezen állandó fogalmak törvényeit a formális logika vizsgálja, ami viszont nem jelenti azt, hogy a formális logika nem teljesértékű tudomány.

A fogalom másik típusa a dialektikus fogalom, amellyel a dialektikus logika foglalkozik, és amely, hegeli terminussal élve a „Vernunft” színvonalán áll. Ennek

a fogalomnak más a formája és más a tartalma is. Ez a fogalom visszatükrözi a valóság legmélyebb tartalmait, a valóságnak nemcsak azonos, hanem különböző és ellentmondó oldalait is. Természetesen a dolgok ezen a fokon is nemcsak különbözőnek egymástól, hanem kapcsolatban is állnak egymással, de ez a kapcsolat nem az elvont azonosság, hanem a dialektikus egység. (Ellentmondások egysége.) A dialektikus fogalom struktúrájának speciális vonása, hogy tükrözi a mozgást, a változást, az átmenetet, az egy és ugyanazon vonatkozásban fennálló ellentmondásokat is. Amíg a formális logika számára a legfontosabb a nemi és faji viszonyok meghatározása, addig a dialektikus logika számára a tárgy egészének tükrözése áll a középpontban. Itt van pl. az áru fogalma. A formális logika úgy határozná meg az árut, mint eladásra készült terméket. Tehát megmutatná a fogalom genus proximumát és differentia specifikáját. A dialektikus logika áru-fogalmára a Marx által adott meghatározás a legjobb példa. Az áru dialektikus fogalma tükrözi a tárgy ellentmondó oldalait, történelmi jellegét és különböző oldalait a maguk egységében. A dialektikus fogalom, szemben a formális fogalommal, konkrétebb jellegű.

J. D. Mordzsinszkaja : A kapitalizmus apologetikája szocialista mezben

(A reformista propaganda néhány módszeréről)

A szerző Togliatti, Thorez és más kommunista vezetők beszédeire hivatkozva kimutatja az opportunista szociáldemokrácia reakciós elméletei elleni harc szükségességét. A jelenkori reformizmus fő jellemvonása, hogy tagadja a kapitalizmus és a szocializmus gyökeres ellentétességét. Mordzsinszkaja három fő kérdést elemez.

1. Reformista koholmányok az ún. „kollektív érdekekről”

E felfogás szerint a mai korban tulajdonképpen már nincs kapitalizmus, nincs kibékíthetetlen ellentmondás a munka és a tőke között, és megvalósult az érdekek harmóniája. Crosland 1951-ben pl. arról írt, hogy Angliában már nincs burzsoá osztály. Crosmann szerint pedig az 1945 utáni angol társadalom tulajdonképpen átlépett a szocializmus első stádiumába. Jellemző Crosmann „szocializmusára”, hogy a legnagyobb burzsoá lap, a „Times” azt írja róla, hogy ez a szocializmus semmiféle gyökeres változást nem jelent a társadalom

gazdasági szerkezetében. Crosland 1956-ban megismétli azt az állítást, hogy az 1945-től 51-ig lejátszódott folyamat eredményeképpen (munkáspárti kormány) Anglia letért a kapitalizmus útjáról. Továbbá azt tartja, hogy jelenleg a világon nincs két ellentétes rendszer, csak egységes világ van, amely fokozatosan halad előre. André Philip (Franciaország) azt állítja, hogy a szocializmus nem egy szociális csoport érdekeinek védelméből jön létre, hanem ezen érdekek morális értékének kompromisszumára van alapozva. Az Osztrák Szocialista Párt 1957-ben elfogadott programja szerint az antagonizmusok helyére egy sor közös érdek lépett. A cikk szerzője ezzel szemben számos adattal bizonyítja, hogy az ellentétek nem oldódtak fel, hanem ellenkezőleg, állandóan mélyültek.

2. Reformista koholmány az „osztályok feletti államról”

Bourgin és Rimbert : „Le Socialisme” (1950 Párizs) c. művében azt hangoztatják, hogy a kapitalista országok jelenleg a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet idejét élik. Ebben a korszakban már az állami gazdaság az uralkodó. A magántulajdon már akkor kezd megsemmisülni, amikor az állam törvény által kezdi korlátozni a tőkések jogait. Ebben a szakaszban a társadalomnak nincs már vezető osztálya és megszűnt a kapitalizmus alapvető ellentmondása. Az értéktörvény helyébe a „szükségletek gazdasága” lépett. A kapitalizmus – írja Bourgin – a vagyoni koncentrációjával megteremtí a gazdaság szocialista formáit, és ezzel önmagát gyengíti. Így eljön fokozatosan az a pillanat, amikor a kapitalista osztály már nem irányít és az állam a társadalom fölé emelkedik. Megtörtént a reformista esoda; az államot logikai úton osztályfelettivé változtatták. A szerző ezután Keynes gazdasági tanainak a reformistákra gyakorolt hatását elemzi. Engels és Lenin alapján Varga Jenő könyvére hivatkozva a szerző kimutatja, hogy a tőkés osztály teljesen maga alá rendeli az államot.

3. Reformista koholmány az ún. „népi kapitalizmusról”

Ezt a koholmányt Schumpeter „Kapitalizmus, szocializmus és demokrácia” c. könyvével alapozzák meg. Guy Mollet ezt a könyvet fundamentális jelentőségűnek tartotta a Francia Szocialista Párt számára. Ez a felfogás is azt hirdeti, hogy a kapitalizmus saját előrehaladásával önmaga

szüli a szocializmust. Bekövetkezik a tulajdon demokratizálódása, természetesen evolúciós úton. Schumpeter tagadja az abszolút és relatív elnyomorodás tanát. J. Strachey : „Contemporary Capitalism” (1956) c. művében a következőképpen határozza meg a szocializmust: modern technika + ennek megfelelő életszínvonal + a nemzeti termék racionális elosztása, amely magában foglalja a fő termelési eszközök új birtoklási formáit is + demokratikus társadalmi hatalom.

A szerző ebben a részben kimutatja, hogy a tulajdon demokratizálódásának elmélete teljesen alaptalan, hogy az elnyomorodás elmélete a jelen korszakra is érvényes.

Mihalov C. (Csehszlovákia) :

Bíráló megjegyzések a pszichoanalízis „filozófiájáról”

A magasabbrendű idegműködés fiziológiája és a materialista pszichológia jelentős eredményei ellenére sem szorul ki önmagától a pszichoanalízis elmélete a tudományból és a világnézetből. Amerikában az ún. pszichoszomatikus orvostudomány majdnem kizárólag a pszichoanalízis elméletére épül. Az ideológiában pedig az imperializmus mindmáig jól fel tudja használni a pszichoanalízis irracionális világnézeti-filozófiai vonatkozásait. A szocializmust építő országokban is vannak a pszichoanalízisnek olyan önmagukat marxistáknak nevező hívei, akik ezen elméletet dialektikus, sőt materialista jellegűnek próbálják feltüntetni.

A szerző cikke első részében kimutatja, hogy a pszichoanalízis a darwini fejlődésemélet fényénél képtelen, ostoba, tartathatlan felfogás. A cikk második része a pszichoanalízis módszerének ún. „determinizmusát” elemzi.

Freud, „Bevezetés a pszichoanalízisbe” c. fő munkájának előszavában megfogalmazta elméletének két alapvető tételét. Ezek szerint a pszichés tevékenység önmagában tudattalan jellegű, másrészt az ösztönök (különösen a nemi ösztön), döntő szerepet játszanak az ideg, ill. lelki betegségek keletkezésében. Freud szerint bármely lelki jelenség az ösztönenergiának megváltozott formában való megjelenése.

Ezek a tételek szöges ellentétben állnak az idegműködés természettörténeti fejlődésével kapcsolatos tudományos tényanyaggal. Az idegműködés fejlettebb és kevésbé fejlett formái abban különböznek egymástól, hogy a fejlettebb formánál a filogenetikailag fiatalabb idegrendszeri képződmény és az ennek megfelelő funkció rányomja bélyegét az egész idegműködésre, ennek specifikus jelleget kölcsönöz.

Az ember fajfejlődése során keletkezett új idegrendszeri mechanizmusok is sajátos, döntő módon határozzák meg az ember pszichés működését. Az ember lelki működésének kutatásánál is mindenekelőtt ebből kell kiindulni; ezt követeli meg a fejlődéstudomány és nem ezt teszi a pszichoanalízis. A pavlovi fiziológia a sajátosan emberi lelki működés mechanizmusainak feltárása terén jelentős eredményeket ért el, éppen a darwini fejlődéstudomány idegfiziológiai konkretizálásával. Tehát a sajátosan emberi lelki működést, egy filogenetikailag régi, eleve adott és az állatvilágban általános nemi ösztönből levezetni antidarwinista tudománytalan kísérlet.

Bizonyos új elektrofiziológiai és egyéb adatok arra utalnak, hogy a bonyolult emberi lelki működésben jelentős szerepet játszik az agykéreg mellett a középagy és a köztiagy. Ezt kezdetben a pszichoanalízis hívei igyekeztek ösztönelméletük alátámasztására felhasználni. Később azonban nyilvánvaló lett, hogy az új tényanyag beleillik a pavlovi magasabbrendű idegműködés koncepciójába, ennek továbbfejlesztését jelenti és semmiképp sem igazolja a pszichoanalízis elméletét.

Manzin A. Sz. : A tartalom és forma kölcsönös kapcsolatának kérdése az „elemi” élő részecskéknél

Az élet lényege és keletkezése problémájával kapcsolatos vita főleg az „elemi” élő részecskék természetének kérdése körül forog. Vagyis, hogy az élő elemi részecskét egyetlen fehérje molekula képviseli-e (monomolekuláris hipotézis; Lepesinszkaja, Konnyikova stb.), avagy különböző fehérje és nemfehérje molekulák komplexuma (komplex-molekuláris hipotézis; Oparin, Orehovics stb.) E vitás kérdésnek a következő oldalait lehet megkülönböztetni: a) mit kell érteni az élő fehérje önmegújulásán? Konkrétabban, az élő test önmegújulása teljesen új fehérjemolekulák keletkezése útján, avagy pedig a meglevők fokozatos növekedése útján történik?; b) hol van az élő oszthatóságnak az a határa, amikor még az alapvető életfunkciók megmaradnak?; c) az elemi élő részecskék esetében milyen a fizikai-kémiai és biológiai folyamatok kölcsönviszonya?

Oparin akadémikus és a komplex-molekuláris hipotézis hívei szerint az elemi élő részecskéknél is a környezettel folytatott anyagcsere képezi a tartalmat. Ez az anyagcsere közelebbről nézve olyan fizikai-kémiai folyamatoknak bonyolult rendszere, amelyek egymás között meg-

határozott módon összhangban és koordinálva vannak, és az anyagmozgás történelmi fejlődése során, a kémiai mozgásforma biológiaiába való átcsapása, illetve magának az anyagmozgás biológiai formájának fejlődése során keletkeztek. A biológiai anyagcsere az étellel nem kapcsolatos fizikai-kémiai folyamatoktól főleg abban különbözik, hogy az előbbi a fizikai-kémiai reakciók térben és időben szigorúan szervezett rendszere képviseli. Az anyagcsere ezen térben és időben való szervezettségére, rendszere, amely az anyagcsere történeti fejlődését rögzíti, az életfolyamat belső formáját képezi.

A monomolekuláris hipotézis hívei az anyagcserét, az anyagcsere fizika-kémiai folyamatait nem tekintik az élet tartalmának és azt állítják, hogy a komplex-molekuláris elmélet a biológiai mozgásformát teljesen a kémiai és fizikaira akarja visszavezetni.

A szerző bírálja a monomolekuláris felfogást, elemzi az elemi élőrészeske tartalmi-formai összefüggését és az alábbi következtetésekhez jut.

Az élet legegyszerűbb formájában nem a fehérje molekuláris felépítésével kapcsolatos, hanem a molekulánál magasabb szinttel — különböző fehérje és nemfehérje molekulák komplexumával. Ezekben, a molekulánál magasabb szintű képződményekben a fehérje és a nukleinsav játszik a döntő szerepet. A szerves anyagcsere keletkezését nem lehet megérteni a plazmát alkotó individuális fehérjék azon tulajdonságainak összegezése alapján, amelyeket ezek egymástól elkülönítve felmutatnak.

Bármely élő testre a cserefolyamatok, és a struktúra meghatározott rendszerezettsége jellemző. Ez a rendszerezettség felfoghatatlan és megmagyarázhatatlan a természet történeti fejlődésétől elszakítva. A természet fejlődési folyamatában a kémiából a biológiába való átmenetet a fehérjemolekulák (biológiai értelemben vett) rendszertelen szervezettségéről a komplex-fehérje rendszerek jól elrendezett, molekulárisnál magasabb szintű mikrostruktúrájára való átmenet jelenti.

A struktúrák és folyamatok meghatározott rendszerezettsége, célszerűsége képezi az élő és az élettelen természet közötti gyökeres különbség alapját. Ez a rendszerezettség és célszerűség abban rejlik, hogy az élő természetben az élettelen ellentétben, az anyagcsere olyan önmagát tökéletesítő és szabályozó folyamat, amely biztosítja a rendszer egészének létezését és állandó önmegújulását. Az élőnek

az élettelenből való keletkezése, a kémiai-
ból a biológiába való átmenet nem volt
élettelen jelenség; ez a folyamat „meg-
határozott, a természet minden összefüggé-

sével adott feltételek” (Engels), ezen felté-
telek leglényegesebbjeinek irányító hatása
és kontrolja („természet kiválasztódás”
Oparin szerint) mellett ment végbe.

SOWJETWISSENSCHAFT, GESELLSCHAFTSWISSENSCHAFTLICHE BEITRÄGE 1958. 1. SZÁM

A. W. Gulyga : A XVIII. századi német filozófiának materialista tendenciái

A cikk mottója egy Feuerbach idézet,
amely a materializmust nem külföldi im-
portként, hanem a német fejlődés egyik
nemzeti örökségeként jellemzi. Az első
rész a forrásokkal foglalkozik. Mindenek-
előtt a német filozófiatörténeteszeknél ural-
kodó azon felfogásokkal vitatkozik, ame-
lyek felületesen egyoldalúsággal pusztán
idealistának állítják be a XVII–XVIII.
és a XIX. század elejének német filozófiá-
ját (Kuno Fischer, Windelband, Über-
weg). Feuerbach volt az első, aki a mate-
rialista hagyomány jelentőségét felismerte;
ő még abban is szimbólikus jelentőséget
látott, hogy Martin Luther fia orvos lett.

A materializmus a parasztháború ide-
jén merült fel Münzer panteizmusában.
A parasztmozgalmak leveretése után is
fennmaradt a német filozófiában a materi-
alista irányzat. Spinoza hatására Walter
von Tschirnhausen a materializmus irá-
nyába indult, majd a XVII. század végén
és a XVIII. század elején számos Spinoza-
követő lépett fel (F. Stosch, Pankratius
Wolff, Theodor Ludwig Lau, Johan
Christian Edelmann). A második rész a
Lessing-legendával foglalkozik. Cserni-
sevszkij és Mehring elemzései alapján
bizonyítja, hogy Lessing spinonizmusa át-
vezet a feuerbach-i materializmushoz. Ki-
mutatja, hogy különösen Lessingnek „Az
emberi nem nevelése” c. munkájában az
evolúciós gondolat is felvetődött; a népek
szelleméről írott munkája pedig Mon-
tesquieu nézeteit visszhangozza. A mű-
vészi nézetek tekintetében Lessing Dide-
rot-tól vett át igen sokat.

A következő fejezet a Herder–Kant
vitával foglalkozik. Kimutatja, hogy Kant
első, természettudományos munkája ma-
terialista irányban hatott Herderre. A ké-

sőbbi fejlődésben azonban bíráló alá vette
„A tiszta ész kritikáját”-t, mert ebben el-
fordulást látott a felvilágosodás gondolat-
világától. Ekkor írta meg a Meta-kritikát,
melyben mindenekelőtt megállapítja, hogy
az észet nem kritizálni, hanem tanulmányo-
zni kell. A továbbiakban a Meta-
kritikát ismerteti, melynek legfőbb pont-
jai a következők: a teret tapasztalati
fogalomnak és nem apriorinak kell fel-
fogni. Továbbá meg kell védeni az oksági
törvények meglétét, és ezek visszatükrö-
zését mint az emberi értelem egyik leg-
nagyobb értékét kell becsléni. Mindazon-
által megállapítható, hogy Herder nem is-
merte fel a kanti filozófia dialektikus voná-
sait, és így a kanti antinómiákat cseles szó-
játékoknak nevezte. Herder legfőbb hi-
bája, hogy nem tartotta magát következe-
tesen a visszatükröződés elméletéhez.

Egy további fejezet Goethéről és kor-
társairól szól. Kimutatja, hogy Goethére
nagy hatást gyakorolt a herderi történet-
filozófia. Goethe a Herder és Kant közötti
ismeretelméleti vitában mintegy közép-
úton állt, nem osztotta Herder egészen
tagadó álláspontját, de elutasította a kanti
agnoszticizmust. Élesen vitakozott a ter-
mészettudós Hallerrel, aki szerint az ember
képtelen lehatolni a természet lényegé-
hez. A szerző materialista eljárás-ként
elemzi Goethe természettudományos mód-
szerét és megállapítja, hogy Goethe ma-
terializmusa azért maradt töredékes, mert
hylozoisztikus gondolatmenetre épített.
Végül Georg Forsterrel, August Einsiedel-
lrel és Karl Ludwig Knebel-lel foglalkozik.

Kiemeli Forster a Helvétius-hoz fű-
ződő kapcsolatot, és Csernisevszkij viszo-
nyát Forsterhez. Knebelrel kapcsolatban
pedig hangsúlyozza, hogy közvetlen elő-
készítő szerepet játszott a feuerbach-i
filozófia létrejöttében.

SINN UND FORM 1958. 1. SZÁM

Manfred Wekwerth : A megfigyelés problémája

A szerző, Brecht egyik tanítványa, a
megfigyelés kérdését elemzi. A megfigye-
lésnek, mint a döntő megismerés elvének
kiemelése arra irányul, hogy felhívja a
figyelmet az emberi megismerési folyamat

aktivitására. A megszokásban való el-
merülése igen sokat ront és ronthat az
ember megfigyelőképességén. Idézi He-
gelt: „Az ismert azért, mert ismert, még
nem megismert.” A megfigyelésnek kü-
lönleges szerepe van a művészetben, ha

valaki pl. kezébe vesz egy cigarettát, akkor a művésznak meg kell figyelnie, mennyire másképpen tartja egy fáradt munkás a cigarettát, mint mondjuk egy értelmiségi. Ebből következően először magát a megfigyelést kell a megfigyelés tárgyává tenni, hogy eljusson a művészi alkotás lényegéhez. Egy jelenség megfigyelése nem azt jelenti, hogy pusztán látjuk a jelenséget, hanem megismerjük, mi ez a jelenség a valóságban. Azonban a megfigyelés sohasem egyszerű megfigyelés; fogalma kvantitatív tartalmú. (Ahhoz, hogy megfigyelhessek, a megfigyelések sorozatát kellett elvégezni a múltban.) A megfigyelés jellegzetesen emberi tevékenység. Newton a leeső alma láttán ezt nem szokásosként fogta fel, hanem a már régen ismert jelenség speciális figyelmet ébresztett benne, és így e megfigyelés hozzájárult a tömegvonzás törvényének felfedezéséhez. A megfigyelésben kifejeződik, hogy az ember, ellentétben az állattal, nem alattvalója a természetnek, nincs alávetve ösztöneinek. A pavlovi kutya bizonyos tapasztalatokat összegyűjt ugyan, megfigyelésre azonban képtelen; az ember a kutya helyzetében alaposabb megfigyelésre törekedne, s arra, hogy a csöngetések gyakoribbak legyenek.

A szerző szerint le kell vonni ezeknek a megállapításoknak művészi következményeit.

Ernst Fischer: A valóság misztifikációja

A cikk egy 25 éves autodidakta Colin Wilson „Outsider” című könyvével foglalkozik. E könyv rendkívül nagy sikert ért el nyugaton. A könyv tudományos szempontból értéktelen és nevetséges; a szerző felületesen kezeli az összes gondolati és tényanyagot, elveti az emberiség legnagyobb kulturális hagyományait. Szerinte e hagyományok megtartása esetén az „én kérdődzővé” válna és ezért „a reneszánsz hátrahagyta egész értelmetlenségét ki akarja dobni az emberi történelemből”. Üres kérdésnek tartja, hogy az „emberi féreg fölfújti módon büszke észére”.

Nagyobb tudományos alapossággal, de ugyanezen az úton — az egzisztencializ-

mus tanainak aprópénzre váltása útján — jár Günter Blöcker is új tanulmánykötetében, „Az új valóságok”-ban. Mindkét szerző lényegében abból a tényből indul ki, hogy az imperializmus korában az elidegenedés nyilvánvaló jelenséggé vált. Ami Marx idejében még csak a kapitalista társadalom titkait kutató tudós számára volt nyilvánvaló, ma már konkrétan kibontakozott. Ebben az egyedülletben a nyárspolgár, akit a kapitalizmus taszít, a kommunizmus pedig elijeszt, szívesen fordul az „outsiderség” felé. Ez a kívülállás csak felületesen leplezi, hogy a nyárspolgár képtelen szembenézni az objektív problémákkal, s ezért menekül a mítoszba. Blöcker ezt a mítoszba menekülést a legmagasabb fokon hajtja végre. Kiválasztja azokat a művészeket, akiknek műveit erre a misztifikációra alkalmassá lehet tenni, pl. Faulkner, Huxley és Hermann Brochot. Az egész iskola lényeges mondanivalója, hogy a népet többé nem érdeklik az események, pusztán az egzisztencia. Az embert ezáltal kikapcsolják a társadalomból és az „új valóságokat” a misztikumra korlátozzák. Éppen ezért teljesen kihagyják a tárgyalásból annak a Hermann Melville-nek művészetét, aki ez ellen az „eltársadalmatlanodás” ellen lázadt (pl. a Moby Dickben). Ugyanígy nem tartozik az „új valóságok” közé Majakovszkij költészete sem, aki a legmodernebb, a szokványostól leginkább eltérő formákat használta fel a konkrét társadalmi mondanivaló kifejezésére. Kihagyják a tárgyalásból Brechtet is, aki felismerve a kapitalista viszonyok szövevényes áttekinthetetlenségét, a történetet olyan szférába transzponálta, melyben a kapitalista társadalom lényege előbukkan. Ugyanígy természetesen nem foglalkoznak O’Casey-vel sem. A kitűnő izlandi író, Laxnes viszont misztikusként szerepel, holott valójában a misztikus kezdet és történet számára csak arra szolgál, hogy e mögül elővillantsa a valóságos társadalmi és emberi problémákat. A népszerűsített, vulgarizált egzisztencializmus sikere tehát nem tudományos-ságában keresendő, hanem abban, hogy kiszolgálja a kapitalista országok nyárspolgári rétegeinek emberileg tévútra csúszott igényeit.

CAHIERS DU COMMUNISME 1958. 1. SZÁM

J. Daclos: A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet problémái

A cikk a moszkvai nyilatkozat idevonatkozó megállapításaival foglalkozik. A XX. kongresszus után egyesek úgy állí-

tották be a dolgokat, mintha a Szovjetunió tapasztalatai semmi maradandót nem tartalmaznának, és teljesen új utak léteznének a szocializmus felé. Teljesen irreális képet adnak az átmenet valóságos feltételeiről. A nemzeti sajátosságok fi-

gyelembevételével mellett éppúgy döntő az, hogy a szocialista fejlődés közös, leglényegesebb törvényeit sohasem tévesszük el szem elől. A cikk a továbbiakban ezekkel a közös törvényszerűségekkel foglalkozik. Ezek közül első helyen áll a proletárdiktatúra szükségszerűsége ilyen vagy olyan formában, valamint az, hogy a munkásosztály és pártja vezesse a tömegeket. Manapság, a szocialista eszmék térhódítása következtében, fennáll a békés átmenet lehetősége, de ez a lehetőség csak a dolgozó tömegek osztályharcának szüntelen kiszélesedése útján, a parlament felhasználása mellett, a parlamenten kívüli tömegharc útján realizálódhat, már csak azért is, mert a hatalom megragadása a munkásosztály által még csak a forradalom kezdetét jelenti és a forradalom teljes győzelme csak tömegharc útján érhető el. A szerző kifejti, hogy a szocialista építés csak a hatalom ilyen vagy olyan formában történő meghódításával oldható meg, egyedül ez teremti meg a szocialista építés feltételeit. A kapitalista országokban megvalósított államosítások megkönnyítik a munkásosztály harcát, de egyáltalán nem jelentik a szocializmus „beoltását” a kapitalizmusba, mint azt egyesek képzelik. A hatalom kérdése a fő kérdés, a szocialista építés nélkülözhetetlen feltétele. Manapság a legképtelenebb elméletek születnek a szocializmus lényegét és megvalósításának feltételeit illetően, amelyeknek az a céljuk, hogy összezavarják az új társadalom építésével kapcsolatos kérdéseket. Ebben a zavarteltésben kitűnnek egyes szociáldemokrata teoretikusok (Carlo Schmid, stb.), akik már nem is tekintik magukat Marx örökösének. (Megjegyzés: Ez a cikk egyidejűleg a NSzEP elméleti folyóiratában, az „Einheit”-ben is megjelent.)

L. Figuères : Lenin műveinek 25. kötetéről. Néhány tanulság a bolsevikoknak 1917 október előestéjén folytatott tevékenységéből

Az értékes cikk első része az orosz forradalom útjaival és a hatalom kérdésével foglalkozik.

Részletesen elemzi az 1917 februárja után kialakult helyzetet, a forradalom békés továbbfejlesztésének akkor meglevő feltételeit, majd e feltételek megszűnésének okait. Kimutatja, hogy akkor is, amikor megvolt a békés fejlődés lehetősége, Lenin mindig a hatalom kérdését tartotta döntőnek. A cél minden körülmény között egy maradt: a burzsoáziát megfosztani hatalmától, a hatalmat a dolgozó osztályok kezébe adni, mert ez volt a további átalakulások feltétele. Ugyanakkor Lenin a békés fejlődés útját tekintette minden szempontból a legkedvezőbbnek. A kapitalista országok mai helyzete gyökeresen különbözik az akkori oroszországi helyzetétől. A szocializmus erőinek és befolyásuknak a megerősödése azonban arra enged következtetni, hogy sok út vezet a szocializmus felé, és ez nem feltétlenül a fegyveres felkelés és a polgárháború útja. Akárhogy is van és bármilyen formát öltön is a forradalom (ez a burzsoázia ellenállásának erejétől függ), a munkásosztálynak meg kell ragadnia a hatalmat. Ez a gondolat vonul végig a kötetben.

A cikk második része kimutatja, hogy a hatalom megragadása nem holmi államcsíny, hanem a tömegekkel együtt végrehajtott forradalom útján valósulhat meg. Egyesek azt állítják, hogy a bolsevikok és Lenin despotikus uralmat hoztak létre a dolgozó tömegek felett és állításaikat Rosa Luxemburg Leninnel folytatott vitáira és egyes írásaira alapozzák. De Rosa Luxemburg sokáig nem értette meg a szubjektív tényező óriási szerepét a forradalomban és az első hónapokban nem volt lehetőség arra, hogy megbízható módon megismerje az októberi forradalom tapasztalatait. A kérdésre Leninnél kell választ keresnünk. Az október előtti hónapokban a bolsevikok következetesen küzdtek a tömegek megnyeréséért, vezetéséért. Mindenkor figyelembe vették a tömegek öntudatának fejlettségi fokát és tapasztalatait. A tömegek megnyerése tette lehetővé az októberi gyors győzelmet.

CAHIERS DU COMMUNISME 1958. 2. SZÁM

R. Houet : A szocializmus, a kapitalizmus és a technikai haladás

A tanulmányban foglaltakat a szerző műszaki emberek egyik tanácskozásán adta elő. A szerző megállapítja, hogy a szovjet szputnyikok gyakorlatilag igazolják azt a marxi hipotézist, miszerint a

szocialista rendszer kedvezőbb feltételeket teremt a tudomány és a technika fejlődése számára, mint a kapitalista. A szerző először azokat az érveket elemzi, amelyekkel a burzsoá sajtó magyarázni igyekszik az amerikai technika lemaradását és kimutatja, hogy a lemaradás valóságos, mélyebb okai a kapitalista rend lényegé-

ben, a profitra való termelésben rejlenek. Ezekután a szerző a szovjet technika előretörésének mélyebb okaival foglalkozik.

W. Z. Foster : Az Egyesült Államok Kommunista Pártjának válsága és a megoldás útja. (I. rész)

A „Cahiers” ezen a címen a „Political Affairs” c. folyóiratban 1957 decemberében megjelent tanulmányt közli. Foster a pártot ért jobboldali, revizionista támadásokkal és torzításokkal szemben először átfogó képet ad arról az útról, amelyet a párt megalakulása óta megtett. A párt, létezésének első évtizedeiben, megerősödött és a munkásmozgalom tevékeny elemévé vált. Ezek a sikerek elsősorban szubjektív tényezőkre vezethetők vissza, arra, hogy a párt alkalmazni tudta a marxizmus – leninizmus alapvető elveit, minden baloldali jellegű hiba ellenére, amely a fejlődést negatív módon befolyásolta. A baloldali

jellegű hibák mellett a jobboldali opportunizmus is már régóta jelentkezett a pártban (Browder) és Gates mai revizionista vonalával a párt történetének legsúlyosabb politikai hibájának korszakát éli. Ezután Foster a pártválság kifejlődését elemzi és részletesen foglalkozik azokkal az objektív és szubjektív tényezőkkel, amelyek a válságot előidézték (a kapitalista prosperitással kapcsolatos illúziók; a Sztálinnal kapcsolatban feltárt tények; a kormány által gyakorolt terror; a baloldali tévedések). De a válság főtényezője a jobboldali revizionizmus kifejlődésében keresendő. A revizionisták általános támadást indítottak a marxista – leninista párt alapjai ellen és likvidátori tevékenységükkel szétzilálták a pártot. A párt XVI. kongresszusa lényegében visszaverte a revizionizmust, de a jobboldal a párt minden központi és helyi vezető szervében igen erős pozíciókkal rendelkezik.

CAHIERS DU COMMUNISME 1958. 3. SZÁM

W. Rochet :

A párt parlamenti munkájának színvonala és a mai helyzet követelményei

A Francia KP vezető szervei újabban nagy figyelmet fordítanak a párt parlamenti munkájára. A cikk W. Rochet – a parlament kommunista frakciója előtt tartott – beszámolójának lényeges részeit közli. A párt parlamenti munkájának fogvatékosságai elsősorban annak lebecsüléséből származnak. Ezért W. R. először Leninnek a burzsoá parlament kettős jellegére vonatkozó megállapításaira emlékeztet. A francia burzsoázia most megindított antidemokratikus offenzívája újból aláhúzza a párt helyes parlamenti politikájának fontosságát. El kell egyaránt vetni a parlamentre vonatkozó opportunista és anarchista, „baloldali” felfogást. A parlamentet fel kell használni mint propagandafórumot. De a mai helyzetben fennáll annak lehetősége is, hogy bizonyos feltételek mellett, a tömegek széleskörű mozgalmainak segítségével a parlamentet magát az igazi demokrácia eszközévé alakítsuk át. Ezért a pártnak azért is kell harcolnia, hogy a parlament tevékenységét egyre demokratikusabbá tegyék, és a tömegek ellenőrzése alá helyezze. A párt eddig többnyire még mindig csak egyszerű propagandafórumnak tekintette a parlamentet és ezért sokszor nem is harcolt következetesen azért, hogy a tömegmozgalom segítségével keresztülvigye azo-

kat a helyes javaslatokat, amelyeket az élet különböző területeire vonatkozóan a parlament elé terjesztett. A parlamenti munkát az eddigieknél sokkal jobban be kell vonni a párt általános tevékenységébe és nagyobb jelentőséget kell neki adni.

M. Kriegel-Valrimont : A kommunisták és a parlamentáris demokrácia jövője

A jelenlegi reakciós offenzíva magát a parlamentáris demokráciát teszi kérdésessé. A kommunisták szocialista rendszert akarnak, de egyáltalán nem közömbös számukra, hogy milyen burzsoá alkotmány keretén belül folyik harcuk a szocializmusért. Az alkotmány módosítására irányuló reakciós támadás kifejezetten a kommunista képviselők munkájának lehetetlenné tételét, a parlamentáris demokrácia felszámolását célozza. Az új lehetőségek a szocializmus felé vezető úttal kapcsolatban még inkább aláhúzzák a demokratikus jogok védelmének roppant fontosságát a szocializmusért vívott harc szempontjából.

W. Z. Foster : Az Egyesült Államok Kommunista Pártjának válsága és a megoldás útja. (II. rész)

Foster elemzés alá veszi A. Bittelman, ismert kommunista vezetőnek a new-yorki „Daily Worker”-ben megjelent cikkeit és kimutatja, hogy Bittelman lé-

nyegében ugyanazt a jobboldali álláspontot képviseli, mint Gates („Jóléti állam”; a mai amerikai kapitalizmus, mint átmeneti szakasz a monopolkapitalizmus és a szocializmus között; az osztályharc eltűnése; a szocializmusba való harc nélküli, automatikus átnövés; a párt vezető szerepének elmosódása; stb.). Bittelman tézisei alapjában ellentétesek az amerikai párt XVI. kongresszusán elfogadott vonallal. A mai belső és nemzetközi helyzet feltétlenül szükségessé teszi a kommunista

párt kiépítését és megerősödését, a marxizmus—leninizmus alapjainak helyreállítását, olyan harcok politika kialakítását, amely az osztályharcok eljövendő szükség-szerű elmélyülését veszi alapul. Foster ezután felvázolja, hogyan kell érvényesíteni a párt építésében a marxizmus—leninizmus hét alapvető elvét (szocialista perspektíva; proletár-internacionalizmus; demokratikus centralizmus; nemzeti sajátosságok; egységfront; élespárt jelleg; önkritika) és új munkamódszert kialakítani.

LA PENSÉE 1957. 76. SZÁM

Georges Cogniot: Ellenvetések egy szubjektivista zseni elmélettel szemben

A szerző Jourdainnel folytatott vitacikkének befejező része. Megállapítja, hogy Jourdain cikkében nem értelmezte helyesen a művészi alkotás társadalomtól való függésének gondolatát és így Zsdánovot sem értette meg. A művész a társadalomtól ritkán kap határozottan kitűzött feladatot, mégis a társadalmi szükséglet szerint és a saját osztálya speciális vonásai szerint alkot. Semmiféle művészet vagy irodalom nem jön létre osztályokon kívül, a műalkotás mintegy súríti a társadalom meghatározott osztályának érzelmeit, nézeteit stb. Cogniot megállapítja, hogy Zsdánov valóban nem fejtette ki, milyen szerepet játszik a tehetség a művészi alkotásban, de nyilvánvaló, hogy a tehetséget semmi sem pótolhatja. Csakhogy önmagában a természeti adottság még nem tett senkit sem nagy művésszé, a tehetség és a világnézet egymástól elválaszthatatlanok. A szerző végül megállapítja, hogy Jourdain szembekerül Lenin tanításaival is, aki szerint az igazi szabad irodalom napjainkban nem a széplelkek ideálja, hanem a munkásosztály törekvéséhez kapcsolódó irodalom, amely a munkások millióit szolgálja és megtermékenyíti az emberiség forradalmi erőit.

J. Ducuing: Az orvostudomány a szocialista országokban és a másik oldalon

A cikk szerzője megállapítja, hogy nem lehet mereven elválasztani a szocialista országok orvostudományát a kapitalista országokétól, ugyanakkor mind elméleti, mind gyakorlati szempontból jelentős különbségek vannak közöttük. A cikk előbb az orvostudomány fejlődését jelző uralkodó nézeteket ismerteti, a hippokratészi elvektől a legmodernebb, ún. „új hippokratészi”

felfogásig. A továbbiakban bebizonyítja, hogy a dialektika négy alaptétele érvényes az orvostudomány terén is, majd összehasonlítja a humánus orvosi gyakorlatnak a kapitalista országokban elfogadott alapelveit a szocialista országokban megvalósuló, valóban humanista elvekkel. A szocialista országokban az orvostudomány nagymértékben tekintetbe veszi a beteg környezetét és a társadalom hatását a betegségekre. A szocialista országok betegbiztosítási rendszere érvényesíti a társadalom felelősségét az egyénnel szemben. Különösen fontos ebből a szempontból a munkacégészségügy, amely egyre nagyobb szerepet játszik és az orvosi gyakorlat „társadalmivá” válása, amely kiküszöböli az orvos és a beteg közti kapcsolattól a pénzt. Az orvos és a beteg közti kapcsolat ezáltal válik igazán humanussá. Végül megállapítja, hogy az egészségügyi kérdések szoros összefüggésben vannak a szocialista országok egész elméleti és gyakorlati tevékenységével.

A tudományos krónika

rovatban Paul Labérenne új könyvekről számol be. Ismerteti Izydora Domboskanak, a gdanski egyetem tanárának könyvét *S. A. Eddington természetfilozófiájáról*. Labérenne szerint a könyv túlságosan komolyan veszi mindazt, amit Eddington fizikájának és filozófiájának módszerbeli különbözőségéről mondott. Labérenne szerint Eddington filozófiai miszticizmusa tudományos munkáiban is megnyilvánul, pl. abban, hogy a priori módszerekkel akar összefüggést megállapítani a kozmológiai és atomkonstansok között, továbbá abban is, hogy kozmogóniájában a világ keletkezését vallja.

Labérenne *C. F. von Weizsäcker* német fizikus cikkgyűjteményével kapcsolatban megállapítja, hogy ez a könyv a mai tu-

dományos idealizmus Eddingtonétól eltérő formáját képviseli. A könyv, amely Weizsäcker cikkeinek és előadásainak gyűjteménye, megmutatja, hogy filozófiai gondolatai a kantizmusból, a pozitívizmusból és a modern fenomenológiából indulnak ki, és az egzisztencializmushoz és irracionálizmushoz jutnak el. Mialatt De Broglie és mások arra törekednek, hogy a klasszikus determinizmust az atomfizikában is érvényre juttassák, Weizsäcker kitart amellett, hogy az atomfizika olyan fizikai fogalmakat teremtett, amelyeket nem lehet realista módon magyarázni. A világ végtelenségével kapcsolatban Kant antinómiáiból kiindulva kijárja mutatni, hogy az emberi megismerés lényegileg korlátozott, és korlátozott az ember hatalma is a természet felett. Ebből egzisztencialista jellegű következtetésekhez jut el. Az egzisztencializmus pesszimista következtetéseiből misztikus kiutat keres, és ilyen misztikus módon bizik egy olyan új korszakban, amelyben a dolgokban véghezvitt változások az embert „a szubjektum—objektum viszonyának más értelmezéséhez viszik”, és: „az ember csodálkozó szeme egy új természetre táruul.” Labérenne megállapítja, hogy a racionalizmusból Weizsäckernél semmi nem maradt és olyan ideológiát teremtett, amely egyenesen a középkorból ered.

Végül a most megjelent általános tudománytörténet első kötetét ismerteti, amelynek címe: Az ókori és középkori tudomány. A mű enciklopédikus jellegű; hibája, hogy elvlasztja a tudományokat és a technikát. (Ez utóbbi fejlődésével egy másik kötet foglalkozik majd). A kötetben foglalt tanulmányok között több olyan van, amely nem kellőképpen tárgyalja a tudományok és a társadalom fejlődése közti kapcsolatot. Ebből a szempontból örvendetes kivétel Needham és Haudricourt cikke a középkori Kína tudományáról.

A történelmi krónikában

Jean Dautry „Robespierre közöttünk” címmel a Robespierre-ről megjelent tanulmányokkal foglalkozik. A cikk a burzsoá hamisítással szemben, amely Carnot-t tünteti fel a forradalom vezéralakjának, Mathiez, Lefebvre, Massin stb. Robespierre-ről adott értékelését méltatja.

Spanyolországi krónika

„Költők és filozófusok Spanyolországban” címmel Jacques Rebersat Darmangeat-nak Antonio Machado-ról szóló könyvével és Guy: „A tegnapi és a mai spanyol filozófusok” című könyvével foglalkozik. A Machado-ról szóló könyv igen érdekesen mutatja be egy individualista értelmiségi fejlődését az irracionálizmustól és az egzisztencializmustól a harcoss humanizmusig. Machado a század elején még az egzisztencializmushoz hasonló nézeteket vallott; szerinte az ember semmit nem tud a rendeltetéséről. Ebből az egzisztencialista álláspontból jut el a harcoss humanizmushoz, az eszmében való hithez.

Guy könyve első részében az egyes spanyol filozófusokat ismerteti. A régebbi filozófusokról szóló rész elég tárgyilagos, de a modernekről szóló részből kimaradtak pl. a szüzműzetésben elő republikánus gondolkodók. A szerző az újtomizmusnak tulajdonítja a legnagyobb szerepet a spanyol filozófiai életben.

A levelezés rovat

Louis Horowitz választát tartalmazza R. de Jouvenel kritikájára, amely Horowitz „A háború és a béke eszméje a jelenkori filozófiában” című könyvéről jelent meg. Horowitz kifejti, hogy véleménye szerint a béke eszméje és az emberiség fennmaradásának a gondolata közös eszme lehet a legkülönbözőbb társadalmi rendszerekben és elméletekben. Jouvenel válaszában lényege, hogy Horowitz elismerésméltóan harcol a békéért. Felfogása azonban idealista, mert ha elfogadjuk tételét, hogy a béke az egész emberiség közös érdeke, akkor elég lenne arról meggyőzni az Egyesült Államok vezető politikusait, és ez esetben nem lenne szükség arra, hogy külön mozgalmat vívja ezt a harcot. Nem véletlen, hogy a kapitalista tábor filozófiája agresszív, a szocialista tábor pedig szükségszerűen és őszintén a béke híve.

A könyvrovatban

figyelemre méltó Jean Dautry-nak Cuvillier: „Emberek és ideológiák 1840-ben” c. könyvéről írott ismertetése. Cuvillier az 1848-as forradalmak időszaka szocialista eszméinek kiváló szakértője. Könyvében azonban azt az alapvető hibát követi el, hogy a kommunizmust etatistának és elnyomó jellegűnek tünteti fel, és szembeállítja vele a kor szocialista mozgalmait, amelyek szinte tisztán munkásjellegűek, és demokratikusak. Ez az értékelés tökéletesen ellentétben áll azzal a ténnyel, amelyet Marx és Engels állapítottak meg, hogy ti. a 48-as forradalmak idején a kommunista mozgalmak voltak proletárjellegűek, míg a szocializmus kispolgári irányzat volt.

**Marcel Prenant : A tudományos fejlődés
mai problémái Franciaországban**

A szerző megállapítja, hogy Franciaország a természettudományos oktatásban hátramaradott. E hátramaradottság egyik jele a tudományos oktatómunka és kutatómunka szétválasztása. A tudományos oktatás helyzete rendkívül rossz, helyiségek, laboratóriumok nem állnak megfelelő számban rendelkezésre és míg a Szovjetunióban az oktatók és a hallgatók arányszáma 1 : 10, addig Franciaországban 1 : 55. A kormány nem ad elegendő pénzt az elméleti kutatómunka és oktatómunka fejlesztéséhez, mivel már az első világháború utáni időszaktól kezdve a tőkésosztálynak elsősorban a maximális profit volt az érdeke, nem pedig a termelés fejlesztése.

1930-ban megalakult a tudományos kutatás nemzeti központja, azzal a célkitűzéssel, hogy a tudományos kutatást kivonja a trösztök befolyása alól. Valóban, ennek az intézménynek kutatóintézetei kevésbé állnak a trösztök befolyása alatt ma is, mint az egyetemek természettudományi fakultásai, de az ott dolgozó kutatók fizetése jóval kevesebb, mint az iparban hasonló munkát végzőké.

Mintegy 50, tudományos kutatásokkal foglalkozó szervezet működik Franciaországban a különböző minisztériumok hatásköre alatt. A felszabadulás után a kutatók és az egyetemi oktatók célja az volt, hogy az egyetemen és a tudományos kutatás nemzeti központjának intézeteiben folyó alapvető kutatómunkát összehangolják a különböző kutatóintézetek alkalmazott kutatómunkáival. Ezt azonban a trösztök megakadályozták, mert így lehetővé vált volna az ipari laboratóriumoknak adott állami szubvenciók ellenőrzése. A tudományos kutatásokra adott állami hitelnek csak 15%-át fordítják az alapvető kutatásokra, noha ezek a kutatások a tudományos eredményeknek legalább felét teszik ki. A kutatók és az oktatók kívánsága, hogy a nemzet érdekében a lehető legnagyobb mértékben fejlesszék az alapvető kutatásokat, annak ellenére, hogy ezek nem hoznak azonnali hasznot. Az egyetemek és a tudományos kutatás nemzeti központjának kutatóintézetei megfelelő biztosítékot jelentenek ezek felhasználására. A fejlődés érdekében biztosítani kell a főiskolától kezdve az egyetemig a tudományos és technikai szakemberek megfelelő fejlődését. Az egyetemek helyreállítására, kibővítésére nagyobb összeget kell fordítani.

**Josef Polisensky : Comenius és kora.
(I. rész)**

A szerző Comenius életét három korszakra osztja. Az első korszakban a fiatal tudós népe javára akarta fordítani mindazt, amit külföldön elsajátított. Ebben az időben a cseh nyelvvel, történelemmel és földrajzzal foglalkozott. A fehérhegyi csata után súlyos válságon esett át, de nem mondott le a küzdelemről. Életének második szakasza lesznoi emigrációjának idejére esik. Ebben az időben a tudományok tudományát akarja megteremteni, az általános tudományt, és ennek fontos részét, a didaktikát. További terve, hogy a különböző egyházak kibékítésével a kereszténység egységét létrehozza. E törekvése egyidejűleg irányult a Habsburgok és a katolikus egyház ellen. A westfáliai béke után már csak a társadalom apokaliptikus felfordulásától, vagy a társadalom utópikus újjászervezésétől várta a felszabadulást a Habsburg uralom alól. Élete utolsó szakaszában azon szellemi válság ellen harcolt, amelyet a Habsburg-ellenes erdélyi fejedelemben és Cromwellbe vetett remények meghiusulása hozott létre. A kétségbeesés ellen részben a chiliazmus gondolatával, részben a társadalom újjászervezése tervének kidolgozásával küzdött.

A cikk e számban közölt része Comenius élete első korszakával foglalkozik. Ismerteti Morvaország helyzetét Comenius gyermekkorára és ifjúsága idején, herborni tanulmányait és első munkáit, amelyekben már az enciklopédikus tudomány gondolata is felmerül. A társadalmi kérdésekkel Comenius már a fehérhegyi csata előtt is foglalkozik. A fehérhegyi csata után társadalomkritikája sokkal élesebb lett. Kétségbeesésében felteszi a kérdést, vajon miért nem járt sikerrel a protestánsok felkelése a Habsburgok ellen, amikor ők szolgálták Krisztus ügyét, mert vallási szempontból igazolhatatlannak tartotta a csehek vereségét. További kiutat részben a chiliazmus gondolatában, részben pedig nevelési reformban keres.

**Gilbert Murry : A filozófia körképe.
A francia enciklopédia filozófia-kötete (I. rész)**

A most megjelent Francia Enciklopédiának a filozófiát tartalmazó 19. kötete három részre oszlik. Az első részben az egyes filozófusok egyéni nézeteit fejti ki, a második rész címe : „A problémák

állása és a kutatás módszerei”, a harmadik rész: „A filozófiai tanítások kidolgozása” címmel jelent meg. A szerző megállapítja, hogy a kötet összeegyeztethetetlen irányzatok keveréke, az összeállítás azonban tükrözi az Enciklopédia szerkesztőinek véleményét és szándékait. Ez az álláspont a hagyományos spiritualizmus, amely formáját változtatta ugyan, de lényegét nem. Jellemző a válogatás módjára és a kötet szellemére, hogy egyetlen marxista szerző szerepel benne, aki 5 oldalon a dialektikus materializmust ismerteti, de az egzisztencialista filozófusok közt egyetlen sem tartozik a „Temps Modernes” köréhez és a perszonalizmust sem az „Esprit” munkatársa fejt ki.

A cikk részletesebben foglalkozik Morot–Sir cikkével, amelyből világosan kiderül reakciós politikai állásfoglalása és a marxizmussal való szembenállás. Morot–Sir azonosítja a szellemet, az erkölcsi értéket a Nyugaton uralkodó felfogással és így könnyű kimutatnia, hogy az erkölcs védelme elválaszthatatlan a spiritualizmus és az adott politika védelmétől. Minden morális értéket relatívnak tart, amelyek csak részlegesen tudják igazolni az emberi cselekvéseket. Minden emberi cselekvés szerinte csak játék, az ember életének lényege a transzcendenssel való kapcsolat, s transzcendens jele a halál. Morot–Sir szerint tehát a szellem az egyéni élet rablővágya mögött csak a saját halála miatti elkeseredést találja. A reális élet pusztá játék, s e mögött a halál végzete rejlik. A nyugati filozófiai védelmezője tehát a halál filozófiáját hirdeti.

Polin is harcol a marxizmus ellen a kötetben megjelent két cikkében. Egyik cikkében mereven szembeállítja egymással az értéket és a létet, az érték szerinte a léten kívül van és az ember adja hozzá a tényekhez. Az egyéni az érték teremtésének egyetlen principiuma. Az eszmei fejlődés elvét hirdeti: az individuális erkölcsi eszmék szerinte egy uralkodó érték felé tartanak –, és ez a közösség uralkodó értéke. Polin politikai filozófiája is azon alapul, hogy az egyes emberek politikai filozófiai a politikai tudományban összegeződnek. Ebből az aspektusból tekintve a társadalmi erők és intézmények mozgása csak a felszín, a lényeg az egyének nézetei jelentik. Polin az egyént tartja az egész kozmosz mozgatójának, ugyanakkor a történelmet sem tudja tagadni, de nem képes kijelölni az egyén helyét a történelemben.

A cikkíró megállapítja, hogy a kötet osztálytartalma nemcsak a politikával kö-

zeli kapcsolatban álló cikkekből derül ki, hanem a racionalizmus felbomlásának és a racionalista irányzatok elkülönülésének tényében is. A racionalizmus elvesztette lendületét; még azoknál a filozófusoknál is (pl. Nabert), akik lényegében hívek maradtak a racionalizmus hagyományaihoz, teljesen hiányzik az öntudat fejlődésének optimista gondolata. A szerző kifejti, hogy pl. Bastide-nál a Fichte-féle belső cselekvés misztikus és minden létező belsejében levő transzcendens felé irányuló mozgással azonosul. Ez a filozófus az egész metafizikai és vallási hagyományt felhasználja arra, hogy felszólítsa az embereket: alakuljanak újjá és szenteljék magukat a végtelen tökéletesség felfedezésének.

A szerző ezután a fenomenológia és az irracionalizmus viszonyával foglalkozik. A kötetben Berger helyesen állapítja meg, hogy a fenomenológia eredetileg a pszichologizmus és a pragmatizmus elleni harcban született, a neokantizmus radikalizálódását jelentette, és egyben bizonyos visszatérést a kartezianizmushoz. Az egzisztencializmus ezzel szemben már eredetében is egészen más, mert a belső élet kikutatására vállalkozott. Ez a két irányzat bizonyos mértékig összekeveredett, mert az egzisztencialisták a fenomenológiát mint pusztán pszichológiai leírások és misztikus álmódosítások leírásának módszerét használták, s ez Husserl szellemétől teljesen idegen volt. Heidegger pedig a fenomenológiát változtatta egzisztencializmussá.

A szerző részletesen foglalkozik Jean Wahl-nak az egzisztencializmus történetéről szóló tanulmányával. Megállapítja, hogy a szerző helyesen választja külön Sartre és mások ateista egzisztencializmusát a Gabriel Marcel-féle vallásos egzisztencializmustól. Hibájaként rója fel, hogy az egzisztencializmus történetébe sorol olyan filozófusokat is, mint pl. Descartes, akiknek szelleme az egzisztencializmusnak teljesen ellentmond. A fenomenológia és az egzisztencializmus kettőségét helyesen mutatja be, és helyesen mutat rá arra, hogy Heidegger Bergson és Scheler hatása alatt áll, de nem magyarázza meg, hogy miért térnek el Sartre és Gabriel Marcel utjai.

A cikk rendkívül figyelemre méltónak tartja Gabriel Marcelnak a kötetben közölt vallomását. Gabriel Marcel leírja, hogy nemcsak a különböző filozófiák befolyására lett egzisztencialista, hanem különböző élmények, pl. a második világháború által keltett tehetetlen rémület hatására is.

**Francis Jourdain : A művészi zseni kérdéséről.
Válasz Georges Cogniot-nak**

A szerző vitábaszáll Cogniot-nak azza az állításával, mely szerint a zseninek általánosan elismert jegyei vannak. A zseni általános elismertségét is kérdésesnek tartja egyrészt azért, mert a tömegek nagy része nem is ismeri őket kellőképpen, másrészt példákat hoz arra vonatkozóan is, hogy kiváló művészek egymást tökéletesen rosszúl értékelték. A tehetséget nem tartja osztályjellegűnek. Különösen élesen utasítja vissza Cogniot-nak azt az állítását, hogy a szép az ember előtt, tőle függetlenül is létezik. A szerző szerint Cogniot azért vádolja őt szubjektívizmussal, mert nem ismeri el a szép abszolút, emberen kívüli létezését, az ízlés és a zseni abszolút kritériumait.

Roland Desné : A művészi alkotás kérdéséhez

A szerző Cogniot és Jourdain vitájához kapcsolódik. Kifejti, hogy egy műalkotás jellege s az a kérdés, hogy a széles tömegek számára érthető-e vagy sem, azoknak a kapcsolatoknak a jellegétől függ, amelyek a művészt a társadalom többi tagjaihoz fűzik. A társadalom és a művész közötti szakadék modern jelenség, a kapitalizmussal kezdődött. Zsdanovnak az a kijelentése, hogy mindez, ami valóban zseniális, hozzáférhető a tömegek számára, a szocialista társadalom viszonyaira vonatkozik.

Rénaud de Jouvenel : Az esztétika kérdéséhez

A szerző abból a kérdésfeltevésekből indul ki : mi hat ránk ma is a régi társadalmak művészetéből. Véleménye szerint ez minden egyes esetben a mű realizmusa. Ezután megállapítja, hogy az egymástól legtávolabb eső társadalmak azonos fejlettségi fokon egymáshoz hasonló művészeteket hoztak létre. Ez bizonyítja a társadalom alapvető hatását a művészi fejlődésre. Végül megállapítja, hogy a múlt művészetének nagy alkotásait a tömegek nem érthetik meg bizonyos műveltség és kultúra nélkül.

A „Történelmi krónikában”

(Jean-Pierre Vernant) „A nemzetközi kutatások” c. kiadvány II. kötetét ismerteti, amelyben több tanulmány foglalkozik az ókori rabszolgasággal. *Guenther* és *Schrot* megállapítják, hogy a rabszolgaságból a feudalizmusba való átmenet a római biro-

dalomban területek szerint különböző volt. A rabszolgatársadalomnak három formája volt : a patriarchális, a tipikus és a késői. Keleten akkor jött létre a rabszolgaság, amikor a technika még kevésbé volt előrehaladott : a bronzkorszakban, míg Görögországban a vaskorszakban. Úgy látszik, hogy keleten nem is vált egészen alapvetővé a rabszolgamunka. A szerzők szerint a Kelet és a görög-római világ rabszolgaságának fejlődése egyenlőtlen volt és véleményük szerint a marxista történészek még nem kutatták ki kellőképpen a rabszolgagazdálkodás alapvető törvényeit.

Kuo Mo-zso cikke

az ókori Kína rabszolga gazdaságáról azt állítja, hogy Kínában is voltak olyan korszakok, amikor a rabszolgagazdaság volt az alapvető. A döntő különbség a kínai rabszolgatársadalom és a klasszikus ókori rabszolgatársadalom között az, hogy a kínai rabszolgatársadalom a föld köz tulajdonán alapul és akkor indult hanyatlásnak, amikor ez lassanként magántulajdonba ment át.

Sereni cikke

a liguriai kelták és aligurok államalakításáról szól. A cikk az időszámításunk előtti VI. századtól a római hódítás kezdetéig tartó időszakot tárgyalja. A recenzor szerint a legérdekesebb kérdés a tanulmányban az, hogy az osztálynélküli társadalomban a lakosság kor szerinti megoszlásának fontos szerepe van. Sereni szerint a kor szerinti osztályozódás „a régi és az új közti küzdelem sajátos formája”, a generációk dialektikája.

Utsenko tanulmánya

a görög és római rabszolgatársadalom osztályszerkezetével foglalkozik. Megkülönbözteti az alapvető osztályokat és a mellékes szerepet játszó osztályokat. Utsenko szerint a rabszolgatartó társadalom tipikus formája – amikor ti. a rabszolgatartók és rabszolgák közötti ellentét lett az uralkodó ellentét – csak a római birodalom idején következett be.

A recenzor szerint Staermann és Kovaljov cikkei bizonyítják, hogy a Szovjetunióban széles körben kutatják a római birodalom bukásának okait. Staermann cikke szerint a középbirtok volt a rabszolgagazdaság legmegfelelőbb formája. Ekkor volt meg a szükséges egyensúly a termelő-

erők jellege és a termelési viszonyok között. Staermann szerint a római birodalomban a gazdaságon kívüli kényszer nem hatott alapvetően a rabszolgatartó társadalom fejlődésére.

Staermann szerint a termelőerők fejlődésének megvolt a lehetősége az időszámításunk előtti első századig. A II. századra a nagybirtokok kialakulásával ez megszűnt és a termelőerők csak úgy fejlődhettek, ha a rabszolgák érdekeltté válnak a termelésben. Staermann szerint a rabszolgagazdálkodás az időszámításunk utáni II. század második felében kezdett

megszűnni és a IV. század elejére már a folyamat be is fejeződött, és létrejött a feudalizmus. Az átalakulás alapvető oka az volt, hogy a termelőerők fejlődése csak a régi rabszolgabirtokok kisbirtokokká történő felosztásával mehetett tovább.

Kovaljov cikke

ellentmond Staermannnak, mert azt állítja, hogy az új feudális társadalom kialakulása nem ilyen rövid idő alatt ment végbe, hanem, amint Engels is megállapította, a folyamat évszázadokig tartott.

LA PENSÉE 1958. 78. SZÁM

Gilbert Mury : A filozófia körképe.

A francia enciklopédia filozófia-kötete

(Az előző számban megjelent cikk folytatása)

A cikkíró hibáztatja, hogy alig esik szó a természettudományok filozófiai problémáiról. Bachelard cikke foglalkozik ugyan ezzel, de ezt a racionális értékek alkotása címén tárgyalja. Bachelard racionalista; hangsúlyozza a racionalizmus és a kísérleti módszer együttesének gyümölcsöző hatását, de megállapítja azt is, hogy a mai fizikában törés van az empiria és a racionális törvény kutatás között. A kötetben a fizikán és a kémián kívül más természettudománynak semmiféle filozófiai tárgyalása nem található. Ez azért is figyelemre méltó, mert míg pl. a neuropszichiátria filozófiai problémáival nem foglalkozik, a pszichoanalízist igen bőven tárgyalja. Lagache pl. megállapítja, hogy a pszichoanalízis egyszerre kísérleti erkölcs- és kísérleti metafizika. Lacroze pedig együtt tárgyalja a behaviorizmust, a pavlovi pszichológiát és a pszichofiziológiát azon az alapon, hogy ezek csak a külsőleg észlelhető jelenségek vizsgálatára korlátozódnak. A szerző tehát mechanikus materializmussal vádolja a marxista pszichológiát is.

A szociológiai cikkek közül Gurvitch-é a legfigyelemreméltóbb. Gurvitch a maga módszerét „*dialektikus hiperempirizmus*”-nak nevezi. Látja, hogy a pusztá empiriából zűrzavar keletkezik, de az ellen is harcol, hogy a szociológia bármiféle filozófiai tanításhoz kapcsolódjék. Cikke a legjobb bizonyítéka annak, hogy a társadalomtudományok, és különösen a szociológia nem fejlődhetnek materialista dialektika nélkül.

Mury megállapítja, hogy a kötetben a filozófiának nincs egységes meghatározása.

Lacroix pl. „*kérdező szellem*”-nek tartja; Souriau szerint a filozófia a szellemi uralom és a cselekvő igazságtétel kettős akarata, Guérout szerint a világ logikus szerkezetű víziója stb. Mindebből a racionalizmus bomlási jelei láthatók. Ez a bomlás megnyilvánul abban is, hogy egyesek a kötet szerzői közül mindenféle megismeréssel való kapcsolatról le akarnak mondani és a filozófia lényegének a belső egzaltációt tartják. Forest szerint pl. a filozófia lényege a szellem önmagával való egybeesésén érzett névtelen öröm. Dufrenne szerint a filozófia az értékkel foglalkozik, és ezt az értéket nem gondolni kell, hanem érezni. Jankélévitch a zene által okozott hatás különleges pillanatáról elmélkedik, amikor az ember a saját végességéből kilép, de a zene elmúltával ismét véges emberré lesz. Hogy ezen vigasztalódjék, az ember létrehozza a filozófiát, a „metamuzsikát”, az örök koncertet.

Míg Jankélévitch célja elsősorban az olvasó elkápráztatása, Jean Wahl az egzisztencializmus ugyanezen irányának – amely az örökhöz a művészet útján akar eljutni – teoretikusa. Wahl egzisztencializmusa James, Bergson és főleg Schelling hatását tükrözi. Nála semmi nem marad a metafizika tárgyából, újplatonista dialektikát dolgoz ki, s a filozófia régóta kialakított szubsztancia fogalma helyett átértézt, a költészet tárgyhóhoz hasonló szubsztanciáról beszél.

A marxizmusról öt oldalon van mindössze szó. E cikk írója Lefébvre, célja annak bebizonyítása, hogy a marxizmus nem dogma. A recenzor Lefébvre hibájának tartja, hogy a tételeket túlságosan is kételkedő formában fejti ki, és módszere igen hasonlít a módszeres kételkedéshez. Lefébvre írása alapvetően védekező jellegű. Nem eléggé alkalmas arra, hogy a járattan olvasónak megmagyarázza a marxizmus

alaptételeit; a dialektika alapp problémáit pl. nem is foglalja össze. Viszonylag bonyolult, csak marxisták számára érthető részletkérdések tárgyalásába bonyolódik. A marxizmuson belül a megváltozott tételeket emeli ki, nem kellőképpen tárgyalja a biztos alapelveket, ezért a cikk azt a benyomást kelti, hogy a marxizmus valamilyen „bizonytalan” filozófia.

A recenziens végül megállapítja, hogy a francia enciklopédia filozófia kötete igen jól tükrözi az imperializmus mai szakaszában kialakult filozófiát. Megállapítja, hogy a két világháború hatása megerősítette a szubjektivizmust, a pesszimizmust, amelynek alapja az időből és a történelemből való menekülés. Egyoldalú dolog volna azt állítani, hogy racionalizmusnak bizonyos hagyományai nem élnek tovább, a filozófia jellemző vonása azonban az irracionálizmus.

J. T. Desanti : Gramsci, az emberiség funkcionáriusa

(Desanti Rómában tartott előadásának a szövege)

Gramsci szerint a filozófia nincs távol a mindennapi élettől; éppen ezért úgy vélte, hogy a naív, nem filozófiai gondolkodás, mint a kultúra spontán származéka, a filozófiai gondolkodás kiindulópontja. A filozófiát olyan társadalmilag meghatározott valóságos mozgásnak tartja, amely által a különböző osztályok társadalmi összeütközései is világossá válnak. Noha a filozófiát az osztályharcból és az osztályok bonyolult mozgásából vezette le – a szubjektív tényezőt, egy-egy filozófus egyéni munkáját is fontosnak tartotta. Ez az egyéni momentum azonban Gramsci szerint mindig az általánosnak, az osztályok mozgásának van alárendelve.

A nagy filozófusok munkáiban a konkrét valóságra vonatkozó gondolatok fogalmi kidolgozást, közvetett kifejezést kapnak. A fogalmi kifejezési mód közvetítést jelent az elmélet és gyakorlat közt. E nélkül a valóság és a gyakorlat problémái csak közvetlen, zavaros kifejezést nyerhetnek. Gramsci azonban az elmélet és gyakorlat kapcsolatát nem csak általánosságban fejtegette, hanem bemutatja ennek korok szerint változó jellegét is. – Ha az elmélet és gyakorlat kapcsolata nincs meg a filozófiában, a filozófia általánossága pusztán forma lesz és nem lesz többé szerepe a kultúra fejlődésében. Még a legabsztraktabb filozófia is a valóságot tükrözi, még ha ez a tükrözés fogyatékos is. Az e fajta tükrözés is kapcsolatban van a gyakorlat-

tal, noha egyes esetekben a fogalmi formában ez eltűnik. De ez a filozófia is *közérdekűvé* válhat, ha továbbfejlődik a gyakorlat-hoz fűződő pozitív kapcsolata. A nagy filozófiai tanításokat, Gramsci szerint, a történelemnek, a gyakorlatnak ez a „körül-folyása”, a tőle való eltérés és a hozzá való visszatérés jellemzi. Gramsci szerint egy filozófia annyiban általános, mint gondolat, amennyiben forradalmi és gyakorlati. Éppen ezért a „tisztá” filozófiának a munkáosztály valóságos mozgásával való egyesülése nem szünteti meg, sőt fokozza a fogalmi gondolkodás tisztaságát. A gyakorlat filozófusa ugyanis nem áldoz fel semmit sem az elméletből, ellenkezőleg, tevékenysége révén többet lát meg a dolgok természetéből, mint a tiszta elmélet. Husserl szerint a filozófus „az emberiség funkcionáriusa”. Desanti megállapítja, hogy ez nem vonatkozik a Husserl-típusú filozófusra, hanem Gramscira, a párt filozófusára.

A. R. Joanisian : Restif de la Bretonne és az utópikus kommunizmus

(A Történettudomány kérdései c. szovjet folyóirat 1957. 6. számának cikke.)

Az író szerint Babeuf mellett Restif de la Bretonne volt a Direktórium és Napóleon uralma alatt az utópikus kommunizmus legfőbb képviselője. A forradalom előtt, 1770 és 80 között, a parasztság és a kispolgárság érdekeinek szószólója. Falun paraszttársulásokat, a városokban pedig fogyasztási szövetkezetek alakítását javasolta. Ebben az időszakban legérdekesebb terve szerint a nyomdász munkásoknak termelési társulásokot kell alakítaniuk. Ilyen jellegű elképzelései az utópista kommunistáknak még ez időben nem voltak; ez az 1830–40-es évek terveinek antipációjára. Ebben az időben még egyenlősítő földosztást javasolt, továbbá azt hirdette, hogy a különböző foglalkozások és osztályok képviselői társulások létrehozása céljából alakítsanak szövetségeket. A polgári forradalommal kapcsolatban álláspontja ellentmondásos volt. A jakobinus diktatúrától félt és mint a kommunizmus híve, ellenezte a jakobinusok gazdasági intézkedéseit.

Thermidor után belátja, hogy a jakobinus diktatúra helyes úton haladt. Ebben az időben élesen támadta a burzsoázia uralmát. A Direktórium alatt azt írta, hogy a kormány a spekulánsokat támogatja, egoizmus és immoralitás uralkodik. Követelte, hogy a kormány a népi érdekekben avatkozzék be a gazdasági életbe, árrögzí-

tést és az árakhoz viszonyított olyan bérezést követelt, amelyet minden dekádban ellenőriznek stb. Hangsúlyozta azonban, hogy az alapvető bajokat csak a magántulajdon megszüntetésével lehet felszámolni. Magántulajdon szerinte nem volt mindig, a királyok vezették be, megszüntetve az őskommunizmust. A magántulajdon hívei nem is lehetnek igazi demokraták, mert ők tulajdonképpen királyságiak. A magántulajdon természetellenes, ez teszi rosszá az emberi szenvedélyeket is. Nyolcféle gazdasági, politikai rendszert különböztetett meg; ezek közé sorolta a burzsoá köztársaságot is. Erről írva kifejti, hogy a népnek ez sem jobb, mint a monarchia. A kommunizmus a legjobb rendszer, ez méltó egyedül az emberhez. Ebben az időben élesen támadja az egyenlősítő kommunizmust. A vagyonegyenlőség szerinte destruktív gondolat, hátralepést jelentene, visszasüllyesztené az embert a hottentóták állapotába, megszüntetné a tudományt és a művészetet. A luxust sem ítélte el. A vagyonegyenlőséget egyébként megvalósíthatatlannak látta. A kommunizmus szerinte nem egyenlősítést jelent, hanem biztosítékot a szűkség ellen, azt, hogy mindenki képességei szerint dolgozzék és szorgalma szerinti társadalmi helyzetet foglaljon el. A magántulajdon megszűnésével nem szűnik meg a társadalmi hajtóerő, sőt ez fokozza majd az emberek ambícióit, mivel a kommunizmus összeegyezteti az egyéni és a közérdeket. Restif de la Bretonne tehát általánosságban jól megvédi a kommunizmust az ellene felhozott érvekkel szemben. A kommunista társadalom képét részletesen is kidolgozza. A társadalom minden emberről gondoskodik. Minden évben mindenkinek megmondják, hogy mit és mennyit kell dolgoznia, és ezt számon is kéri tőle. Az elosztás érdem szerint történik, a pénz nem szűnik meg, de a vagyonok örökletességét eltörlik. Restif de la Bretonne Babeuf halála után pesszimistává vált. Írásaiban nem találhatók meg Babeuf legértékesebb gondolatai: az új társadalmi forradalom és a munkások diktatúrájának gondolata. Restif de la Bretonne tulajdonképpen egy-

részt a 18. századi kommunisták epigonja, másrészt a 19. századi kommunizmus előfutára. Kommunizmusa, noha nem egyenlősítő, elég primitív, mert a társadalom életét minden apró részletben szabályozni akarta. Új elem nála, hogy az egyenlősítést és az aszketizmust elítéli.

Francis Jourdain: Vita. A művészi alkotás problémája. Levél Roland Desnéhez

Jourdain Desnének a „Pensée” előző számában írott cikkére válaszol. Desné szerint a művész és a társadalom közti szakadás csak a kapitalizmusban jött létre. Jourdain ezzel szemben kifejti, hogy ez általános jelenség az osztálytársadalmakban.

A *Tudományos Krónikában* Pierre Boiteau „Lamarck a „Nép klasszikusai” között” címmel Lucien Brunelle Lamarck tanulmányával, válogatásával foglalkozik. A tanulmány Lamarck materialista szemléletét, a természet fejlődéséről alkotott történeti felfogását, valamint a fejlődés gondolatának az emberi társadalomra való lamarcki alkalmazását ismerteti. A cikk-író helyesli, hogy a tanulmány nem tünteti fel Lamarckot következetes materialistának, hanem rámutat Lamarcknak részben a tudományok akkori állásából következő, részben ideológiai-világnézeti korlátaira is.

A *Könyvek* rovatban Jean Varloot, Charles Parain-nek „Marcus Aurelius” c. könyvét ismerteti. Az ismertetés kifejti, hogy a könyv, amely nagy tudományos felkészültséggel íródott, Marcus Aureliust, más írásokkal ellentétben nem felvilágosított uralkodónak mutatja be, hanem kifejezetten konzervatívnak, haladásellenesnek, s mint gondolkodót is középszerűnek. Sztoicizmusa egy olyan világ elől való menekvést fejez ki, amelyért ő maga is felelős volt.

Ugyanebben a rovatban Leibniz és Clarke levelezésének kiadásáról számol be Lucy Prenant. A recenzió kiemeli, hogy a levelezés rendkívül érdekesen mutatja be az energetikai és a klasszikus mechanikai szemlélet összeütközését.

MIND 1958. 1. SZÁM

Stuart Hampshire és H. L. A. Hart: Elhatározás, szándék és bizonyosság

A cikk az elhatározás pszichológiáján belül az embernek saját önkéntes (szándékos) eljövendő cselekedeteiről való tudását vizsgálja. A jövendő cselekedeteinkről való

bizonyosságnak két fajtáját különbözteti meg. Az első az empirikus evidencián alapuló „induktív bizonyosság”, mely a cselekvőnek vagy más embernek régebbi, hasonló körülmények között tanúsított magatartásán, illetőleg e magatartás megfigyelésén alapul, s erre támaszkodva

a cselekvő jövődő magatartását előre-látja, mintegy „megjósolja”. Így a cselekedet „bizonyos értelemben” és „bizonyos fokig” nem-önkéntessé, nem-szabaddá válik, aminek következtében alhatározásról sem beszélhetünk, hiszen ebben az esetben a cselekedet a cselekvő ellemőzésén kívül eső okok következménye. Szerző tehát az „előrelátható”, „megjósolható” fogalmát szembeállítja az „önkéntes”, „szabad” stb. fogalmával. Hasonlóképpen értelmetlenség elhatározásról beszélni ott is, ahol a cselekvő tudományos alapon, különböző megfigyelések alapján bizonyos benne, hogy a szabad elhatározás csak látszat. A jövődő cselekedetemről való bizonyosság másik formája az északokon, indokok mérlegetésén alapuló bizonyosság: elhatározás, amit többnyire a bizonytalanság, latolgtatás periódusa előz meg. E két forma megkülönböztetése a cselekvési szándék kialakulásában — ez a cikk fő mondanivalója.

L. Goddard : Igaz és bizonyítható

A cikk Gödel tételével kapcsolatos ismeretelméleti problémákkal foglalkozik. Gödel tételét általában így szokták idézni: Létezik olyan G algebrai ítélet, hogy sem G , sem non- G (vagyis sem az ítélet igazsága, sem hamissága) nem bizonyítható. Egyesek e tételből arra következtetnek, hogy az igazról és hamisról való intuíciónk túllépi bizonyíték-létrehozó képességünket s ezzel formális gondolkodásunk korlátba ütközik. A szerző e nézetet a következőképpen cáfolja. A Gödel-tételt először — a fenti fogalmazásban — önmagára vonatkozó ítéletnek tekinti (amilyennel pl. az ún. „hazug” paradoxonban állunk szemben) és bebizonyítani igyekszik, hogy mint ilyen, szükségszerűen ellentmondáshoz vezet, amelynek forrása a „bizonyítható” szó kétértelmű használata. Ezekután rámutat arra, hogy a fenti problematikus fogalmazással szemben Gödel a maga írásában elkerül minden kétértelműséget, amennyiben ő a bizonyíthatatlansági tételt nem mint algebrai tételt, hanem mint az algebráról szóló tételt bizonyítja, egy olyan nyelvben, mely az algebrát mintegy körülöleli. Így aztán Gödel tétele így hangzana (ha A az algebra, L pedig egy olyan nyelv, amely az A -t tartalmazza, de szélesebb annál); bizonyítható L -ben, hogy G nem bizonyítható A -ban. Így tehát nincs szó formális gondolkodási (bizonyítási, igazság-ellenőrzési stb.) képességünk határáról. Az igazság maga nem abszolút meghatározás, hanem — csakúgy mint a bizonyíthatóság — csupán egy meghatá-

rozott nyelvben (axióma-rendszerben stb.) érvényes. Euklidész rendszerében pl. igaz, hogy a párhuzamosok nem találkoznak, a nem-euklidészi rendszerben viszont nem igaz. Továbbá az „igaz” és a „hamis” definíciója valamely formális rendszerben maga is egy másik formális rendszer, ami megegyezik Gödel tételével, amelynek értelmében egy meghatározott axióma-rendszerben felírhatunk egy olyan tételt, melynek igazsága vagy hamissága a rendszeren belül nem igazolható, amelynek igazolásához vagy elvetéséhez tehát az adott rendszeren túl kell mennünk. Így módon a deduktíve nem teljes rendszerek végtelen hierarchikus sorát kapjuk. S bár a processzusnak soha sincs vége, a hierarchiában levő bármely rendszer deduktív nem-teljességének kimutatása csak olyan másik rendszer egyidejű létrehozásával lehetséges, amely a zavaró ítéletet mint tételt tartalmazza. Valamely rendszer deduktív nem-teljességének konkrét kimutatása tehát egyben a listában következő rendszer megteremtése, s a Gödel-tétel, miközben a problematikus ítélet bizonyíthatatlanságát („ A ”-ban) állítja, egyben a kérdéses ítélet igazságát is bizonyítja. E bizonyítás úgy történik, hogy egy másik formális rendszert teremt, mely ezen ítéletet tartalmazza, s amely, minthogy az algebra minden egyéb axiómáját is magába foglalja, egyben az „ A -ban igaz” definíciója is. Mindez pedig már magában foglalja a formális gondolkodás csődjére vonatkozó következtetés helytelenségét.

C. M. Myers : A megjelenés meghatározott és meghatározható módjai

Ez az érzékelés elméletével foglalkozó pszichológiai cikk, azt tűzi ki céljául, hogy összeegyeztesse az érzékelés elméletnek azt az irányát, amely szerint mi a tárgyat mint valami egészet érzékeljük, azzal a másik iránnyal — az ún. érzéki adat-elmélettel —, mely érzéki észleleteinket különböző érzéki minőségek csoportjának tekinti. A szerző szerint mindkét szemlélet valami lényegeset mond és ezért egybe kell őket olvasztani. Észleleteinkben a dolgok mint meghatározott egészek szerepelnek, de oly módon, hogy képesek vagyunk a tárgyat mint meghatározottat és teljeset megragadni anélkül, hogy megragadnánk mindazon pontos részteket, melyekből ez a meghatározottság összeáll. A tárgy meghatározott módon való megjelenése azt jelenti, hogy a tárgy bizonyos oldalait mint kiemelkedőket határozottan és többé-kevésbé konkrétan ér-

zékéljük, s ilymódon a tárgy bizonyos meghatározott módon áll előttünk. A *meghatározható* módon való megjelenés viszont azt jelenti, hogy mi a különböző oldalakat, minőségeket mint *valaminek*, valamilyen egésznek a részeit érzékeljük, vagyis tudatában vagyunk annak, hogy vannak a tárgynak rejtett, a már részleteiben érzékeltté összefonódó, de azon túlmutató oldalai, aspektusai. E két oldal a konkrét érzéki tapasztalatban mindig együttjár, s csupán az absztrakt gondolkodás választja el őket egymástól. Mindezzel összefügg az a probléma is, amit a fogalmak nyílt természetének neveznek. Fogalmaink nyílt természete, nem kimerítő jellege ugyanis éppen e két oldal szükségszerű együttlétéből ered, amennyiben a tárgy megragadása – mint valami sajátos érzéklésközi űrlap kitöltése – úgy megy végbe, hogy míg az űrlap bizonyos kérdéseire meghatározott feleleteket adunk, addig más rubrikák kitöltetlenül maradnak és a mi észleleteinkben szerepel annak a tudata, hogy *vannak* ilyen kitöltetlen rubrikák. Mivel pedig a tárgynak számtalan oldala, aspektusa van, ezért ez az „érezésközi űrlap” vagy séma sohasem lesz teljesen kitöltve, mindig nyílt marad. Ebből az is következik, hogy feltáruló érzéklésközi bizonyos meghatározott irányú várakozás alakul ki az egészként megragadott dolog még meg nem ragadott részeire és oldalaira vonatkozólag. A jelen tapasztalat tehát magában foglalja a készséget a továbbmenésre, vagyis egy olyan tapasztalat szerzésére, amely túl fog menni a jelen tapasztalaton.

John Wilson : Szabadság és kényszer

A cikk a szabadság, szabadakarat és egyéni felelősség fogalmával foglalkozik. E fogalmakat lényegében azonos jellegűeknek tekinti s a külső kényszertől való mentességgel határozza meg. Elismeri az emberi cselekedetek okozati meghatározottságát, s ezért helyteleníti a szabadság és az előre láthatóság, megjósolhatóság szembeállítását. A szabad és a kényszerű cselekedet megkülönböztetésénél elfogadja az arisztotelészi kiindulópontot, amely szerint a cselekvés akkor szabad, ha „oka” vagy „eredete” a cselekvőben van, s akkor kényszerű, ha rajta kívül. Felvetődik azonban a kérdés: vajon van-e még értelme ennek a megkülönböztetésnek napjainkban, amikor a modern pszichológia számos eddig szabadnak tekintett cselekedetről kimutatta, hogy kényszerűek (pl. kényszerneurozís, kleptománia stb.), amikor min-

den belső ok eredetét végső soron külső tényezőkre vezetjük vissza, elismerve a „környezet” és az „öröklődés” meghatározó szerepét stb.? Mivel a szabad cselekedet is okozatilag meghatározott, ezért a cselekedet szabadságának problémája így módosul: mi a kritériuma annak, hogy mit tekintünk belső oknak és mit külsőnek? Ez pedig kapcsolatos azzal, hogy mit tekintünk „én”-nek.

A szerző Platonnal szemben – aki a „szabad” szót az értelem által kormányzott ember megjelölésére monopolizálja, a racionális „én”-t tekintve igazi „én”-nek s külső kényszernek fogva fel mindazt, ami ezt keresztezi –, Arisztotelésznek ad igazat, akinél az emberi természetnek ugyanúgy részei az irracionálisnak tekintett érzések, mint az ész. A szokásos köznap képzetekre és a mindennapi nyelvhasználatra éppen a Platonnal is megtalálható hiba jellemző, hogy tudniillik valamilyen belső „én”-t tételez fel, amelyhez képest a tudat különböző részei vagy oldalai külsők, melyek az „én”-t kényszerítik (pl. beszélünk az ő vágyáról, akarataról stb.). Ez a szabadság és felelősség tagadásának egyik módja lehet, amivel találkozunk is a jogászai gyakorlatban a védelemnél. A felelősség tagadásához úgy is eljuthatunk, hogy az „én”-t megosztva, tudatom egy részét (mégpedig mindig azt, amely a cselekedet oka volt) kizárom az „én”-ből és „külső”-nek tekintem. A helyes álláspont ezzel szemben az, „én”-t egységesnek fogja fel és küzd a helytelen nyelvi kifejezőmód következtében kialakult zavaró képzetek ellen. A cikk ezen az alapon a szabadság-probléma jellegzetesen szemantikus megoldását javasolja, mondván hogy ha ismerjük egy ember cselekedetének összes okait, akkor az a kérdés, hogy vajon szabadon cselekedett-e ő? és felelős-e ő? – pusztán verbális jellegű, s a felelet kizárólag attól függ, hogy mit értünk ezen a szón: „ő”. Ezért ha az „én” adott kritériumait s az „ő” stb. személyes névmások használatát változtat-lanként megtartjuk, vagyis az „én” számára állandó kritériumok mellett kitar-tunk, akkor a szabad és kényszerű cselekvés arisztotelészi megkülönböztetését mint helyeset használhatjuk. Nehézséget csupán az okoz, hogy a pszichológia rohamos fejlődése nem biztosít az „én” számára konstans kritériumokat. Ami azt a szokásos felfogást illeti, hogy egy cselekedet akkor szabad, ha az illető másként is cselekedhetett volna, ez helytelen, hiszen ha ismerjük egy ember cselekedetének teljes okozati magyarázatát, akkor az, hogy az illető másképp is cselekedhetett volna,

csak azt a triviális megállapítást tartalmazza, hogy más feltételek mellett másképp cselekedhetett vagy cselekedett volna. De az, hogy valóban nem cselekedhetett másképp, nem tagadja a szabadságot vagy a felelősséget, mert hiszen ő volt a cselekvő, külső kényszer nélkül, hasonlóan ahhoz, hogy egy futásban nem gátolt kerék „szabad” futásáról beszélünk, vagy ahogy a törött kereket „okoljuk” a kocsik megrekedéséért, noha például a törésnek természetesen a keréken kívüli, külső okai lehettek. Ezzel – a cikk szerint – nem szállítjuk le az emberi szabadságot a lelketlen dolog „szabadságának” színvonalára, mivel azok az okok, melyek alapján egy ember szabadon cselekszik és másfelől egy kerék „szabad cselekvésének” okai korántsem azonosak. Hiszen egy embernek – szemben például a kerékkel – vannak indokai, megfontolásai stb., vagyis az ember szabad cselekedetét meghatározó okok köre hasonlíthatatlanul szélesebb és egészen más jellegű. Ugyanakkor maga a szabadság-fogalom is az emberre vonatkozó kategória s az élettelen tárgyakra történő kiterjesztése csak metaforikusan lehetséges.

V. C. Aldrich : Képes jelentés, képszerű gondolkodás és Wittgenstein aspektus-elmélete

A cikk lényegében egy pszichológiai és esztétikai, az esztétikai élménnyel kapcsolatos kérdéssel foglalkozik. Wittgensteinnek abból a megállapításából indul

ki, hogy vannak kifejezések, melyek csak képeket adnak számunkra, vagyis csak *felidézik* a képet, nem pedig felvilágosítást, leírást stb. adnak róla. Marmost a képről való tudatunk magában foglal bizonyos nézőpontot, aspektust, amely szigorúan véve nem része az érzékletnek, mégis igen nagy szerepe van (pl. egy olyan képnél, amely az aspektustól függően többféleképpen is felfogható). Egy kép „látása”, még a legegyszerűbb is, magában foglalja bizonyos aspektusnak és változásainak látását. A művész az észleletnek ezt a sajátosságát kihasználja. A festő feladata például, hogy egy adott aspektust állandóként szerepeltessen a képen, s így a különböző színekből a néző számára egy meghatározott tárgy vagy tárgycsoport álljon össze. A cikk ezután a költészet és a festészet köréből hoz fel olyan példákat, melyekben a mű „jelentését” bizonyos szemzőg, nézőpont felkeltése adja meg. Ennek az aspektusnak a felfogása már a képzelet körébe tartozik, nem pedig egyszerűen a megfigyelés része. Ez a „nézőpont-kategória” magyaráza az esztétikai élménnyel együttjáró megvilágosodást, felfedezést. A közlés eszközeinek tudományos és egyszerű irodalmi használatával szembenáll tehát az ábrázolás közegeinek – színnek, szónak stb. – ilyenfajta művészi, költői, kép-felidéző használata, amely, noha szintén megvilágítja a dolgok természetét, de ezt másképpen teszi, mint a tudományos és irodalmi leírási mód.

THE BRITISH JOURNAL FOR THE PHILOSOPHY OF SCIENCE

1958. FEBR., VOL VIII № 32.

R. O. Kapp : Ockam „borotvája” és a fizikai tudomány egységesítése

A fizikai tudomány fejlődése során a sok specifikus törvényt és hipotézist kisebb számú általános törvény váltja fel. Ebben nyilvánul meg a tudomány egységesítésének folyamata. Ennek a folyamatnak legfontosabb következménye, hogy a specifikus jelenségeket nem megfigyelés és kísérlet, hanem az általános törvényekből való levezetés és kiszámítás útján ismerhetjük meg és így lehetőség nyílik eddig még nem tapasztalt, fel nem fedezett jelenségek tulajdonságainak előre való meghatározására. Ennek az egységesítő folyamatnak metodológiai alapelve az Ockam-tézis: ha egy megfigyelést többféle módon is lehet magyarázni, úgy a magyarázatok közül ideiglenesen azt kell

választani, amelyik a legkisebb számú állítást tartalmazza. Azonban ez nem tudományos alapelv, hanem csak eljárási szabály: az ennek ellentmondó gondolatmeneteket nem vethetjük el egyszerűen emiatt, legfeljebb kifogásolhatjuk. Ez helyes is, ha olyan tudományokról van szó, amelyek az életet vagy az élet hatása alatt létrejött jelenségeket tanulmányozzák. Azonban a fizikai tudományban mindig a minimális állítás a helyes általánosítás. Ez azt jelenti, hogy a logikailag lehetséges általánosítás mindig fizikailag is lehetséges, a logikailag lehetséges alternatívák valamennyijére lehet aktuális példát is találni. A minimális állítás elve a fizikában tudományos alapelv s nem csak eljárási szabály. A fizika törvényei – a maguk végleges formájában – nem-specifikus törvények. Ezt a szerző példákkal igazolja.

N. Rescher : Előrelátás és magyarázat

A logikai irodalomban elterjedt a nézet, hogy a tudományos előrelátás (valamilyen eddig nem tapasztalt jelenség, tulajdonság következtetés útján való meghatározása) és a magyarázat logikai szempontból identikusak és az egyedüli különbség közöttük az, hogy az egyik a jövőre, a másik a múltra irányul. Ez a nézet a szerző szerint helytelen, mert egy rendszer jelenlegi állapotáról való tudásunkból mindig könnyebben és többet tudunk következtetni annak múltbeli állapotára, mint a jövőbelire. Ennek az aszimetriának logikai következményei is vannak: az előrelátás logikailag gyengébb forma, mint a magyarázat. A magyarázatban a magyarázandót jóformán teljes biztonsággal kell levezetni, úgyhogy igen kevés kétség merülhet csak fel annak tényszerűségét illetően. A magyarázat mint logikai forma bizonyítóerővel bír. Az előrelátás számára ezzel szemben elégséges, ha a bizonyítandó valószínűbb, mint ennek elvi alternatívái s így csak relatív bizonyítóerővel bír. A cikk végén a szerző a bizo-

nyíték (evidence) elméletének kapcsolatát vizsgálja az előrelátás problémájával.

W. B. Bonnot : Instrumentalizmus és relativitás

Az instrumentalizmus az a filozófiai irányzat, amely szerint a fizikai tudomány mindössze számítások elvégzésére alkalmas eszköz, amelynek alapján a megfigyelhető jelenségek előre meghatározhatók. Ez az elmélet azonban téves, nem felel meg a fizikusok reális tevékenységének. A gravitációt illetően pl. három olyan elmélet is van, amely egyformán képes az ismert asztronómiai jelenségek megmagyarázására: Einstein, Whitehead és Birkhoff elmélete. Számítási szempontból ezek közül az általános relativitás-elmélet a legbonyolultabb és ennek ellenére ez az általánosan elismert és a továbbfejlesztés kísérletei is ennek az elméletnek vonalán történnek. A szerző rámutat ennek a választásnak egyes okaira (több fizikai elmélettel való szoros kapcsolat, kisebb számú állítás, nagyobb logikai egység stb.), amelyeket az operacionális tudományelmélete nem vesz figyelembe.

THE JOURNAL OF AESTHETICS & ART CRITICISM 1958. 3. SZÁM

Melvin Rader : A művész mint outsider (kívülálló)

A cikk, akárcsak Ernst Fischernek a „Sinn und Form” c. folyóiratban megjelent cikke (lásd tájékoztatónk vonatkozó részét) – Colin Wilson „The outsider” (A kívülálló) című művéből indult ki. Az első rész címe „Az elidegenedett művész, mint a nyugati kultúra terméke.” Megemlíti, hogy az elidegenedés fogalmát először Hegel használja „A szellem fenomenológiája” c. művében. Wilson könyvével foglalkozva rámutat, hogy Wilson a kívülálló típusára elsősorban irodalmi példákat hoz fel (Wells, Shaw, Tolsztoj, Sartre, Hemmingway és Eliot), ezenkívül más példákra is utal (pl. Nizsinszki és Van Gogh, Kierkegaard és Nietzsche). A probléma aktualitására vonatkozóan felhossa Paul Klee önvallomásait, aki szerint a modern művészet tragédiája a közösségtől való elszakadás. A technológiai civilizációban a szerző szerint a művész a kívülállás felé tendál. Ez azonban történeti folyamat, így pl. a reneszánsz idején kialakuló individualizmus (lásd Cellini) még nem jelentette ezt az egyedülletet. A múlt században, így pl. Blake, Ruskin idején a probléma sokkal komolyabbá vált.

A második részben a „Brontosaurus” alapelvvel foglalkozik. Ezen elv szerint a világ szörnyként áll az emberrel szemben. A személyiség ebben az időben kettéválk, mint ezt a Riesman teremtette nyelv is mutatja, ugyanis van belsőleg irányított és külsőleg irányított ember. (Az előbbi saját szenvedélyeit követi, a másikat a külső események hajtják bizonyos irányba.) A harmadik rész a „nagy hasadékkal” (skizma) foglalkozik. Nagy hasadék van szerinte a felső és az alsó terület között: a felső terület a társadalmi tudományok és művészetek területe, pedig az alsó a technikai tudományoké és a kettő között nem sikerült kapcsolatot teremteni. A negyedik rész az elidegenedések a művészre gyakorolt hatásával foglalkozik. Szerző szerint Honegger, Kafka, Camus művészetében, éppen úgy mint Woringer és Ortega filozófiájában ez az elidegenedés jelenik meg. Az ötödik részben a szabadság kérdéseit tárgyalva megállapítja, hogy a modern művészetben a szubnormális válik tipikussá és a művészek eltekintenek attól, hogy a szubnormális éppen annyira atipikussá lehet, mint a szuper-normális.

A hatodik fejezet kifejti, hogy a jövőben rendkívül komplex feladatot kell megoldani. El kell érni az elidegenedett emberek

nem elidegenedett ábrázolását, a nagy művésznak túl kell haladnia saját személyes érzelmein, és el kell jutnia az emberiség értékeinek felfedezéséhez. A művészetnek a köznapi élethez kell közelednie, a mindennapi egyszerű, semmi különlegeset nem mutató élet problémájának ábrázolásához. A jövőben a technológia fejlődése meg fogja szabadítani az embert a kenyérgondoktól és ez nagy lehetőséget ad arra, hogy a nagy skizmát áthidaljuk, és a művész megtalálja a társadalomhoz vezető utat.

**Robert N. Wilson : A költő és a projektív
teszt kísérletek**

A cikk kísérlet annak bemutatására, hogyan működik a költői alkotóképeség, ha a fantáziát mesterséges módon kikapcsoljuk. Tesztkísérletek alapján összehasonlítottak ebből a szempontból diákokat és művészeket. A kísérletek folyamán kiderült, hogy a diákok és a költők között nagy különbségek vannak első sorban azon a területen, hogy míg a diákok számára ezek a kísérletek mechanikailag végrehajthatók, a költőknél bizonyos konfliktusokat hoznak létre.

**Walter Cerf : Pszichoanalízis és a realiztikus
dráma**

O'Neill és Arthur Laurents egy-egy drámájával kapcsolatban megállapítja, hogy a realiztikus dráma nem akadályozza meg a pszichoanalitikai realizmusba való behatolást és a pszichoanalitikailag realiztikusan kiinduló dráma eljut a realiztikus ábrázoláshoz. Ennek alapja, — véleménye szerint — hogy Laurents a „morális közép”, a mindenkire (jeder-mann-ra) építi drámáit és így ezek elérhették ugyanazokat a fokokat, melyeket Arisztotelész a drámán belüli fejlődés számára a „Poetikában” kijelölt. Azonban a pszichoanalitikus dráma hibája, hogy nem tud emocionális teljességet elérni. A gyakorlatban különböző elemek összekeverednek, így pl. a kereskedőt nem mint kereskedőt, hanem mint neurotikust ábrázolják és bár a megfelelő mértéket elméletileg el lehet érni, a gyakorlatban a pszichoanalitikus dráma idáig még nem jutott el.

**Louis H. Leiter : Egy probléma Franz Kafka
Falusi doktorának elemzése kapcsán**

Kafka novelláját különböző szempontokból kell vizsgálat alá venni; filozófiai, pszichoanalitikai és teológiai szempont-

tokból. A szerző először az álomforma problémáját, az álmotmoszféra megteremtését vizsgálja. Ez a forma ad lehetőséget arra, hogy Kafka filozófiai álláspontját — e téren Kierkegaard, Nietzsche és Dosztojevszkij hatása alatt áll — kifejtse. Feltételezi a világ abszurditását; a vidéki orvos teljesen idegenül áll szemben a külső egzisztenciával. Ez a hős az antiegzisztenciális hős archetípusa, ugyan-ezek a motívumok találhatók meg Camus „Könyv”-ében és „Pestis”-ében, Sartre „Émelygés”-ében és más hasonló filozófiai tendenciájú művekben is. Pszichoanalitikailag természetesen mindez visszavezethető szexuális motívumokra, teológiailag pedig az ismeretlennek egy istenként megjelenő külső tényezőjére. Így tehát Kafka művében olyan dramatikai gazdagságot találunk, amely zsidó — keresztény teológiai örökségből, filozófiai olvasmányokból, pszichológiai tanulmányokból tevődik össze, amely elemek személyesek és összefüggnek családi viszonylatokkal, valamint Kafka fizikai betegségével.

**Albert Buch-Brown : A tudós válasza
Ruskinak**

Ruskin hatásával kapcsolatban a szerző mindenekelőtt a régi angol-esztétika örökségére utal, amelyből kiemeli pl. Hutcheson működését; aki az erkölcsöt és a szépséget egymástól elválaszthatatlannak tartotta. Ruskinnak az építőművészetben kifejtett nézetei teljes mértékben ellenkezők a klasszikus angol örökséggel, mert Ruskin a monumentalitásra helyezi a fősúlyt, holott a szépség-probléma, amely Eliot-nál is felmerült, a modern művészet és így az építőművészet szempontjából is irányadó lehet.

**Rémy C. Saisselin : Buffon, stílus
és gentlemanek**

A szerző kiindulópontja, hogy a stílus maga az ember. Buffonnak ezt a véleményét fejtegetve megmutatja, hogy a stíluskérdés e kornak általános problémája volt. Ugyanez a probléma megjelent Montesquieu-nél és Diderot-nál is, sőt Rousseau is azt írja, hogy az ő új gondolataihoz egy új stílus szükséges. A szerző kiáll amellett az elv mellett, hogy a stílus a tartalom függvénye és a francia felvilágosodásban új tartalom követelte meg saját új stílusát.

Thomas Parkinson : Intimség és személytelenség, mint a modern költészet aspektusa

A cikk az első világháború utáni költészettel foglalkozik és ennek gyökerét Hulme, Apollinaire, Ezra Pound és mások műveiben jelöli ki. Ortega nyomán kijelenti: hogy a modern költészet fő iránya

a művészet elembertelenedése. Vizsgálat alá veszi ennek az elembertelenedésnek mozgatórugóit és mindazokat a kísérleteket, amelyek át akartak törni ezen az elembertelenedésen. A modern költészet, véleménye szerint pusztán az emberiségnek bizonyos jeleit mutatja és nem sikerült az igazi emberségig hatolnia.

STUDIA PHILOSOPHICA A SVÁJCI FILOZÓFIAI TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE, 17. KÖTET, 1957.

Robert Bonvier : Determinizmus és törvény

A szerző nem tart igényt a determinizmus teljes problematikájának tárgyalására, célja, hogy egy dialógus keretén belül szembeállítsa a klasszikus determinizmus képviselőjét (A) egy olyan olvasóval, aki — akárcsak a szerző — „ösztönösen szembenáll minden totalitáriánus, integrális, kompakt és megtámadhatatlan determinizmussal” (B). A kiindulópontja a külvilágnak az embertől független reális léte, a tudományos megismerést kerülőútjai ellenére is, előrehaladónak tartja. A világon mindennek van oka, ugyanazon okok ugyanazokat a hatásokat váltják ki; a világ fejlődése törvényeknek van alávetve. A determinizmus ösztönös ellenlábasa, B, az okság A által kifejtett elvét támadja. Nincs két „ugyanolyan” hatás, az oksági elv megnyilvánulásai olyannyira különbözők, hogy alig lehet közös elnevezés alá vonni őket. A jelenlegi fizikában elismerik a statisztikai meghatározhatatlansági hatást és a kettős, kiegészítő megoldások bizonytalanságát. Az élő világban a fizikai-kémiai okok mellett a kromoszómák és a gének ismeretlen struktúrája határozza meg az eredményt s az élet tényezője is hatóerőként lép fel. A mutációkat, a fajok fejlődését, a civilizáció kialakulását nem lehet a fenti oksági elvre visszavezetni. A szerint minden látszólag közös októl való egyedi eltérést vissza lehet vezetni a létrehozó körülmények különbözőségére a determinizmus hallatlanul bonyolult rendszerében. A determinizmus elvén alapuló törvények specifikációja alapján minden megmagyarázható, illetve ismeretünk fejlődésével meghatározhatóvá válik. B azt tartja ezzel szemben, hogy ez követelés, a tudományos értelem vágya s nem megalapozott elmélet. A világon egymástól mintegy elszigetelt rendszerek vannak: az ásványvilág, a bioszféra és a nooszféra (az emberi szellem világa). Ezen rendsze-

rek evolúciójának determinizmusát csak korábbi állapotainak egymás által való meghatározottságával, tehát a determinációs sorozat feltárásával lehet kimutatni. Ez a regresszió azonban rögtön megtorpan egy kezdeti állapotnál, amelyre nincs magyarázat s amit empirikus tényként kell elfogadni. A belátja, hogy egy determinált evolúciósorozat kezdete empirikus. Változatlanul fenntartja azonban, hogy a klasszikus determinizmus képes egyedül a dolgok rendjének megmagyarázására, s az események előrelátása alapján ugyancsak ez a szemlélet biztosítja az előrelátás alapján való cselekvést. B szerint a törvények hasznosak a jelenségek absztrakt leírása terén, magyarázattal azonban nem szolgálnak. Előrelátás csak a technika s a newtoni mechanika szférájában lehetséges, az emberi társadalommal kapcsolatos előrelátások véletlenszerűek. A felhívja a figyelmet arra a veszélyre, amellyel a determinizmus megingása jár: a spiritualizmus, a teológia és a szabadakaraton nyugvó etika előretörésére. B szerint ez utóbbiak a legnagyobb emberi értékek: különben sem a rendtelenség elvét akarja bevezetni, csupán a különféle, a visszavezethetetlen, az egyéni jogát követeli, — úgy, ahogy Cournot elismerte a véletlent, Meyerson az irracionálisit és Bergson a teremő fejlődést.

A szerző megkülönbözteti a jogtudósok és a természettudósok törvényeit. Az előbbiek nem vezetnek ismeretekhez, hanem a priori akarati-magatartásbeli viszonyokat szabályoznak. Az utóbbiak a tények ismeretéből levont a posteriori megismerés eredményei. A természeti törvény eszméje a szerző szerint a imperatívuszt tartalmazó emberi vagy isteni törvényfogalomból bontakozott ki. A jelenségek és törvények nem alkotnak önmagábanvaló, a szellemtől független valóságot. A normatív törvények — logikai, etikai és esztétikai törvények — átmenetet alkotnak e két szélső sféra között. —

A reneszánsz tudósai és Newton hozták létre a törvény természettudományos fogalmát. Az ideális fizikai törvény: mértékek közti algebrai funkció, amelyet a tapasztalat állandó jelleggel igazol. A newtoni mechanika sikerei alakították ki a szerző szerint az egyetemes determinizmus mítoszát. Bizonyos statisztikai törvényszerűségeket, determinizmust meg lehet pl. állapítani a szociológiában, de ez gyenge és bizonytalan, hiszen az alapjukat olyan egyéni tények, egyéni tettek alkotják, melyeknek pszichológiai determinizmusa megragadhatatlan. A jelenlegi fizikusok csak makroszkopikus szinten ismerik el a statisztika, a klasszikus determinizmus elvét, különben a véletlen uralmát hirdetik. Csúpan egyes – a szerző szerint konzervatív – tudósok, pl. P. Langevin és H. Mineur állítják, hogy csak a mechanikus szemlélet válságáról van szó, s hogy az új, nem-mechanikus determinizmus pozícióját kell elfoglalni. A szerző szerint fontos feladat annak feltárása, melyek a determinizmust korlátozó elvek, a véletlen, (a szabadság és a csoda). Úgy véli, új korszak áll be a tudományos és filozófiai gondolkodás terén: részleges bizonytalanságot kell elismerni a világrend alapjában.

H. Furstner : Scheler szerelemfilozófiája

A szerző abból indul ki, hogy jelenleg az antropológiai problémát bevonták a filozófia körébe; Platon óta az utóbbi évtizedekben ismét intenzíven foglalkoznak e problémakörön belül a szeretet (szerelem) kérdésével. (Jaspers, Simmel, Binswanger, Pfander és Scheler). A szerző tanulmányát a nemek szerelméről szóló scheleri felfogás tárgyalására korlátozza. Scheler szerint a szerelem annak a szellemnek aktuusa, amelynek egyedüli létezési formája a személy. A személy scheleri értelmezése: azoknak az aktusoknak közvetlenül átélt egységsubszanciája, amelyet az ember lény hajt végre. Minden tárgyasodás, így az észlelés, elképzelés, gondolkodás, szerelem, gyűlölet ugyanakkor transzcendenssé teszi a személy létét. A szerelem Scheler szerint, mint szellemi aktus, valami elementáris, levezethetetlen, tehát nem fizikai vagy pszichológiai funkció. E felfogás szembenáll a freudi koncepcióval, amelynek scheleri bírálatát a szerző a továbbiakban kifejti. Scheler úgy határozza meg fenomenológiailag a szerelmet, mint mozgást az érték magasabb léte (Höhersein) felé.

F. Gonseth : A geometria és a tér problémája c. művéhez

A szerző kommentárja

Gonseth e műve 1945 és 1955 közt jelent meg. A könyv tartalma: 1. A korábbi elmélet, 2. A geometria három aspektusa, 3. Az axiomatikus felépítés, 4. A dialektikus szintézis. 5. A nem-euklideszi geometriák. 6. A tér problémája.

A szerző hibridnek tartja könyvének műfaját, amennyiben a geometria és a filozófia határai elmosódnak benne. Ennek az a megfontolás az alapja, hogy nem lehet világosan elhatárolni a geometriát, illetve a filozófus feladatát; a szerző az ilyen elhatárolásokat ugyanis önkényeseknek és az ismeretek jelenlegi színvonalán igazolatlanoknak véli. A filozófus helyes magatartása, hogy előítéletek nélkül vizsgálja maga a tudomány által feltárt tényeket s ez csak akkor történhet meg, ha a lehetőséghez képest híven a magáévá tette a kutató feltételeit és helyzetét. A filozófiának ahhoz, hogy ne tévedjen, szoros kapcsolatot kell fenntartani a tapasztalati kutatások formáival. A jelenlegi filozófusok többségének nincsen világos tudata erről a kötelezettségről; a korabeli filozófia inkább elfordul a tudománytól, s ismereteit más szférából igyekszik megszerezni. A filozófiának, mint diszciplinának, nincs általánosan elismert, tudatosan gyakorolt módszere, minden egyes filozófiai rendszer kialakítja saját metodológiai tudatát.

Ki kellene tágitani a metodológia kereteit – ez egyfajta „kettős vetületű” metodológia lenne –, és egyformán törvényesnek kellene elismerni a diszkurzív és az experimentális módszert. A metafizikai szemlélet szerint ez aláásná a filozófia hitelességét; e szemlélet szerint ugyanis a racionális és a hatékony elvnek nincs közös mértéke.

Ilyen kettős metodológia alapján kellene felépíteni pl. az elemi geometriát. Az egész koncepció szembenáll azzal a tézissel, mely szerint a filozófiának olyan specifikus területe van, amelyre se a tudományok, se azok metodológiája nem hatolhat be és mely szerint a filozófiai reflexiónak olyan sajátos tárgyai vannak, amelyeknek semmi befolyásuk sincs a tudós vagy metodológus reflexióira. – Gonseth azt az álláspontot képviseli, hogy a geometriának, a tér tudományának három aspektusa van: 1. a kiterjedés, a formák stb. érzéki, vagy elképzelt „víziója”; ez az *intuitív* aspektus, 2. az ebből származó *deduktív*; 3. véül az

experimentális aspektus. E három aspektus megkülönböztetésére és azonosítására Gonseth a *dialektikus szintézis* terminológiát használja. Ez olyan „kettős vetületű” diszciplínaként értendő, amelyben az intuitív és a deduktív egyaránt megtalálja helyét az *experimentális* elv mellett. A továbbiakban elemzi, hogyan illeszkedik bele ebbe a metodológiai perspektívába az atomizmus, valamint nem-euklideszi geometriák. Mindezek eredményeként Gonseth szerint ki kell alakítani egy olyan metodológiát és filozófiát, amelynek elnevezésére a szerző a nyílt filozófia, vagy idoneizmus terminológiát ajánlja.

Az ilyen alapokon felépített geometriában a szerző szerint megvalósul a tudomány, a módszertan és a filozófia egysége.

Gerhard Hennemann : A modern atomfizika ismeretelméleti-ontológiai problematikájához

A szerző egyetért Herbert Dingle azon megállapításával, amely szerint a klasszikus fizika a külvilágot tekintette tárgyának, szemben a modern fizikával, amely tapasztalatunk elemei közt igyekszik racionális vonatkozásokat feltárni. Hasonlóan vélekednek Heisenberg és Pascual Jordan is; ez utóbbi szerint pl. az elektron impulzusa mindaddig nem létezik, amíg az elektron lokalizálása miatt megfigyelhetetlen marad. Lemondanak a magánvalóról, s így elesik az elsődleges és másodlagos tulajdonságok közti — ismeretelméletileg annyira fontos — különbség. Az elsődlegesek, mindenekelőtt a tér, közvetlenül hozzátartoznak az észlelt tárgyhöz, míg a másodlagosakat saját érzékszerveink határozzák meg. A modern fizikai gondolkodás ismeretelméleti — ontológiai következménye a valóságfogalom érzékiségének megszüntetése, illetőleg tisztán kvantitatív meghatározása. A modern fizika metafizikává vált, alapját absztrakt fogalmi világ alkotja. Heisenberg bizonytalansági és Bohr komplementaritási elvéből következik — mint azt Bohr kifejti —, hogy a szubjektum és objektum abszolút elválasztása, ami lehetséges volt a klasszikus fizika terén, többé nem valószínűsíthető meg az atomfizikában. Carnap neopozitivizmusához kapcsolódva P. Jordan továbbfejlesztette a „fogalmak komplementaritásának” elvét, mint a kvantumelmélet legfontosabb filozófiai eredményét. — A szerző szerint a legfontosabb annak tisztázása, vajon a „dualizmuskísérletek” eredménye (ugyanaz a jelenség egyszer

mint hullám, máskor mint korpuszkula jelentkezik) megfigyeléseink nehézségeiből fakad-e, vagy pedig magából az objektív természet fogalmából.

Kritikailag kell figyelembevenni, hogy a modern atomfizika eddigi tolmácsolásai túlnyomóan *idealista* azaz *pozitivist* jellegűek. A *realista* álláspont szerint ennek a fizikai idealizmusnak logikai hibája abban rejlik, hogy hamisan fogja fel a szubjektum-objektum problémát, és helytelenül azonosítja a szubjektumot (a megfigyelőt) a megfigyelés eszközével (mérőeszköz). A modern atomfizika a magánvaló kizárásával egyúttal lemondott a filozófiáról, nihilizmushoz jutott. Filozófiai problémát azonban nem lehet egyszerű félretelással leküzdeni. A szerző szerint a természettudományos problémák tulajdonképpen filozófiai feldolgozása túlmegy a metodológián és az ismeretelméleten; igazi területe a *logikai* — *kategóriai* problémák szférája.

Hermann Wein szerint a modern atomfizika a következő döntően fontos feladatot állította a filozófia elé : *Irány a lét felé*, bármennyire is egyre fokozottabban belátjuk ma, milyen nehéz eljutni igazi struktúrájához. — A szerző szerint elsősorban N. Hartmann ontológiai természetfilozófiája mutatott utat ebbe az irányba. Végül különbséget kell tenni az *ontológiai*, illetve a *fizikai* fogalmak és tények közt; így pl. az a kérdés, hogy az atomisztikus anyagfelfogás tartalmazza-e a korpuszkula-hullám-dualizmust, ontológiai kérdés, nem pedig fizikai. (A cikk nem veszt tudomást a dialektikus materializmus idevágó irodalmáról.)

Kasper Hürlimann : Az erkölcsi kellés axiológiai megalapozása

A szerző szerint a kellés (Sollen) tudatunk alapvető adottsága, ahogy Kant mondja: „a tiszta ész ténye”. E probléma eddigi felfogásai — a voluntarista, az eudaimonista és a kanti — nem kielégítőek. Scheler, N. Hartmann és Hildebrand értéketikája, melynek értelmében a jó maga az erkölcsi kellés alapja s a jót önmagáért kell gyakorolni, a szerző szerint hozzásegít a probléma megoldásához. Mindenekelőtt az értékfogalom háromféle hipotézisét tárgyalja és N. Hartmannra hivatkozva elveti a sartre-i és polin-i álláspontot (az akarat határozza meg az értéket), mert ez szerinte nem biztosítja az érték objektívitasát. A második hipotézis: az érték természeti ösztön kielégítése és hasznossági funkciókban merül

ki, végül a harmadik hipotézis az értéket mint a megismerésen alapuló kellést határozza meg.

A szerző szerint az érték olyan objektív, abszolút követelésként lép fel az akarattal szemben, amely nem természet- és ösztönszerű és amely a kedv és hajlam ellenére is érvényesül. A kellés új értelmet nyer, mielőtt az értéket és a létet az alkotó szabadakaratra való vonatkozásában fogjuk fel; az értékek így követelésként merülnek fel. Scheler és Hartmann szerint az erkölcsi jót a többi értékekhez való funkcionális viszonyában kell meghatározni. Mivel az értékek nemcsak pozitív és negatív jellegűek, hanem hierarchiát is alkotnak, a konkrét erkölcsi jó egyben az értékrend

betartása, az értékek konfliktusa esetén a magasabb érték előnyben részesítése. A szerző definíciója szerint az erkölcsi jó feltétlen és egyetemes értékakarát. Ennek bázisa csak az a hallgatólágos feltételezés lehet, hogy a pozitív értékek világa harmónikus egységet alkot. Mindennek filozófiai bizonyítása azonban már a metafizika feladata. Az objektív értékrend kialakításánál Scheler és N. Hartmann alapján a közvetlen intuíció a meghatározó, mindeddig azonban még Schelernek sem sikerült a rangsor tudományos rögzítése. A szerző az erkölcsi jó specifikációjával kapcsolatban azt tartja, hogy az egyes erény-értékeknek — mint a jó különleges megnyilvánulásainak — érték-intencionális jellegük van.

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Fogarasi Béla</i> : Marxizmus vagy revizionizmus?	1
<i>Fukász György</i> : A polgári radikalizmus filozófiai-világnézeti alapjai	11
<i>Lissák Kálmán</i> —Grastyán Endre: A magasabb idegműködés kutatásának új útjai	53
<i>Földesi Tamás</i> : A szabadakarat problémája a marxista filozófiában.....	65
<i>Madarászné Zsigmond Anna</i> : A logikai alapelvek apriorisztikus felfogása Pauler Ákosnál	96
<i>Mario Bunge</i> : Gondolkodnak-e a számológépek?.....	115
<i>Gustav Offenberger</i> : A tagadó ítélet szerepe az objektív. valóság megismerésében	131.

VITA

<i>Jóri János</i> : Néhány megjegyzés Dán Klára: »Az egyes és általános dialektikájáról« c. tanulmányához	166
<i>Kárpáti Sándor</i> : Vita a szocialista társadalomban levő ellentmondásokról	174

FIGYELŐ

Az egyetemeken és főiskolákon folyó filozófiatörténeti oktatás néhány tapasztalata és problémája (<i>Simonovits Istvánné</i>)	181
Kinek tettek szívességet a lengyel revizionisták? (<i>Makai Mária</i>)	185

ISMERTETÉS ÉS BÍRÁLAT

A filozófia története, I. kötet (<i>Pais István</i>).....	188
V. P. Tugarinov: A dialektikus materializmus kategóriáinak kölcsönviszonya (<i>Lick József</i>)	193
A nyelv és a gondolkodás (<i>Sós Vilmos</i>).....	197
Erhard Albrecht: Az ismeretelmélet, logika és nyelv kapcsolata (<i>S. E.</i>)	199
Hegel: A logika tudománya (<i>Makai Mária</i>).....	202
A mai fizika, vagy a mai »fizikai« idealizmus világképe? (<i>Bíró Gábor</i>).....	203
Theodor W. Adorno: Zur Metakritik der Erkenntnistheorie (<i>Zs. A.</i>)	211
Az 1957. évi külföldi filozófiai irodalom bibliográfiája (<i>Márkus Mária</i>)	213
Polyóiratismertetések	221

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Бела Фогараш</i> : Марксизм или ревизионизм?	I
<i>Дьёрдь Фукас</i> : Философско-мировоззренческие основы буржуа-радикализма	11
<i>Кальман Лишшак—Эндре Граштьян</i> : Новые пути исследования в области высшей нервной функции	53
<i>Тамаш Фёльдеш</i> : Проблема свободной воли в марксистской философии	65
<i>Тиборне Мадарас</i> : Априорное понимание логических оснований по Акошу Паулеру	96
<i>Марио Бунге</i> : Мыслят ли арифмографы?	115
<i>Густав Эффенбергер</i> : Роль отрицательного суждения в познании объективной действительности	131

ДИСКУССИИ

<i>Янош Ёри</i> : Некоторые замечания к очерку Клара Дан: «О диалектике отдельного и общего»	166
<i>Шандор Карпати</i> : Дискуссия о противоречиях в социалистическом обществе.....	174

ОБЗОР

<i>Иштванне Шимонович</i> : Некоторые опыты и проблемы по философо-историческому преподаванию в университетах в вузах	181
Кому оказали услугу польские ревизионисты? (<i>Мария Макаш</i>)	185

РЕЦЕНЗИИ

История философии т. I. (<i>Иштван Пайш</i>)	188
В. П. Тугаринов: Взаимоотношение категорий диалектического материализма (<i>Йозеф Лик</i>)	193
Язык и мышление (<i>Вильмош Шош</i>)	197
Эрхард Альбрехт: Взаимоотношение гносеологии, логики и языка (<i>Э. Ш.</i>)	199
Гегель: Наука логики (<i>Мария Макаш</i>)	202
Современная физика или всемирное понимание современного «физического» идеализма (<i>Габор Биро</i>)	203
Феодор В. Адорно: К метакритике гносеологии (<i>Ж. А.</i>)	211
Библиография зарубежной философической литературы 1957 г. (<i>Мария Маркуш</i>)	213
Рефераты журналов	221

CONTENTS

ESSAYS

<i>Béla Fogarasi</i> : Marxism or revisionism?.....	I
<i>György Fukász</i> : Philosophical and ideological bases of the bourgeois-radicalism ..	11
<i>Kálmán Lissák</i> — <i>Endre Grastyán</i> : New paths to the exploration of the higher nerve-functions.....	53
<i>Tamás Földesi</i> : Problem of the free will in the Marxist philosophy.....	65
<i>Mme T. Madarász</i> : Aprioristic conception of the logical basic principles of Ákos Pauler	96
<i>Mario Bunge</i> : Do reflect the calculating machines?.....	115
<i>Gustav Offenberger</i> : The role of negative judgment in the recognition of the objective reality	131

DISCUSSIONS

<i>János Jóri</i> : Some comments on the essay of Klára Dán : „The dialectics of particular and general”	166
<i>Sándor Kárpáti</i> : Discussion on the contradiction existing in the socialistic society	174

OBSERVER

<i>Mme I. Simonovits</i> : Some experiences and problems in the teaching of the history of philosophy on universities and high schools.....	181
Whom obliged the Polish revisionists? (<i>Mária Makai</i>).....	185

BOOK REVIEW

History of the philosophy, v. I. (<i>István Pais</i>).....	188
V. P. Tugarinov : Correlation of the categories of the dialectical materialism (<i>József Lick</i>)	193
Language and thinking (<i>Vilmos Sós</i>).....	197
Erhard Albrecht : Connection between gnosiology, logic and language (<i>E. S.</i>)	199
Hegel : The science of logic (<i>Mária Makai</i>).....	202
The physics of today or the world concept of the present „physical” idealism? (<i>Gábor Biró</i>)	203
Theodor W. Adorno : Zur Metakritik der Erkenntnistheorie (<i>A. Zs.</i>).....	211
Bibliography of the literature of philosophy from abroad in 1957 (<i>Mária Márkus</i>)	213
Review of periodicals	221

INHALT

AUFsätze

<i>Béla Fogarasi</i> : Marxismus oder Revisionismus?.....	1
<i>György Fukász</i> : Philosophische-weltanschauliche Grundlagen des Bourgeois-Radikalismus	11
<i>Kálmán Lissák</i> —Endre Grastyán: Neue Wege der Forschung nach der höheren Nervenfunktion	53
<i>Tamás Földesi</i> : Das Problem des freien Willens in der marxistischen Philosophie.....	65
<i>Fr. T. Madarász</i> : Die aprioristische Auffassung der logischen Grundprinzipien bei Ákos Pauler.....	96
<i>Mario Bunge</i> : Denken wohl die Rechenmaschinen?.....	115
<i>Gustav Offenberger</i> : Die Rolle des Verneinungsurteils in der Erkenntnis der objektiven Wirklichkeit.....	131

DISKUSSION

<i>János Jóri</i> : Einige Bemerkungen zu der Abhandlung von Klára Dán: »Über die Dialektik des Einzelnen und des Allgemeinen«	166
<i>Sándor Kárpáti</i> : Diskussion über die Widersprüche in der sozialistischen Gesellschaft	174

BEOBACHTER

<i>Fr. I. Simonovits</i> : Einige Erfahrungen und Probleme des philosophiegeschichtlichen Unterrichts an den Universitäten und Hochschulen	181
Wem erwiesen die polnischen Revisionisten eine Gefälligkeit? (<i>Mária Makai</i>)..	185

BUCHBESPRECHUNG

Geschichte der Philosophie Band I. (<i>István Pais</i>).....	188
V. P. Tugarinow: Wechselbeziehungen der Kategorien im dialektischen Materialismus (<i>József Lick</i>)	193
Die Sprache und das Denken (<i>Vilmos Sós</i>).....	197
Erhard Albrecht: Der Zusammenhang zwischen Erkenntnistheorie, Logik und Sprache (<i>E. S.</i>)	199
Hegel: Die Wissenschaft der Logik (<i>Mária Makai</i>).....	202
Heisenberg: Die heutige Physik, oder das Weltbild des heutigen »physikalischen« Idealismus? (<i>Gábor Bíró</i>)	203
Theodor W. Adorno: Zur Metakritik der Erkenntnistheorie (<i>H. A. Zs.</i>)	211
Bibliographie der ausländischen philosophischen Literatur des Jahres 1957. (<i>Mária Márkus</i>)	213
Referate aus Zeitschriften	221

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Szöllősy Károly

Kézirat beérkezett: 1958. VII. 4. — Példányszám: 1800. — Terjedelem: 23,1 (A/5) ív

46163/58 — Akadémiai nyomda, V., Gerlőczy u. 2. — Felelős vezető: Bernát György

Ára: 40,— Ft

Előfizetés egy évre 60,— Ft

Folyóirat kiadványaink előfizethetők és számonként is vásárolhatók
a következő helyeken:

Akadémiai könyvesbolt, Budapest V., Váci utca 22.

Akadémiai Kiadó Terjesztési osztálya, Budapest V., Alkotmány utca 21.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi
Vállalat, Budapest VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760.